

**ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ ΑΠΟ ΤΟ 1900 ΕΩΣ ΤΟ 1960

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ:

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΑ
ΚΟΝΤΑΡΙΝΗ ΙΩΑΝΝΑ

ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΕΥΑΝΘΙΑ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΤΡΑ - ΜΑΪΟΣ 2011

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ονομαζόμαστε Γεωργίου Γρηγορία και Κονταρίνη Ιωάννα και είμαστε τελειόφοιτες της Σχολής Τεχνολογικών Εφαρμογών του τμήματος Ανακαίνισης και Αποκατάστασης Κτιρίων του ΤΕΙ Πάτρας. Για την μελέτη και συγγραφή της συγκεκριμένης εργασίας χρειάστηκαν περίπου 12 μήνες.

Η παρούσα πτυχιακή εργασία έχει ως σκοπό την μελέτη της εξέλιξης της κατοικίας στην Πάτρα κατά την περίοδο 1900 έως 1960. Αντικείμενο μελέτης αποτελούν όλες οι κατοικίες της περιόδου οι οποίες έχουν ανεγερθεί με ιδιωτική πρωτοβουλία, αποκλείοντας έτσι κατοικίες που κτίστηκαν από το κράτος κάτω από ειδικές συνθήκες κατά την εκάστοτε περίοδο (π.χ. πρόσφυγες μικρασιατικής καταστροφής).

Η κατηγοριοποίηση των κατοικιών από το 1900 έως 1960 στην πόλη των Πατρών είναι η εξής: i) 1880 – 1920 ώριμα κλασικιστικά κτίρια, ii) 1920 – 1940 νεοκλασικιστικά κτίρια (περίοδος μεσοπολέμου) και iii) 1940 – 1960 νεώτερα κτίρια (μεταπολεμική περίοδος). Ο περαιτέρω διαχωρισμός των κτιρίων κάθε περιόδου πρόκειται να γίνει στο εκάστοτε κεφάλαιο με γνώμονα τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους. Τέλος, θα γίνει μια μικρή αναφορά των κτιρίων της αμέσως προηγούμενης περιόδου για λόγους πληρότητας και παρουσίας της εξελικτικότητας των κατοικιών.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την καθηγήτριά μας Αθανασοπούλου Ευανθία για την αμέριστη συμπαράστασή της και κατανόησή της. Επίσης για τις εύστοχες παρατηρήσεις της, που συντέλεσαν στο τελικό αποτέλεσμα της πτυχιακής μας. Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τις οικογένειές μας για την υπομονή που υπέδειξαν στην δύσκολη αυτή προσπάθειά μας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Κεφάλαιο πρώτο: Ιστορική αναδρομή της πόλης των Πατρών από την αρχαιότητα μέχρι την απελευθέρωση (11^{ος} αι. π.Χ. – 1830)

Κεφάλαιο δεύτερο: Ιστορία της Πάτρας μετά την απελευθέρωση (1830 – σήμερα). Το σχέδιο πόλεως.

Κεφάλαιο τρίτο: Η Πάτρα του 20^{ου} αιώνα.

Κεφάλαιο τέταρτο: Κλασικιστική αρχιτεκτονική

Κεφάλαιο πέμπτο: Η κλασικιστική κατοικία στην Ελλάδα

Κεφάλαιο έκτο: Κατηγοριοποίηση κτιρίων περιόδου αναφοράς

Κεφάλαιο έβδομο: Περίοδος 1880 – 1920.

Κεφάλαιο όγδοο: Περίοδος 1920 – 1940.

Κεφάλαιο ένατο: Περίοδος 1940 – 1960.

Κεφάλαιο δέκατο: Επισκόπηση της κατοικίας στο ιστορικό κέντρο της Πάτρας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	2
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ.....	5
1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ (11ος αι. π.Χ. – 1830).....	9
2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ (1830 – ΣΗΜΕΡΑ). ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΠΟΛΕΩΣ.....	15
3. Η ΠΑΤΡΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ	19
3.1 ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ.....	20
3.2 ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ.....	23
3.3 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	27
3.3.1 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1890	27
3.3.2 Η ΕΝΥΠΟΘΗΚΗ ΠΙΣΤΗ	28
3.4 ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	30
3.5 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ.....	34
4. ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.....	38
4.1 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 18ου ΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ	40
4.2 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	43
4.3 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	44
4.4 ΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ	48
4.4.1 ΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΑ.....	50
4.4.2 Η ΑΘΗΝΑΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.....	52
4.4.3 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ	54
5. Η ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	60
5.1 Η ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΤΥΠΩΝ	61
6. ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΤΙΡΙΩΝ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ	64
6.1 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΚΤΙΡΙΑ.....	65
6.2 ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ	65
7. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1880 – 1920	67

7.1 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ.....	67
7.2 ΩΡΙΜΑ ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ (1880 – 1920)	67
7.2.1 ΥΛΙΚΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΝΤΑΙ ΚΑΙ ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	71
7.2.2 ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΑΞΗ	72
7.2.3 ΟΙΚΙΑ ΚΟΛΛΑ (1).....	72
7.2.4 ΟΙΚΙΑ ΠΕΡΙΒΟΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ (2).....	76
7.2.5 ΟΙΚΙΑ ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΙ ΚΑΝΑΚΑΡΗ 98 (3)	80
7.2.6 ΟΙΚΙΑ ΓΕΡΜΑΝΟΥ 60 (4)	82
8. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1920 – 1940	84
8.1 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ.....	84
8.2 ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ (1920 – 1940)	85
8.2.1 ΟΙΚΙΑ ΔΗΜΗΤΡΗ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ (ΝΥΝ ΒΕΤΣΟΥ) (5).....	85
8.2.2 ΟΙΚΙΑ ΠΡΑΠΟΠΟΥΛΟΥ (6)	88
8.2.3 ΟΙΚΙΑ ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ 29 (7).....	91
8.2.4 ΟΙΚΙΑ ΑΓ. ΑΝΔΡΕΟΥ 56 & ΟΘΩΝΟΣ ΑΜΑΛΙΑΣ 50 (8).....	94
8.3 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟ ΚΤΙΡΙΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ: «ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟ ΔΙΑΚΙΔΗ» (9)...	95
9. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1940 – 1960	97
9.1 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ.....	97
9.2 ΝΕΩΤΕΡΑ ΚΤΙΡΙΑ	97
9.2.1 ΜΟΝΟΚΑΤΟΙΚΙΑ ΟΔΟΥ ΚΑΡΟΛΟΥ 103 (10)	98
9.3 Η ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ	99
10. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ	103
10.1 ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΠΛΑΤΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ.....	103
10.2 Ο ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.....	109
10.3 ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΘΕΣΕΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	110
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	114
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	116
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	117
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	118

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ

Σαν εισαγωγή αναφέρονται μερικά στοιχεία για της ιστορία της πόλης των Πατρών, γίνεται μια σύντομη περιγραφή των βασικών πυλώνων εξέλιξης της πόλης όπως το σχέδιο πόλεως και το λιμάνι της, παρουσιάζονται οι οικονομικές εμπορικές και κοινωνικές συγκυρίες καθώς και η πληθυσμιακή εξέλιξη της πόλης των Πατρών.

Η εξελικτική πορεία της κατοικίας στην Πάτρα από την αρχή του εικοστού αιώνα μέχρι την μεταπολεμική περίοδο (1900 – 1960), είναι από τις πλέον ιδιαίτερες και ενδιαφέρουσες μεταξύ των πόλεων του ελλαδικού χώρου. Η μακράιωνη ιστορία του τόπου καθώς και η κομβική γεωγραφική θέση της πόλεως των Πατρών την καθιστούν μια αναπτυγμένη και εύρωστη πόλη η οποία αποτελεί ένα άριστο αποδέκτη των οποιονδήποτε εξελίξεων εκτός Ελλάδας λόγω του πολύ υψηλού επιπέδου της εμπορικής δραστηριότητάς της κυρίως προς τη δύση (Ιταλία), μέσω του λιμανιού της.

Τα παραδοσιακά κτίρια τα οποία υπήρξαν στην Πάτρα κατά τον 19^ο αιώνα, φέρουν έντονα τοπικιστικά στοιχεία με λιτές γραμμές και υλικά κυρίως από την ευρύτερη περιοχή. Η αντικατάστασή τους από τα κλασικιστικά κτίρια με τον πολύπλοκο εξωτερικό αλλά και εσωτερικό διάκοσμο, τα ογκώδη και επιβλητικά ελληνιστικά στοιχεία (κίονες, αγάλματα) που αποτελούσαν πολυδάπανες κατασκευές, έγινε αρκετά ραγδαία στην Πάτρα.

Η ύπαρξη της εύρωστης κοινωνικής τάξης (κυρίως των σταφιδεμπόρων και βιομηχάνων) που είχε δημιουργηθεί λόγω της αυξημένης εμπορικής δραστηριότητας αλλά και της έντονης βιομηχανοποίησης της Πάτρας του 19^{ου} αιώνα αποτέλεσε το πρώτο αίτιο της άμεσης ανέγερσης των κλασικιστικών κτιρίων. Το δεύτερο αίτιο αποτέλεσε η γεωγραφική εγγύτητα και στενή εμπορική σχέση με την Ιταλία, όπου η εξέλιξη των κτιρίων ήταν πολύ πιο ανεπτυγμένη.

Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, η μικρασιατική καταστροφή καθώς και ο εμφύλιος πόλεμος, γεγονότα που ξέσπασαν όλα κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο, ασφαλώς έχουν επηρεάσει και την κατοικία στην Πάτρα. Το εμπόριο παρουσιάζει περιόδους παρακμής ακολουθούμενο από το βιοτικό επίπεδο. Περαιτέρω ο ερχομός των προσφύγων της μικρασιατικής καταστροφής εισαγάγει νέες παραμέτρους στο χτίσιμο των κατοικιών, όπου πλέον υπήρξε η ανάγκη για άμεσες

λύσεις εύρεσης κατοικίας, με κύριο μέλημα απλά την στέγαση και την ασφάλεια, οδηγώντας στην κατασκευή πολλών κατοικιών ελάσσοнос αρχιτεκτονικής αξίας.

Παράλληλα, η ανάπτυξη της τεχνολογίας στον τομέα των κατασκευών εισήγαγε την επιλογή της χρήσης άοπλου ή οπλισμένου σκυροδέματος στις κατοικίες. Αρχικά το σκυρόδεμα χρησιμοποιήθηκε σε μερικά τμήματα των κατασκευών, έχοντας σαν αποτέλεσμα τις επονομαζόμενες μεικτές κατασκευές (φέρουσα τοιχοποιία και σκυρόδεμα), ενώ προς το τέλος της περιόδου (δεκαετία 1950) κατασκευάζονται και οι πρώτες κατοικίες εξ ολοκλήρου από οπλισμένο σκυρόδεμα. Έτσι κάνουν την εμφάνισή τους οι πρώτες πολυκατοικίες της Πάτρας, οι οποίες ήταν και από τις πρώτες που κατασκευάστηκαν συνολικά στον ελληνικό χώρο.

Κεφάλαιο πρώτο: *Ιστορική αναδρομή της πόλης των Πατρών από την αρχαιότητα μέχρι την απελευθέρωση (11^{ος} αι. π.Χ. – 1830)*

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται αναφορά στα σημαντικότερα γεγονότα των ιστορικών περιόδων που διήνυσε ως πόλη η περιοχή των Πατρών, καθώς και η εμπορική, οικονομική και οικιστική ανάπτυξη που παρουσίασε κατά τις παραπάνω περιόδους. Ξεχωρίζει η περίοδος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας όπου η Πάτρα διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο και ακμάζει, με εξαιρετα μνημεία της περιόδου να κοσμούν την πόλη ακόμα και σήμερα.

Κεφάλαιο δεύτερο: *Ιστορία της Πάτρας μετά την απελευθέρωση (1830 – σήμερα). Το σχέδιο πόλεως.*

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται η άμεση και ραγδαία εξέλιξη της πόλης των Πατρών αμέσως μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι μετά το 1830 θα μιλάμε για την πρώτη πόλη της Ελλάδας με οργανωμένο σχέδιο πόλεως χάρη στον Σταμάτη Βούλγαρη. Το εμπόριο, η γεωργία και η βιομηχανία αποτελούν τους πυλώνες πάνω στους οποίους αναπτύχθηκε μια από τις μεγαλύτερες αστικές περιοχές της Ελλάδας.

Κεφάλαιο τρίτο: *Η Πάτρα του 20^{ου} αιώνα.*

Στο τρίτο κατά σειρά κεφάλαιο περιγράφεται η πλέον ακμάζουσα περίοδος της Πάτρας. Το λιμάνι της παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξή της ενώ ο πληθυσμός της που διαρκώς αυξάνεται οδηγεί στην συνεχή επέκταση των οικιστικών συνόρων ακόμη και εκτός του σχεδίου πόλεως. Η ανάπτυξη της πόλης που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας εύπορης αστικής τάξης, αποτελούμενη κυρίως από εμπόρους, καθώς και η άμεση επιρροή της γειτονικής Ιταλίας, οδηγούν στην ανέγερση επιβλητικών και μεγάλης αξίας κλασικιστικών κατοικιών. Αναφέρονται οι παράγοντες που επηρέασαν τη κοινωνική διάρθρωση της Πάτρας,

όπως η πληθυσμιακή διάρθρωση, η οικονομικοί παράγοντες (οικονομική κρίση, ενυπόθηκη πίστη), οι εμπορικές δραστηριότητες και τέλος αναφέρεται η γενική κοινωνική διάρθρωση.

Κεφάλαιο τέταρτο: Κλασικιστική αρχιτεκτονική

Έπειτα παρουσιάζονται τα βασικά στοιχεία της κλασικιστικής αρχιτεκτονικής και η επιρροή των διαφόρων περιοχών της Ελλάδας. Συγκεκριμένα περιγράφονται ζωγράφοι, αθηναϊκή αρχιτεκτονική και αρχιτέκτονες που χαρακτήρισαν τα κλασικιστικά κτίρια στην Ελλάδα.

Κεφάλαιο πέμπτο: Η κλασικιστική κατοικία στην Ελλάδα

Στη συνέχεια, γίνεται μια περιγραφή των βασικών χαρακτηριστικών της κλασικιστικής κατοικίας στην Ελλάδα με μια σύντομη περιγραφή της διαμόρφωσης των βασικών τύπων.

Κεφάλαιο έκτο: Κατηγοριοποίηση κτιρίων περιόδου αναφοράς

Στη συνέχεια, επικεντρώνοντας στο παράγοντα κατοικία, παρουσιάζονται οι τύποι των κτιρίων που επικράτησαν και χαρακτήρισαν την Ελλάδα σε μια περίοδο ελαφρώς ευρύτερη από την εξεταζόμενη, ξεκινώντας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Οι κατοικίες χωρίζονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες αυτές των παραδοσιακών, των κλασικιστικών και των νεώτερων. Αναφορικά με τα κλασικιστικά κτίρια κατηγοριοποιούνται περαιτέρω σε τρεις κατηγορίες με βάση την χρονική περίοδο αλλά και τα μορφολογικά – δομικά χαρακτηριστικά τους, επικεντρώνοντας στις κατοικίες του ώριμου κλασικισμού (1880 – 1920), του νεοκλασικισμού (1920 – 1940) και των νεώτερων κτιρίων (1940 – 1960).

Κεφάλαιο έβδομο: Περίοδος 1880 – 1920.

Ξεκινώντας από την περίοδο του μεταίχμιου των δύο αιώνων, 19^{ου} και 20^{ου}, αρχικά περιγράφονται οι κοινωνικές και οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην Πάτρα κατά την περίοδο, οι οποίες και αργότερα παρατηρείται ότι συσχετίζονται άμεσα με την εξέλιξη της πόλης, γενικότερα, αλλά και της κατοικίας, ειδικότερα. Στο κεφάλαιο αυτό περιγράφεται η κατοικία της ώριμης κλασικιστικής περιόδου με δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα αριστοκρατικής κατοικίας από το ιστορικό κέντρο της πόλης των Πατρών αυτά των οικιών του Μιχαήλ Κόλλα και του Περιβολαροπούλου. Ακόμη παρουσιάζονται παραδείγματα μεσοαστικής και λαϊκής κατοικίας της περιόδου.

Κεφάλαιο όγδοο: Περίοδος 1920 – 1940.

Στην επόμενη περίοδο συναντώνται τόσο τα κτίρια του νεοκλασικισμού όσο και τα λεγόμενα κτίρια του μεσοπολέμου. Η συσχέτιση με τα γεγονότα της περιόδου

είναι πάλι εμφανής, με τον παγκόσμιο πόλεμο και την μικρασιατική καταστροφή να διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο.

Κεφάλαιο ένατο: Περίοδος 1940 – 1960.

Στο κεφάλαιο που αναφέρεται στην τελευταία προς μελέτη περίοδο περιγράφεται η μεταπολεμική περίοδος, η οποία στιγματίζεται από την πτώση του οικονομικού – βιοτικού επιπέδου στην Πάτρα αλλά και σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Η μετάβαση από τα κλασικιστικά στα νεώτερα και λιτότερα κτίρια επιταχύνεται με την αύξηση της χρήσης του σκυροδέματος στις κατασκευές. Επίσης, προς το τέλος της περιόδου παρουσιάζονται οι πρώτες πολυκατοικίες στην Πάτρα. Από αυτή την περίοδο και μετά ξεκινά και μια αλόγιστη και βεβιασμένη τάση για κατεδάφιση υπαρχόντων κλασικιστικών κτιρίων αναγείροντας πολυκατοικίες με σκοπό την κάλυψη των αυξημένων αναγκών στέγασης, λόγω της ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού στην πόλη.

Κεφάλαιο δέκατο: Επισκόπηση της κατοικίας στο ιστορικό κέντρο της Πάτρας.

Κλείνοντας την παρούσα εργασία γίνεται μια ανακεφαλαίωση, με την παρουσίαση της κατοικίας στο ιστορικό κέντρο της πόλης στο σύνολό της. Δίνεται έμφαση στη διαφοροποίηση των μεγάλων πλατειών της πόλης (Υψηλών Αλωνίων, Γεωργίου Α', Όλγας) που αντικατοπτρίζουν την εξέλιξη της κατοικίας του ιστορικού κέντρου. Ακόμη γίνεται αναφορά στην ύπαρξη πολλών αρχαιολογικών ευρημάτων, και στον τρόπο που έχει αποτελέσει σε ορισμένες περιπτώσεις τροχοπέδη στην ανέγερση κατοικιών και γενικά κτιρίων στο κέντρο της Πάτρας. Τέλος, γίνεται μια αποτύπωση σε χάρτη των κτιρίων της περιόδου σε χάρτη, καταλήγοντας με κάποια συμπεράσματα όσον αφορά στην τοπογραφία της κατοικίας στο χώρο του ιστορικού κέντρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ (11ος αι. π.Χ. – 1830)

Μια από τις βασικότερες επιδιώξεις του ανθρώπινου γένους από την απαρχή της ιστορίας, υπήρξε η εύρεση ενός χώρου ο οποίος θα παρείχε στέγαση, η κατοικία, προστατεύοντάς τον από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες και τις ενδεχόμενες απειλές από το εξωτερικό περιβάλλον. Ακόμη, η κατοικία θα αποτελέσει, ευθύς εξ αρχής τον χώρο όπου τα μέλη της οικογένειας συγκεντρώνονται, επικοινωνούν και οργανώνονται. Καθίσταται, λοιπόν, κατά τα ανωτέρω, ο συγκεκριμένος χώρος ένας ιδιωτικός χώρος ιδιαίτερης σημασίας, που χαρακτηρίζεται από αποκλειστικότητα και στον οποίο οι κάτοικοι διαμένουν αρκετό από τον χρόνο της ζωής τους. Άμεση συνέπεια αποτελεί το γεγονός ότι ο άνθρωπος, ζώντας ακόμα σε σπηλιές, στιγματίζει την κατοικία του και εναποθέτει τις προσωπικές του στιγμές στον συγκεκριμένο χώρο (π.χ. με τοιχογραφίες).

Κατά την πάροδο των αιώνων και αναπτυσσόμενος ο άνθρωπος, παρατηρείται ταυτόχρονη εξέλιξη στην κατοικία του, η οποία αποκτά πιο σύνθετη και ανθεκτική δόμηση, ενώ σταδιακά επιθυμητό στοιχείο αποτελεί και η καλαισθησία και αρχιτεκτονική του κτίσματος. Αποτέλεσμα αποτελεί η ανάπτυξη της επιστήμης του αρχιτέκτονα – μηχανικού, ο οποίος αρκετούς αιώνες π.Χ. θα είναι αυτός που θα επιμελείται την ανέγερση κυρίως δημοσίων αλλά και μερικών ιδιωτικών κτιρίων.

Από τα προαναφερθέντα προκύπτει ότι σε μια κατοικία αποτυπώνονται στοιχεία της κοινωνικής τάξης, του πολιτισμού, του γενικού βιοτικού επιπέδου, της τεχνολογικής ανάπτυξης και της ζωής των κατοικούντων. Επίσης, η εξέλιξη της κατοικίας ενός τόπου αντικατοπτρίζει την εξέλιξη του πολιτισμού, του εμπορίου, του πλούτου των τεχνών, ακόμη και την ύπαρξη των όποιων συμφορών συνέβησαν στον εν λόγω τόπο.

Η πόλη της Πάτρας παρουσιάζει μια διαρκή ιστορική εξέλιξη ως χώρος μόνιμης κατοικίας εδώ και 40 αιώνες. Οι αναφορές που πιστοποιούν το γεγονός αυτό είναι πολλές και ποικίλες και έχουν διασωθεί στην γραπτή παράδοση. Ο κ. Τριανταφύλλου, πρώην δήμαρχος Πατρών στο βιβλίο του «ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΠΑΤΡΩΝ» αναφέρει: "Ιδιαίτερος ενδιαφέρουσαι διατυπώσεις είναι εκείναι εκ μικρών ανασκαφών, επ' ευκαιρία αποχωματώσεων δι' ανέγερσιν οικοδομών κατά τα τελευταία έτη. Ευρέθησαν μυκηναϊκαί αρχαιότητες εις την οδό Γερμανού - άρα αυτή η πόλις, όχι τα προάστεια μόνον, έχει αρχαιοτάτην ζωήν, κατοκείτο συνεχώς - ευρέθησαν παλαιοχριστιανικαί αρχαιότητες πολλάί, πρώϊμοι βυζαντιναί, πολλάί Ελληνιστικάί, δηλ. των χρόνων της Αχαϊκής Συμπολιτείας κ.ά..."

Σύμφωνα με τα υπάρχοντα ιστορικά στοιχεία, η Πάτρα ιδρύθηκε από τους Αχαιούς της Σπάρτης, οι οποίοι έχοντας επικεφαλλή τον Πρευγένη και τον υιό του Πατρέα ήλθαν στον χώρο της σημερινής πόλης των Πατρών, όταν εκδιώχθηκαν κατά την κάθοδο των Δωριέων στην Πελοπόννησο (11^{ος} αι. π.Χ. – τέλος μυκηναϊκής εποχής).

Ο Πausανίας (2ος μ.χ. αιώνας) θεωρεί πυρήνα της πόλης τους παλιούς αγροτικούς συνοικισμούς (πολίχνες): Αρόη (στην περιοχή του σημερινού Κάστρου), Ανθεια (στην περιοχή της Εγλυκάδας) και Μεσάτις (στις περιοχή του Γηροκομείου). Βρήκε τόσο φτωχό και κοινό το μυθολογικό παρελθόν του τόπου, ώστε δεν έκρινε άξιο να το υποβάλει σε έλεγχο, όπως συνηθίζει να κάνει προκειμένου για ενδιαφέρουσες τοπικές παραδόσεις:

Ο οικιστής της Αρόης (του συνοικισμού που χρησίμεψε ως ο πυρήνας της Πάτρας των ιστορικών χρόνων, με την ακρόπολη στο σημερινό Κάστρο), ο Εύμηλος, διδάχτηκε ο ίδιος από τον Ελευσίνιο Τριπτόλεμο την καλλιέργεια των δημητριακών και με τη βοήθεια του την εισήγαγε στον τόπο, ο οποίος έτσι άρχισε νωρίς να βγαίνει από την βαρβαρότητα (14 π.χ. αιώνας).

Τις τρεις αυτές αγροτικές κοινότητες βρήκαν οι Αχαιοί όταν ήρθαν στη χώρα και ανάγκασαν τους παλιούς Ίωνες κατοίκους της να εκπατριστούν. Στην Αρόη ήρθε από την Σπάρτη ο Πατρεύς, αχαιός από εκείνους που προτίμησαν να εκπατριστούν και όχι να συνεργαστούν με τους κατακτητές Δωριείς. Ο Πατρεύς έγινε ο επώνυμος οικιστής της Πάτρας συνενώνοντας πολιτικά επτά αγροτικούς συνοικισμούς της περιοχής με πυρήνα την κατόπιν ακρόπολη και την επί αυτή Αρόη. Η πολιτική αυτή ένωση, με την οποία ο Pausanias τελειώνει τη διήγησή

του για το "απώτερο παρελθόν" της Πάτρας πιστεύεται πως χρονολογικά δεν είναι παλαιότερη από την εποχή του Πεισιστράτου (550 π.Χ.).

Ωστόσο, οι ανασκαφές έχουν φέρει στο φως ευρήματα που υποδεικνύουν ότι η έναρξη της κατοίκησης της περιοχής των Πατρών τοποθετείται την Πρωτοελλαδική Περίοδο, δηλαδή την 3^η χιλιετία π.Χ.. Κατά την Μεσοελλαδική Περίοδο (1^ο μισό 2^{ης} χιλιετίας π.Χ.), υπάρχει η ίδρυση νέου οικισμού στην ευρύτερη περιοχή της.

Παρά ταύτα, την πρώτη μεγάλη ακμή της η Πάτρα διέρχεται κατά την Υστεροελλαδική ή Μυκηναϊκή Περίοδο (1580 – 1100 π.Χ.). Τα πολυάριθμα μυκηναϊκά νεκροταφεία και η ανάπτυξη των οικισμών υποδεικνύουν ότι ο πληθυσμός έχει αυξηθεί σημαντικά και έχουν αναπτυχθεί σχέσεις και με άλλες περιοχές. Ο συνοικισμός της Πάτρας στο τέλος της μυκηναϊκής εποχής αποτελεί μια θρησκευτική ένωση και ίδρυση μιας κοινής λατρείας προς τιμήν της θεάς Αρτέμιδος. Ο ναός της Αρτέμιδος τοποθετείται κατά πάσα πιθανότητα στην περιοχή του Βελβιτίου.

<http://greece.kiev.ua/images/homepage/dedication/6.jpg> Κατά τα επόμενα χρόνια – γεωμετρική και αρχαϊκή εποχή – λίγα στοιχεία έχουν εντοπιστεί. Ωστόσο την κλασική περίοδο (5^{ος} και 4^{ος} αι. π.Χ.) φαίνεται ότι γίνεται η εξέλιξη της Πάτρας σε μια οργανωμένη πόλη. Την ελληνιστική εποχή, από το 323 – 146 π.Χ., η πόλη απλώνεται προς τη θάλασσα και ο πληθυσμός της μεγαλώνει.

Τη μεγαλύτερη, όμως, ακμή στην ιστορία της η Πάτρα διέρχεται κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, όταν το λιμάνι της, εξαιτίας της καταστροφής της Κορίνθου, παίζει πλέον πρωτεύοντα ρόλο στην επικοινωνία Ελλάδας και Ιταλίας. Η ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας το 14 π.Χ. από τον Αύγουστο, δίνει ακόμη μεγαλύτερη ώθηση με την εγκατάσταση ρωμαίων βετεράνων, τη δημιουργία κτηματολογίου, την παροχή προνομίων, την ίδρυση βιοτεχνίας, με σημαντικότερη εκείνη των πήλινων λυχναριών που εξάγονται σχεδόν σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο, και τη δημιουργία τουλάχιστον δύο βιοτεχνικών ζωνών, την κατασκευή επαρχιακών δρόμων, που την καθιστούν συγκοινωνιακό κέντρο, την επίστρωση των δρόμων της πόλης με λίθινες πλάκες, την ανέγερση ναών και δημοσίων κτιρίων κλπ. Στην Πάτρα εκχωρείται από τους ρωμαίους αυτοκράτορες το δικαίωμα να κόβει και δικά της νομίσματα.

(α)

(β)

(γ)

Ρωμαϊκά μνημεία Πατρών (α) ρωμαϊκό ωδείο (β) Κάστρο Πατρών (γ) ρωμαϊκό υδραγωγείο.

<http://greece.kiev.ua/images/homepage/dedication/11.jpg> Μεγάλα δημόσια κτίρια και άλλες ευεργεσίες προς την πόλη προσέφεραν οι ρωμαίοι αυτοκράτορες, όπως το ρωμαϊκό αμφιθέατρο, το ρωμαϊκό υδραγωγείο, το ρωμαϊκό Ωδείο κλπ. Η Πάτρα είναι πλέον μία κοσμοπολίτικη πόλη. Από το τέλος, όμως, του 3^{ου} αι. μ.Χ. αρχίζει να παρακμάζει, πιθανώς εξαιτίας ενός ισχυρότατου σεισμού που έπληξε ολόκληρη τη Β.Δ. Πελοπόννησο γύρω στα 300 μ.Χ.

Κατά την παλαιοχριστιανική και πρωτοβυζαντινή περίοδο (4^{ος} –6^{ος} αι. μ.Χ.), ιδρύονται πάλι νέες βιοτεχνίες. Στην ίδια περίοδο έχουν βρεθεί σημαντικότερα πρωτοβυζαντινά ψηφιδωτά τα οποία και αποτελούν την πλουσιότερη συλλογή στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με την παράδοση, στην Πάτρα μαρτύρησε ο Απόστολος Ανδρέας, ο προστάτης Άγιος της πόλης. Από το πρωτοβυζαντινό παρελθόν της πόλης οι ανασκαφές των τριάντα τελευταίων ετών έφεραν στο φως δημόσια λουτρά και λείψανα χριστιανικών βασιλικών. Ο ισχυρός σεισμός του 300 μ.Χ., και αργότερα οι βαρβαρικές επιδρομές στέκονται η αφορμή για την παροδική παρακμή της

πόλης. Γύρω στο 805 η πόλη σώθηκε από επίθεση Σλάβων που ήταν εγκατεστημένοι στην πλησιόχωρη ύπαιθρο. Η επανάσταση των Σλάβων κατεστάλη δυναμικά από την κοσμική και εκκλησιαστική εξουσία, και κατά την παράδοση με θαύμα του Αγίου Ανδρέα. Τότε κατά πάσα πιθανότητα κατασκευάζεται και το βυζαντινό κάστρο στη θέση της αρχαίας ακρόπολης, από τον Ιουστινιανό, το οποίο υπάρχει ως σήμερα, και η πόλη έχει περιορισθεί κοντά στο κάστρο. Στα μέσα του 9^{ου} αι. μ.Χ. η Πάτρα ακμάζει και έκτοτε ακολουθεί τις τύχες του βυζαντινού κράτους.

Από το 1204 και έπειτα δέχεται αλλεπάλληλα, πολλούς κατακτητές. Κατά τη Δ' Σταυροφορία (1204) υποδουλώθηκε στους Φράγους και ιδρύθηκε ανεξάρτητη φραγκική βαρωνία με ονομασία "το Πριγκιπάτο της Αχαΐας" και πρωτεύουσα την Ανδραβίδα. Το 1360 υπάγεται στην κοσμική εξουσία του Πάπα, όπου παρατηρείται ανάπτυξη της υφαντουργίας με πάρα πολλά υφαντουργεία (κύρια των μεταξωτών) και ταπητουργεία, στα οποία εργάζονταν χιλιάδες άνδρες και γυναίκες. Φημισμένα ήταν τα μεταξωτά και λινά υφάσματα, καθώς επίσης και τα πολύχρωμα χαλιά. Γενικά η Πάτρα ήταν ένα από τα σπουδαιότερα βιοτεχνικά και εμπορικά κέντρα της Βυζαντινής και Φραγκικής εποχής.

Η Πάτρα επανήλθε στους Βυζαντινούς όταν ο Κωνσταντίνος ΙΑ' Παλαιολόγος, δεσπότης του Μυστρά, την κατέλαβε το 1430. Η πόλη παραδόθηκε στον Μωάμεθ Β' τον Πορθητή στις 15 Μαΐου 1458. Για ένα μικρό διάστημα (1687-1715) βρίσκεται υπό Ενετική κατοχή (Μοροζίνης).

Ναός Αγίου Ανδρέα πολιούχου Πατρών.

Μέχρι την περίοδο της Τουρκοκρατίας, η Πάτρα καταλάμβανε μόνο τη λεγόμενη "Άνω Πόλη", και μόλις κατά τους τελευταίους προεπαναστατικούς χρόνους σημειώθηκε μικρή επέκταση δυτικά μέχρι περίπου τη σημερινή οδό

Καραϊσκάκη. Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας εμφανίστηκαν σποραδικά κατοικίες μεταξύ της πόλης και του λιμανιού, που ανήκαν κυρίως στους Τούρκους..

Κατά την Τουρκοκρατία η Πάτρα συμμετείχε στην επανάσταση του 1770 (Ορλωφικά). Η επανάσταση κατεστάλη βίαια στις 13 Απριλίου, ημέρα της Μ. Παρασκευής. Η πόλη κάηκε και το 1779 από τους Τουρκαλβανούς. Η συμβολή της στην Επανάσταση του 1821 ήταν σημαντική. Η εφορεία της Πελοποννήσου της Φιλικής Εταιρείας είχε έδρα της την Πάτρα. Στις 22 Μαρτίου 1821 επαναστατήσαντες Έλληνες μαζί με τους κατοίκους της Πάτρας συγκεντρώθηκαν στην Πλατεία Αγίου Γεωργίου, όπου ο μητροπολίτης Γερμανός έψαλε τρισάγιο υπέρ εκείνων οι οποίοι θα έπεφταν στον αγώνα και προσευχήθηκε υπέρ του Αγώνα. Οι αγωνιστές ορκίσθηκαν τον υπέρ πίστεως και πατρίδος όρκο.

<http://greece.kiev.ua/images/homepage/dedication/3.jpg> Μετά την απελευθέρωση η Πάτρα αναπτύσσεται ταχύτατα χάρις στο λιμάνι της και το εμπόριο που διεξάγεται μέσω αυτού. Ωραία νεοκλασικά κτίρια κοσμούν την πόλη, της οποίας οι δρόμοι καταλήγουν στη θάλασσα. Αναπτύσσεται και η μεγάλη βιομηχανία με αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού. Σήμερα η Πάτρα περιλαμβάνεται μέσα στις σπουδαιότερες ελληνικές πόλεις με την έντονη καλλιτεχνική και πνευματική ζωή.

Προεπαναστατική Πάτρα, αρχές 19^{ου} αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ (1830 – ΣΗΜΕΡΑ). ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΠΟΛΕΩΣ.

Ένα έτος μετά την απελευθέρωση της πόλης, καταρτίστηκε με εντολή του Ιωάννη Καποδίστρια το πρώτο "σχέδιο πόλεως" (1829) με ομοιόμορφο ορθογώνιο κάναβο κατά το ιπποδάμειο σύστημα από τον κερκυραϊκής καταγωγής μηχανικό Σταμάτιο Βούλγαρη. Έτσι δεν αποτελεί υπερβολή η άποψη ότι η Πάτρα οφείλει την ακμή της νεώτερης ιστορίας της στην ιδιοφυΐα του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια και στην κατάρτιση και τεχνική ικανότητα του Σταμάτη Βούλγαρη.

Το παραπάνω γεγονός καθιστά την Πάτρα την πρώτη πόλη του σύγχρονου Ελληνικού κράτους που απέκτησε ολοκληρωμένο πολεοδομικό σχεδιασμό, θέτοντας έτσι τις βάσεις για μια δυναμική ανάπτυξη της πόλης.

Ο Βούλγαρης εφάρμοσε τον ορθογωνικό τύπο στο ρυμοτομικό πλέγμα της Πάτρας. Το σχέδιο χωρίστηκε σε δύο ενότητες, στο σχέδιο της κάτω πόλης και στο σχέδιο της άνω πόλης, με διαφορετική διάταξη των ορθογωνίων. Χαρακτηριστικό του σχεδίου είναι ότι ο Βούλγαρης δεν αρκέστηκε να χαράξει τις εξωτερικές οικοδομικές γραμμές, αλλά συγχρόνως χάραξε και τις εσωτερικές οικοδομικές γραμμές κάθε τετραγώνου. Έτσι καθορίζει τον εσωτερικό ακάλυπτο χώρο, που θα αποτελείται από τις υποχρεωτικές αυλές των οικοδομών. Εδώ χρειάζεται να σημειωθεί ότι χρειάστηκε να περάσουν 126 χρόνια από τον καιρό του Βούλγαρη για να γίνει στην Ελλάδα νόμος που να κάνει υποχρεωτική την τήρηση αυτού του ακάλυπτου χώρου από τον καθένα που θέλει να οικοδομήσει.

Το σχέδιο τροποποιήθηκε το 1858, και αυτό είναι τελικά που εφαρμόστηκε. Η κάτω πόλη αποτελεί ένα κανονικό ορθογώνιο, διαστάσεων περίπου 500 επί 1.000 μέτρα.. Η πλατεία Γεωργίου έγινε διπλάσια απ' ότι προέβλεπε το σχέδιο και καταργήθηκαν δύο άλλες πλατείες, η μία στην οδό Γούναρη και η άλλη στην Κολοκοτρώνη, ενώ οι δύο που απόμειναν άλλαξαν λίγο θέση.

Αναδιαμορφώνοντας ελαφρώς το σχέδιο πόλεως ανοίχτηκαν νέοι δρόμοι, δημιουργήθηκαν νέα οικοδομικά τετράγωνα, κάτω από την οδό Αγίου Ανδρέα, όπου προβλεπόταν χώρος πρασίνου. Ακόμη μερικές στοές, που προεβλέποντο για όλους τους δρόμους, καταργήθηκαν σε αρκετούς, όπως στην Καραϊσκάκη, Γούναρη, Ρήγα Φεραίου, κα. Αρκετές αλλαγές έγιναν και στην πάνω πόλη που είχαν δημιουργηθεί τεράστια οικοδομικά τετράγωνα.

Ενδεικτικό του επιτυχούς αποτελέσματος της ανάπτυξης της πόλης των Πατρών αποτελεί το γεγονός ότι αν και το 1858 η έκταση του σχεδίου πόλεως ήταν 644 στρέμματα το 1929 έφθασε να είναι 4000 στρέμματα, αποτελώντας το αποκαλούμενο και ιστορικό κέντρο. Σήμερα η έκταση του σχεδίου φθάνει τα 23000 στρέμματα.

Παρά ταύτα, οι κάτοικοι κυρίως της Άνω πόλης, δεν αποφάσιζαν να κατοικήσουν την Κάτω πόλη, που ήταν ένας αμπελώνας διαρρεόμενος από πολλά ρυάκια. Χρειάστηκαν νομοθετικά μέτρα, για να εγκαταλείψουν οι κάτοικοι την άνω πόλη αλλά ακόμα και τότε έχτιζαν όχι σύμφωνα με το ρυμοτομικό σχέδιο. Μόλις επί δημαρχίας Γ. Ρούφου (1872) αφού η αστυνομία γκρέμισε 1.000 περίπου αυθαίρετα καλύβια στην κάτω πόλη, άρχισε να εφαρμόζεται το σχέδιο.

Η εξέλιξη του σχεδίου της πόλεως των Πατρών κατά την περίοδο που εξετάζουμε παρουσιάζεται στο **Παράρτημα Α** όπου παρατίθενται το σχέδιο πόλεως του 1900 και του 1967 με τις αντίστοιχες επεκτάσεις που είχαν πραγματοποιηθεί νε σχέση με το σχέδιο του Βουλγαρη. Ακόμη παρατίθεται και η γενικότερη εξέλιξη του σχεδίου της Πάτρας ανά τους αιώνες.

Όμως η ανάπτυξη της πόλης στους νεώτερους χρόνους, δεν υπήρξε προγραμματισμένη. Από έκτατες συνθήκες εισροής πληθυσμού δημιουργήθηκαν νέες συνοικίες (Κρητικά, Προσφυγικά). Έτσι η επέκταση της πόλης, απλώς νομιμοποίησε αυθαίρετες κατασκευές χωρίς πρόβλεψη για τις δημιουργημένες νέες ανάγκες. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα το 40% των κατοικιών της να βρίσκονται εκτός σχεδίου, η δε πόλη να αναπτύσσεται και να επεκτείνεται χωρίς ουσιαστικό έλεγχο. Η σημερινή πόλη παρουσιάζει όλα τα χαρακτηριστικά και τις αντινομίες ενός αναπτυσσόμενου ελληνικού αστικού κέντρου.

Σχέδιο πόλεως Πατρών το 1829 από τον Σταμάτιο Βούλγαρη, ο πρώτος ολοκληρωμένος πολεοδομικός σχεδιασμός στην Ελλάδα

Η θέση της Πάτρας ως πλησιέστερου σημαντικού ηπειρωτικού λιμένος προς τη Δυτική Ευρώπη, ως αστικού κέντρου υπερτοπικής κλίμακας και συγκοινωνιακού κόμβου, ενόησε τη χρησιμοποίησή της από τους τουρίστες, είτε ως σημείο εισόδου - εξόδου, είτε ως σημείο διέλευσης. Γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για την πολεοδομική της διαμόρφωση, μιας και το λιμάνι, η σιδηροδρομική γραμμή και ο σταθμός, καταλαμβάνουν σημαντικό, αν όχι ολόκληρο μέρος, από την παραλία της πόλης, και που σε συνδυασμό με την ύπαρξη των βιομηχανιών(με βασικό άξονα την εξαγωγή σταφίδας) στα νοτιοδυτικά παράλια (Ακτή Δυμαίων) καθιστούν την Πάτρα μια "παραθαλάσσια πόλη χωρίς θάλασσα".

Έτσι περιορισμένη η πόλη από τη μια πλευρά από τη θάλασσα και από την άλλη από το λόφο του Κάστρου (υπώρειες Παναχαϊκού με μεγάλες κλίσεις) αναπτύσσεται κατά μήκος δύο αξόνων: τον κυρίαρχο Βορρά - Νότου και τον Βορειοδυτικό - Νοτιοανατολικό, ενώ οι γύρω οικισμοί υφίστανται έντονη την επιρροή της αστικοποίησης της περιοχής.

Αποτέλεσμα των παραπάνω γεωγραφικο – εμπορικών περιορισμών είναι η πόλη των Πατρών να διαθέτει ένα αρκετά ισχυρό και πυκνοδομημένο κέντρο, σε αντίθεση με το γεγονός ότι η έκταση που καταλαμβάνει το Σχέδιο Πόλεως, σε συνδυασμό με τον πληθυσμό της, είναι δυσανάλογα μεγάλη. Το σύστημα δόμησης είναι το συνεχές με κύριο χαρακτηριστικό τους υψηλούς συντελεστές δόμησης (κυρίως στο κέντρο) και τους μικρού πλάτους δρόμους. Τα παλιά σπίτια δίνουν τη θέση τους στις πολυκατοικίες, ενώ αδύναμη η Τοπική Αυτοδιοίκηση δεν μπορεί να επέμβει καθοριστικά για να διατηρήσει τον κτιριολογικό χαρακτήρα της πόλης, με αποτέλεσμα υπέροχα νεοκλασικά κτίρια να καταστρέφονται λόγω ανυπαρξίας ουσιαστικών μέτρων διατήρησής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. Η ΠΑΤΡΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

Η Πάτρα του 1900 διαιρείται, όπως και η σημερινή, στην Άνω και στην Κάτω Πόλη. Το κάστρο της πόλης υψώνεται σε πρόβουνο του Παναχαϊκού, στη θέση της αρχαίας ακρόπολης και κτίστηκε πιθανότατα στο δεύτερο μισό του 6ου αι., μετά το σεισμό του 551 που έπληξε την περιοχή. Στις εξωτερικές όψεις των τειχών έχουν ενσωματωθεί μαρμάρινοι δόμοι, σπόνδυλοι κιόνων και άλλα αρχιτεκτονικά μέλη, προερχόμενα από κτήρια της αρχαιότητας.

Η Κάτω Πόλη αναπτύχθηκε μετά την απελευθέρωση στην πεδιάδα, κατά μήκος της ακτής. Κέντρο της είναι η πλατεία Γεωργίου Α', όπου βρίσκεται το δημοτικό θέατρο "Απόλλων", έργο του E. Ziller (1872). Ο ναός του Αγίου Ανδρέα βρίσκεται στη θέση παλαιοχριστιανικής βασιλικής, η οποία διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές του 18ου αι. Ο ναός επισκευάστηκε από τους Βενετούς γύρω στα 1700 και ισοπεδώθηκε από τους Τουρκαλβανούς την εποχή των Ορλωφικών (1770). Στη θέση του κτίστηκε το 1836 από τον αρχιτέκτονα Λύσανδρο Καυταντζόγλου ο λεγόμενος σήμερα "μικρός ναός" του Αγίου Ανδρέα, ενώ δίπλα του ο σύγχρονος μεγάλος ναός άρχισε να κτίζεται το 1908. Η Παντάνασσα στην Κάτω Πόλη (1857-1859), έργο των Καυταντζόγλου και Φρεαρίτη, ο Αγγλικανικός ναός του Αγίου Ανδρέα (1872) στην ομώνυμη οδό, και ο μητροπολιτικός ναός του Ευαγγελισμού στην οδό Μαιζώνος αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της εποχής. Στην νοτιοανατολική πλευρά του λόφου της Ακρόπολης είναι κτισμένη κάπως άτακτα η Άνω ή Παλιά Πόλη. Εκεί υπήρχαν οι παραδοσιακές κατοικίες των Πατρινών προκρίτων, του Ρούφου, του Παπαδιαμαντοπούλου, καθώς και το παλιό δημοτικό νοσοκομείο, που κτίστηκε σύμφωνα με τα σχέδια του Δανού αρχιτέκτονα Hansen και θεμελιώθηκε από τον Όθωνα το 1857. Από τις όμορφες κατοικίες της εποχής αυτής, αρχοντικά της πόλης και επαύλεις των προαστίων, ελάχιστες σώζονται σήμερα.

(α) 1872 Τσίλλερ

(β) 1857 Hansen

α) δημοτικό θέατρο και β) δημοτικό νοσοκομείο Πατρών

Πλατεία Γεωργίου Α', κέντρο της Κάτω Πόλεως Πατρών και χώρος συγκέντρωσης κατά την έναρξη του επαναστατικού αγώνα απελευθέρωσης του 1821

3.1 ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ

Από το 1835 το λιμάνι της Πάτρας μαζί με άλλα της περιοχή, συγκέντρωνε το μεγαλύτερο αριθμό ξένων πλοίων. Τα πλεονεκτήματα γεωγραφικής θέσης του επεφύλαξαν μια εκτεταμένη περίοδο ακμής, που σημάδεψε τη ζωή της Πάτρας και διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά της τοπικής οικονομίας. Από εδώ και εμπρός και μέχρι πριν από τον 2^ο Παγκόσμιο πόλεμο, η ανάπτυξη της Πάτρας είναι συνεχής και γρήγορη. Η ανάπτυξη αυτή προσελκύει πολλούς από τους κατοίκους της ενδοχώρας για εργασία και εγκατάσταση. Δημιουργούνται βιοτεχνίες βαμβακοκλωστικής, οινοποιίας, χαρτοποιίας κλπ. Πλούσια πηγή στην οικονομία της πόλης είναι η εξαγωγή σταφίδας. Ο χαρακτήρας της πόλης γίνεται έντονα εμπορικός - μεταπρατικός. Αν και η γοργή ανάπτυξη της Αθήνας έχει

αρχίσει, ο ρυθμός ανάπτυξης της πόλης δεν μειώνεται. Αντίθετα, λόγω της συγκέντρωσης εμπορικής δραστηριότητας, αυξάνεται (με μέσο ετήσιο ρυθμό 2.25%), και η πόλη αρχίζει να παίρνει ένα έντονο αστικό χαρακτήρα.

Μετά το τέλος του εμφυλίου και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 η οικονομία της πόλης φθίνει, κύρια λόγω της ανάπτυξης Αθήνας-Πειραιά. Στη δεκαετία 1950-60 το πολεοδομικό συγκρότημα της Πάτρας, μόλις που συγκρατεί τη φυσική του αύξηση. Όμως η ανάπτυξη των πορθμειακών μεταφορών, η ίδρυση του Πανεπιστημίου Πατρών και του Περιφερειακού Νοσοκομείου οδήγησε σε μία νέα περίοδο ακμής που άρχισε τη δεκαετία του 1960 και συνεχίζεται και σήμερα με πολύ θετικές προοπτικές.

Το χαρακτηριστικά του λιμανιού σε όλη την περίοδο του μεσοπολέμου μέχρι και τις αρχές του Β΄ παγκόσμιου πόλεμου ορίζουν ένα εύρωστο λιμάνι με έντονη εμπορευματική δραστηριότητα. Υπήρχε ναυτική σύνδεση των Πατρών με όλη σχεδόν τη Δυτική Ελλάδα καθώς και με την Ιταλία και Αλβανία.

Ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος δημιουργεί μία τομή που ακολουθείται από μία φάση απραξίας και αναδιοργάνωσης μετά την απελευθέρωση. Από το 1951 -52 αρχίζει πάλι να ανακτά σημαντική εμπορευματική δραστηριότητα στα πλαίσια των αλλαγμένων μεταπολεμικών συνθηκών. Από το τέλος της δεκαετίας του '50 δρομολογούνται οι συνθήκες που καθόρισαν το σημερινό χαρακτήρα του λιμανιού.

Καλτσοβιομηχανία Ν.Α. Βέτσου (οδός Ασημάκη Φωτήλα και Λόντου). Χαρακτηριστικό βιομηχανικό κτίριο μεσοπολέμου

Εμπόριο σταφίδας στο λιμάνι των Πατρών κατά τα τέλη του 19^{ου} αρχές 20^{ου} αιώνα.

Μέσα στα τελευταία 30 χρόνια, τόσο η Πάτρα όσο και το λιμάνι της άλλαξαν δραστικά. Ιδιαίτερες αλλαγές στον χαρακτήρα του λιμανιού έγιναν και τα τελευταία τρία χρόνια οι οποίες οφείλονται κυρίως στην πρόσφατη κρίση των Βαλκανίων, όπου οι προτιμήσεις τουριστικών και εμπορευματικών ροών άλλαξαν δραστικά.

Οι ριζικές διαφοροποιήσεις, που οφείλονται σε τοπικές συνθήκες και σε γενικότερες πανελλήνιες εξελικτικές τάσεις, έκαναν το λιμάνι πράγματι "αγνώριστο". Ως χρονολογία ορόσημο μπορεί να χαρακτηριστεί το 1960 γιατί είναι

η χρονιά εκείνη που δρομολογείται το πρώτο οχηματαγωγό πλοίο (ferry-boat) στη γραμμή Ελλάδα - Ιταλίας. Ήταν το οχηματαγωγό "Εγναντία" και το παρθενικό του ταξίδι χαιρετίστηκε με μουσική και πυροτεχνήματα.

Η θέση της Πάτρας ως πλησιέστερου σημαντικού ηπειρωτικού λιμένος προς τη Δυτική Ευρώπη, ως αστικού κέντρου υπερτοπικής κλίμακας και συγκοινωνιακού κόμβου, ενόησε τη χρησιμοποίησή της από τους τουρίστες, είτε ως σημείο εισόδου - εξόδου, είτε ως σημείο διέλευσης.

Σήμερα, το λιμάνι αποτελεί τη σημαντικότερη τερματική εγκατάσταση θαλάσσιων μεταφορών της Δυτικής Ελλάδας και το σημαντικότερο σημείο πορθμειακής σύνδεσης της χώρας με την Ιταλία, ενώ ο ρόλος του στο δίκτυο των εσωτερικών ακτοπλοϊκών συνδέσεων με τα νησιά του Ιονίου έχει αποδυναμωθεί, μετά την ανάπτυξη του λιμανιού της Κυλλήνης ως κύριου σημείου συνδέσεως της Ζακύνθου και της Κεφαλλονιάς.

Οι εξελίξεις της διεθνούς μεταφορικής αγοράς στην ευρύτερη περιοχή της Αδριατικής και των Βαλκανίων, αναδεικνύουν και αναβαθμίζουν το ρόλο του λιμανιού της Πάτρας στο διεθνές δίκτυο των μεταφορών.

Ενώ το ποσοστό του διεθνούς εμπορίου της χώρας που εξυπηρετείται οδικά παραμένει σταθερό στην τάξη του 7-8% ετησίως, η κατανομή των φόρτων μεταξύ θαλάσσιου δρόμου της Αδριατικής και των χερσαίων διαδρομών, έχει μεταστραφεί, από 80-20% περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 1980, σε 50-50% για το 1993. Από τον φόρτο αυτό, το 1993 η Πάτρα εξυπηρετεί περίπου το 80%, ενώ η Ηγουμενίτσα το υπόλοιπο 20%.

3.2 ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Πολύ σημαντικό για την κατανόηση της διακύμανσης και των γενικότερων αλλαγών που έγιναν στον πληθυσμό της πόλης των Πατρών, είναι να παρουσιασθούν ορισμένα στατιστικά στοιχεία της εποχής τα οποία με τη βοήθεια μια μικρής ανάλυσης θα μπορέσουν να μας εισάγουν στο κλίμα της εποχής.

Όπως υποδεικνύουν τα στοιχεία του Πίνακα 1 η μέση ετήσια αύξηση του πληθυσμού είναι στα 304 άτομα. Ωστόσο, από την απογραφή κατά τα έτη 1920-1940 το παραπάνω στατιστικό προκύπτει στα 1315 άτομα. Κατά συνέπεια η παραπάνω αύξηση του πληθυσμού μπορεί να εξηγηθεί μονάχα με την εισροή πληθυσμού από άλλες περιοχές.

Πίνακας 1: Μεταβολή πληθυσμού πόλης Πατρών για την περίοδο 1921-1940

Έτος	Γεννήσεις	Θάνατοι	Μεταβολή πληθυσμού
1921	1470	814	656
1922	1079	1127	-48
1923	1055	1811	-756
1924	1200	1104	96
1925	891	1187	-296
1926	1196	1150	46
1927	913	1205	-292
1928	1200	1450	-250
1929	1291	1260	31
1930	2041	1206	835
1931	1888	1169	719
1932	1713	1209	504
1933	1684	1190	494
1934	1815	1094	721
1935	1765	1138	627
1936	1732	1106	626
1937	1669	1074	595
1938	1655	1095	560
1939	1652	1091	561
1940	1607	1028	579

Πηγή: Ληξιαρχείο Πατρών, Στατιστική Υπηρεσία

Αν και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι αστικοί πληθυσμοί έδειξαν σημάδια αυξημένης κινητικότητας, με την Πάτρα να έχει μια σταθερή ανάπτυξη, τρίτη πίσω από Αθήνα και Πειραιά (βλ. Πίνακα 2), στην αμέσως επόμενη περίοδο η πόλη των Πατρών φαινόταν ανίκανη να ακολουθήσει, καθώς οι επιρροές την σταφιδικής κρίσης, της εθνικής πτώχευσης και των σχετικών διεθνών επιπτώσεων, ενίσχυσαν την υπερπόντια μετανάστευση. Η Πάτρα, η πύλη εξόδου της ελληνικής αγροτικής παραγωγής προς τη Δύση, περιορίζεται από την στασιμότητα των κοντινών και ευρύτερων περιοχών.

Πίνακας 2: Διάρθρωση αστικών πληθυσμών το 1928 για Πάτρα, Αθήνα και Πειραιά

	αυτόχθονες	πρόσφυγες	μετανάστες	σύνολο	αυτόχθονες [%]	πρόσφυγες [%]	μετανάστες [%]
Αθήνα	131810	129380	198021	459211	28,7	28,2	31,1
Πειραιάς	68859	101185	81615	251659	27,6	40,0	32,4
Πάτρα	32376	6967	25293	64636	50,1	10,8	39,1

Η όποια αύξηση του πληθυσμού κατά τη δεκαετία του 1920 προέρχεται κυρίως λόγω της εισροής προσφύγων, οι οποίοι εκπροσωπούσαν το 11% περίπου του συνολικού πληθυσμού της Πάτρας το 1923. Κατά την παραπάνω περίοδο αν και η πόλη φαίνεται να έχει φθάσει τα όριά της όσον αφορά στην πληθυσμιακή ανάπτυξη, δεν ισχύει το ίδιο για την αστικοποίηση όπως φαίνεται στον Πίνακα 3, όπου παρουσιάζονται οι μεταβολές πληθυσμού τόσο για την Πόλη των Πατρών όσο και για τις ευρύτερες περιοχές, της Επαρχίας και της Νομαρχίας. Ακόμη παρατηρείται η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού περιοχών που βρίσκονται πέριξ της πόλεως, όπως η Βούντενη, το Μπάλλα και τα Συχαινά (βλ. Πίνακα 4).

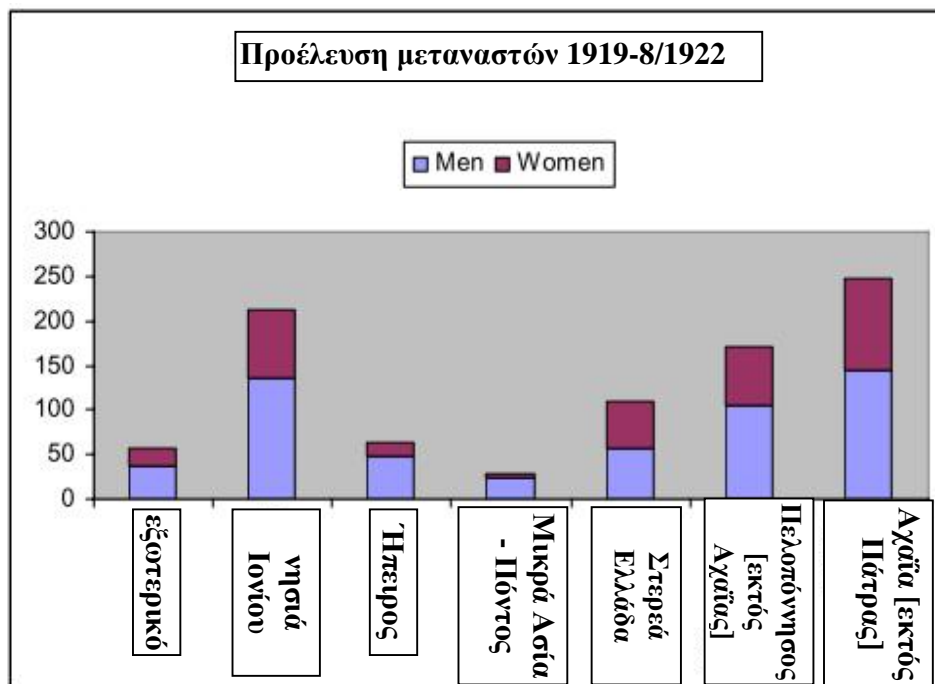
Πίνακας 3: Πληθυσμός και αριθμός συνοικισμών στη νομαρχία της Αχαΐας 1907-1940.

	1907	1920		1928		1940		1951		1961	
	πληθυσμός	πληθυσμός	% μεταβολή	πληθυσμός	% μεταβολή	πληθυσμός	% μεταβολή	πληθυσμός	% μεταβολή	πληθυσμός	% μεταβολή
Πόλη Πατρών	37401	51596	37,9	61278	18,8	62275	1,6	65703	5,5	70194	6,8
Δήμος Πατρών	51932	53255	2,6	66809	25,5	79570	19,1	87570	10,1	96100	9,7
Επαρχία Πατρών	83478	102978	23,4	118209	14,8	139330	17,9	154142	10,6	165305	7,2
Νομαρχία Πατρών	150918	167435	10,9	190422	13,7	222060	16,6	228871	3,1	239206	4,5

Πίνακας 4: Αύξηση πληθυσμού για δημοτικούς συνοικισμούς 1907-1940.

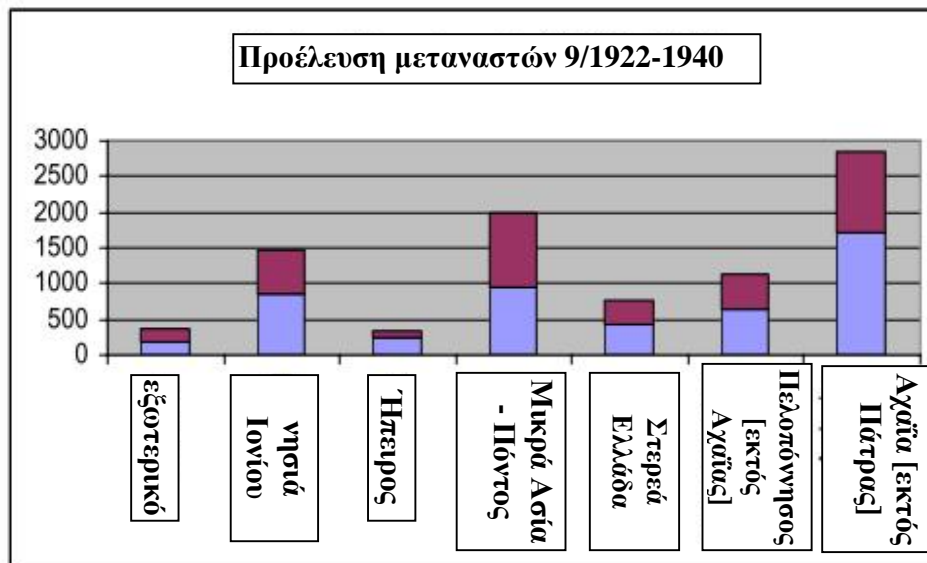
Δημοτικοί συνοικισμοί	Απόσταση από πόλη Πατρών [km]	1907	1920	1928	1940	Αύξηση πληθυσμού 1907-1940 [%]
Πόλη Πατρών	-	37401	51596	61278	62275	66,5
Βούντενη	20	182	228	266	321	76,4
Μπάλλα	8,5	112	132	143	165	47,3
Μπεγουλάκι	7,0	255	366	510	748	193,3
Συχαινά	5,0	276	306	573	532	92,8

Όσον αφορά στις περιοχές προέλευσης των μεταναστών, παρατηρείται ότι κατά την περίοδο 1919 – Αύγουστος 1922, εκτός από την προφανή μετακίνηση πληθυσμού από την ευρύτερη περιοχή του νομού υπάρχει μεγάλος αριθμός εισροής από τα Ιόνια νησιά. Άλλες περιοχές αποτελούν η ηπειρωτική Ελλάδα και άλλες περιοχές της Πελοποννήσου. Ο λόγος ανδρών και γυναικών είναι 3/1.

Προέλευση μεταναστών κατά την περίοδο 1919 έως Αύγουστο 1922.

Τέλος, μετά την μικρασιατική καταστροφή έχουμε την αύξηση του ποσοστού μετανάστευσης από την Μικρά Ασία και τον Πόντο και μείωση του αντίστοιχου ποσοστού από τα Ιόνια νησιά. Γενικά, η μετανάστευση παρουσιάζει μεγάλη αύξηση σε απόλυτους αριθμούς.

Προέλευση μεταναστών κατά την περίοδο Σεπτέμβρη 1922 έως 1940.

3.3 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

3.3.1 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1890

Η τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, κυρίως η περίοδος 1892-1895, συμπίπτει με μια γενική οικονομική κρίση, που συνδέεται με την έναρξη της εσωτερικής και υπερπόντιας μετανάστευσης του εργατικού δυναμικού και που θα οδηγήσει λίγο αργότερα στον οικονομικό εξευτελισμό και τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο. Στην περιοχή της Αχαΐας η κρίση ήταν πολύ πιο έντονη καθώς κατέρρευε η κινητήρια δύναμη της τοπικής ανάπτυξης και περιοριζόταν σημαντικά η εξωτερική ζήτηση του εμπορευματοποιημένου προϊόντος. Εν όψει της κατάστασης αυτής, οι σταφιδοφόρες περιοχές, εγκαταλελειμμένες από την κεντρική εξουσία και διχασμένες για την ορθότητα των προτεινόμενων μέτρων και ιδιαίτερα του μέτρου του παρακρατήματος, προσπαθούσαν επί ματαίω να αντιμετωπίσουν εξ ιδίων τις

ολέθριες συνέπειες της κρίσης, με αποτέλεσμα να μεγαλώνουν τα αδιέξοδα και να προκαλούνται ισχυρές κοινωνικές εντάσεις και πολιτικές προστριβές.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες η θέση των υποκαταστημάτων της Ε.Τ.Ε. στις σταφιδοφόρες περιοχές κλυδωνιζόταν σοβαρά, λόγω της ανατροπής του συστήματος των προαγορών και των μη ενδεδειγμένων κάθε φορά πρακτικών δίωξης των οφειλετών. Καθώς συσσωρεύονταν στην Αγγλία τεράστιες ποσότητες αδιάθετης σταφίδας, η αδυναμία των ανταποκριτών να πιστώσουν τους τοπικούς εμπόρους οδήγησε σε σημαντικό περιορισμό τις χρηματοδοτήσεις της σταφιδοπαραγωγής, σε μια περίοδο που οι αντίστοιχες ανάγκες είχαν διπλασιαστεί. Όσο για την Ε.Τ.Ε. αδυνατούσε να καλύψει ακόμα και το δικό της μερίδιο της χρηματοδότησης, λόγω του ότι είχε πληγεί καίρια το σώμα των εμπόρων και μεγαλοκτηματιών που παρείχαν την εγγύηση στο τραπεζικό σύστημα για την παροχή της προσωπικής αγροτικής πίστης. Τα οικονομικά αυτά πλήγματα των μεγαλεμπόρων και μεγαλοκτηματιών είχαν σοβαρές επιπτώσεις, διότι η εκδήλωσή τους έγινε σε μια στιγμή που οι διακυμάνσεις των συναλλαγματικών αξιών επέβαλαν στην Ε.Τ.Ε. μια συσταλτική πιστωτική πολιτική.

3.3.2 Η ΕΝΥΠΟΘΗΚΗ ΠΙΣΤΗ

Η ενυπόθηκη πίστη περιελάμβανε τα ενυπόθηκα δάνεια και τους ανοιχτούς λογαριασμούς και ήταν έργο της κεντρικής διοίκησης της ΕΤΕ, με κύριο όργανο το γενικό συμβούλιο, ενώ τα υποκαταστήματα διευκόλυναν τις συναλλαγές, χειρίζονταν σε τοπικό επίπεδο όλες τις εκκρεμότητες που προέκυπταν και εισηγούνται λύσεις. Οι ανοικτοί λογαριασμοί παρέχονταν αποκλειστικά σε μια μικρή ομάδα εμπόρων που συνδέονταν στενά με την τράπεζα, δηλαδή σε μετόχους ή κατόχους κρατικών ομολόγων ή σε συμβούλους του υποκαταστήματος και μεγαλεμπόρους και μεγάλους γεωργοκτηματίες. Κατ' ουσία επρόκειτο για άτομα στα οποία η Ε.Τ.Ε. είχε επενδύσει για την προώθηση των δραστηριοτήτων της στο συγκεκριμένο χώρο. Η μορφή αυτή πίστης είχε το υψηλότερο επιτόκιο και προϋπέθετε την παροχή μεγάλων ασφαλειών από την μεριά του πελάτη.

Αντίθετα τα απλά δάνεια αποτελούσαν την κύρια ενυπόθηκη μορφή δανειοδότησης και είχαν διάρκεια από ένα έως πέντε χρόνια. Δηλαδή αποτελούσαν την βασική μορφή μεσοπρόθεσμης πίστης, όχι κατ' ανάγκη για την εξυπηρέτηση της γεωργίας, αφού παρέχονταν σε μια αρκετά ευρεία εμπορική και κτηματική ομάδα, στην οποία περιλαμβάνονταν και οι πελάτες των ανοικτών λογαριασμών. Πάντως τα δάνεια αυτά δεν κατευθύνονταν, όπως θα έπρεπε, στην αξιοποίηση και βελτίωση της εγγείου ιδιοκτησίας και της γεωργίας γενικότερα, παρότι υποτίθεται

ότι θεσπίσθηκαν για την εξυπηρέτηση των αναγκών της γεωργίας. Όσο δε περνούσαν τα χρόνια η χορήγηση τέτοιων δανείων επεκτεινόταν και αυτό οφειλόταν στις διευρυμένες ανάγκες χρηματοδότησης της τοπικής οικονομίας και στο διευρυμένο ρόλο που σιγά-σιγά έπαιζε η Ε.Τ.Ε. στη χρηματοπιστωτική αγορά των Πατρών.

Σημαντικές τριβές με τον εμπορικό και αγροτικό κόσμο προκαλούντο από την άσκηση της προεξοφλητικής (εμπορικής) και της προσωπικής αγροτικής πίστης. Οι ενστάσεις που διατυπώνονταν επικεντρώνονταν αφ' ενός στις παρεχόμενες συνολικές πιστώσεις, και αφ' ετέρου στην κατανομή τους στα συγκεκριμένα άτομα. Οι δεύτερες είχαν στόχο τον διευθυντή του υποκαταστήματος και τα μέλη του τοπικού τραπεζικού συμβουλίου και κατ' ουσία ήταν πιέσεις των λιγότερο ευνοουμένων μελών του εμπορικού και αγροτικού κόσμου, που προσπαθούσαν να επιζήσουν στον οικονομικό ανταγωνισμό. Όσο βέβαια οι κοινωνικές χορηγήσεις αυξάνονταν τόσο οι εντάσεις λιγότευαν και διατυπώνονταν πλέον αιτήματα, κυρίως με τη μορφή ομαδικών αναφορών για παρατάσεις των λήξεων και για ανανεώσεις των εμπορικών γραμματίων. Μια άλλη, τέλος, αντίρρηση που εκδηλώθηκε τις πρώτες δεκαετίες λειτουργίας του τοπικού υποκαταστήματος, αφορούσε τη διανομή των πιστώσεων ανάμεσα στο εμπόριο και τη γεωργία, δεδομένου ότι οι πιστωτικοί κατάλογοι ήταν κοινοί για του εμπόρους και τους αγρότες και τα ποσά που χορηγούντο περιήρχοντο κατά κανόνα σε επώνυμους μεγαλεμπόρους, οι οποίοι ταυτόχρονα ήσαν και κτηματίες, όπως συνέβαινε σχεδόν με όλα τα μέλη του ανώτερου εμπορικού στρώματος της πόλης.

Μεγάλα προσκόμματα στην άσκηση της ενυπόθηκης πίστης προκαλούντο από τις μεγάλες καθυστερήσεις των δανείων που ανάγκαζαν τους ιδιώτες δανειστές και την Ε.Τ.Ε. να προβαίνουν στον εκπλειστηριασμό αγροτικών κτημάτων και ενυπόθηκων περιουσιακών στοιχείων. Η πρακτική αυτή προκάλεσε κοινωνικές αντιδράσεις και ρευστότητα, που αντανάκλα τη δύναμη και την αδυναμία των οικονομικών μετασχηματισμών που ανασυνέθεσε την έγγεια ιδιοκτησία. Μέχρι το 1850 οι πλειστηριασμοί ακινήτων, κυρίως από ιδιώτες δανειστές, ήταν αρκετά συχνό φαινόμενο, όπως προκύπτει από δημοσιεύσεις προγραμμάτων πλειστηριασμών σε τοπικές εφημερίδες. Η πρακτική των πλειστηριασμών, καθώς και αυτή της αγοράς σε χαμηλές τιμές και πώληση αργότερα σε υψηλές, ακινήτων που απειλούνταν να εκπλειστηριασθούν, ήταν μια ευκαιρία κερδοσκοπικής εκμετάλλευσης της ιδιοκτησίας και επέφερε σημαντικούς ιδιοκτησιακούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς. Η κατάσταση αυτή αρχικά έπληξε τους μικροϊδιοκτήτες και αργότερα όταν διευρύνθηκε ο ρόλος της Ε.Τ.Ε. και των άλλων τραπεζών, έπληξε και πολλούς γαιοκτήμονες και μεγαλέμπορους και προκάλεσε σημαντικές γεωκτησιακές ανακατατάξεις στην πόλη των Πατρών και την ευρύτερη

περιοχή της. Σημαντικοί παράγοντες στους οποίους οφείλονταν τα οικονομικά προβλήματα που οδήγησαν στους πλειστηριασμούς, ήταν οι μεγάλες διακυμάνσεις του σταφιδεμπορίου και οι ανεπαρκείς και ελλείψεις του πιστωτικού συστήματος, αλλά και ο οικονομικός υποβιβασμός αρκετών παραδοσιακών οικογενειών, που μετοίκησαν στο κέντρο (Αθήνα) και επιχείρησαν να διατηρήσουν και εκεί ένα επίπεδο ζωής και μορφές κοινωνικών σχέσεων που απαιτούσαν μεγάλες δαπάνες, ενώ είχαν αφήσει να ατονήσει η επίβλεψη της κτηματικής τους περιουσίας.

Οι πλειστηριασμοί ήταν για την Ε.Τ.Ε. το έσχατο μέσον και αρκετές φορές, προκειμένου να τους αποτρέψει, ιδίως όταν το ενυπόθηκο ακίνητο ήταν σταφιδαμπελώνας, δεχόταν την ανάληψη ή την πληρωμή του χρέους από τρίτους, συνήθως σταφιδεμπόρους, προς τους οποίους εκχωρούσε (μεταβίβαζε) την απαίτησή της, με τις εμπράγματα ασφάλειες που την κάλυπταν και ο τρίτος υπεισέρχεται σε όλα τα δικαιώματά της.

Εξ' ίσου επαχθείς όμως ήταν και οι πρακτικές των ιδιωτών. Συνηθισμένη περίπτωση κερδοσκοπικής εκμετάλλευσης της εξάρσης των πλειστηριασμών ήταν η απόκτηση από ιδιώτες, σε χαμηλές τιμές και η πώληση αργότερα σε υψηλές, ακινήτων που επέκειτο ο πλειστηριασμός των, τα οποία είχαν κατάσχει οι ίδιοι ή η Ε.Τ.Ε.

3.4 ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Η εμπορική και βιομηχανική ανάπτυξη του 19^{ου} αιώνα, παρά την κρίση της σταφιδικής εξαγωγής και της πτώχευσης του κράτους, οδήγησε σε μια έντονη βιομηχανική δραστηριότητα κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα ο Εμπορικός και Βιομηχανικός Σύλλογος Πατρών (έτος ίδρυσης 1884), αναφέρει ότι κατά το έτος 1902 στην Πάτρα λειτουργούσαν οι εξής βιομηχανίες: 3 αλευρόμυλοι και 4 υδρόμυλοι (ο ένας ατμοκίνητος), 4 ζυμωτήρια, 2 μακαρονοποιία, 2 κλωστήρια, 1 καπνοκοπήριο, 6 σχιστήρια σανίδων, 4 χυτήρια σιδήρου, 1 σιδηρουργείο, 3 καρφοβελονοποιία, 1 εργοστάσιο ψεκαστήρων, δεξαμενών, δοχείων ύδατος κ.τ.λ. και 3 μη ατμοκίνητα, 8 σταφιδοκαθαριστήρια, 1 χαλβαδοποιείο και ζαχαροπλαστείο, 1 χυτήριο μολύβδινων σωλήνων και χόνδρων (σκάγια), 3 παγοποιία (το ένα υδροκίνητο), 2 βαφεία κηλιδοκαθαριστήρια, 1 τροχιστήριο, 2 εργοστάσια φανελοποιίας και πλεκτικής και πολλά χειροκίνητα πλεκτήρια, 2 ελαιουργεία και ελαιοπιεστήρια, 4 οινοπνευματοποιία, 1 ζυθοποιείο, 1 εργοστάσιο κεραμοποιίας, 2 τυπογραφεία, 2 λιθογραφεία, 1 κατάστημα αερίοφωτος και 1 ηλεκτρικό εργοστάσιο για τα τραμ, 6 μεγάλα εργοστάσια οινοποιίας και 16 μικρά, 2 εργοστάσια τεχνητών πολύχρωμων πλακών, 3

εργοστάσια τεχνητών λουλουδιών, 1 εργοστάσιο φαρμακευτικών προϊόντων, πολλά χειροκίνητα υφαντήρια, 4 εργοστάσια ψάθινων πέλων, 1 εργοστάσιο αγγειοπλαστικής, 6 κεραμοποιεία παλιού συστήματος, 5 μεγάλα εργοστάσια επιπλοποιίας και σταφιδομηχανών προτύπων, 2 εργοστάσια κατασκευής βαλαντίων, 1 εργοστάσιο κατασκευής αλουμινίου και πολλά άλλα μικρότερα.

Στην Α' Βιοτεχνική Έκθεση στην Πάτρα που οργανώνεται το 1895 συμμετέχουν σε περίπτερα: εργοστάσια υφαντικής, ψάθινων πέλων, ψεκαστήρων, ξυλοσχιστικής, βαφείων φελλών. Ακόμη συμμετέχουν τομείς όπως εργαστήρια κεραμικής και αγγειοπλαστικής, οινοπνευματοποιίας, δερμάτων, οινοπνευματοποιία, κατεργασία ορυκτών μετάλλων υποδηματοποιία, αραπτική, ζαχαροπλαστικά, αλευρόμυλοι, ζυμαρικά, καπνοπώλες κ.α.

Στη συγκεκριμένη περίοδο ιδρύονται πολλά εργοστάσια μύρας. Στις Ιτιές λειτουργεί το εργοστάσιο Μαγγιόλου και Καλλιαμπέτσου με παραγωγή 500 οκάδες την ημέρα (1901). Αργότερα μετά από βελτίωση των εγκαταστάσεων η παραγωγή γίνεται 2000 οκάδες ανά ημέρα. Στα Ζαρουχλέικα λειτουργεί ατμοκίνητο παγοποιείο και εργοστάσιο σταφιδομηχανών του Χ. Χασαπόπουλου.

Σε βιοτεχνική έκθεση 16 εκθέτες παρουσιάζουν συνολικά 30 είδη κρασιών και λικέρ μέσα σε ωραίες φιάλες και καλλιτεχνικές επιγραφές. Κονιάκ παρασκευάζεται για πρώτη φορά στην Πάτρα και στην Ελλάδα ο Διον. Αργυρόπουλος.

Ουσιαστικά η πρώτη θετική προσπάθεια για την εκβιομηχάνιση της Πάτρας, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, αρχίζει μετά το 1880. Ξεχωρίζουν οι υφαντουργικές μονάδες, οι οινοποιητικές εταιρείες και η χαρτοβιομηχανία.

Στην έκθεση του Παρισιού το 1900 βραβεύονται 17 εκθέτες από την Πάτρα:

- 1) Επαμεινώνδας Θωμόπουλος έπαινο σε ζωγραφικό του πίνακα
- 2) Αφοι Πραπόπουλοι βραβείο στους ψεκαστήρες
- 3) Π.Α. Βουρλούμης βραβείο χρυσό για σταφίδες
- 4) Κ. Χατζηγιωάννου βραβείο αργυρό για σταφίδες
- 5) Ι.Π. Χρυσικόπουλος βραβείο αργυρό για σταφίδες
- 6) Θ. Μαλτέζος βραβείο αργυρό για σταφίδες
- 7) Κ. Παναγόπουλος βραβείο αργυρό για σταφίδες
- 8) Φ. Αγγελόπουλος βραβείο χάλκινο για λουκούμια
- 9) Κυριακόπουλος και Σταματόπουλος έπαινο για ζαχαρόπηκτα
- 10) Π.Α. Βουρλούμης έπαινο για γλυκόριζα
- 11) «Αχάια» Οινοποιητική Εταιρεία Μέγα βραβείο για κρασιά
- 12) Α. Σύψωμος βραβείο χρυσό για κρασιά

- 13) «Αχάια» Οινοποιητική Εταιρεία βραβείο αργυρό για κονιάκ
- 14) Σωτήριος Χαιρέτης βραβείο αργυρό για κρασιά
- 15) Α. Σύψωμος βραβείο χρυσό για ευκάλυπτο
- 16) Ουρανία Τσίπηρα βραβείο χάλκινο για ταπέτα
- 17) Στεφ. Γκολφινόπουλος βραβείο χάλκινο για τσαρούχια

Με την προοδευτική ανάπτυξη της βιομηχανίας δημιουργείται μια ισχυρή τάξη ανθρώπων, η τάξη των βιομηχάνων που μαζί με τους εμπόρους αποκτούν ισχυρή επιρροή στην πόλη. Δημιουργούν μια πλούσια τάξη, που έρχεται σε αντίθεση με την φτωχή εργατική τάξη.

Η ελληνική βιομηχανία από το 1923 μέχρι το 1938 παρουσιάζει προοδευτική άνοδο. Είναι η δεύτερη φάση της εκβιομηχάνισης. Η διεθνής οικονομική κρίση έχει τον αντίκτυπό της και στον ελληνικό χώρο, με το φανερό επηρεασμό στην οικονομία του κράτους.

Έτσι είναι λογικό να παρθούν μέτρα για να στηρίξουν τις βάσεις της οικονομίας. Οργανώνονται πάνω σε στερεότερες βάσεις η βιομηχανία, το εμπόριο και η γεωργία με σειρά από κυβερνητικά μέτρα για να μπορούν να ανταποκριθούν καλύτερα στην κρίσιμη περίοδο.

Δημιουργούνται οι κοινωνικές ασφαλίσεις αλλάζει το τραπεζικό σύστημα και τοποθετείται σε νέες βάσεις η συγκέντρωση των αγροτικών προϊόντων. Το διάστημα αυτό έχει αρχίσει η κατάρρευση του εμπορίου της σταφίδας και όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι αυτό είναι οριστικό, χωρίς δυνατότητες αποτροπής. Έτσι την πτώχευση των πλουσίων σταφιδεμπόρων διαδέχεται η τάξη των πλουσίων βιομηχάνων, που αρχίζει να επηρεάζει με τη σειρά της τη ζωή της πατραϊκής κοινωνίας.

Με άλλα λόγια αρχίζει να εμφανίζεται μια ελληνική καπιταλιστική τάξη, με σημαντική συσσώρευση κεφαλαίου. Μια προνομιούχος τάξη που προστατεύεται ιδιαίτερα από την κρατική πολιτική με φορολογικές απαλλαγές, δασμολογικές και πιστωτικές ελαφρύνσεις, απαλλοτριώσεις για εγκατάσταση βιομηχανιών και δανειοδότηση χαμηλότοκη και μακροπρόθεσμη. Έτσι σε μια κρίσιμη περίοδο για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας, τα βιομηχανικά κέρδη φθάνουν σε μεγάλα ύψη.

Βέβαια η όλη κατάσταση όπως διαμορφώνεται έχει και τα θετικά της στοιχεία. Ένα από αυτά είναι η προσφορά εργασίας μειώνοντας την ανεργία. Ως το 1921 η ανεργία αντιμετωπίζεται με το μεταναστευτικό ρεύμα κυρίως στις ΗΠΑ. Το 1921,

όμως οι ΗΠΑ περιορίζουν σημαντικά την είσοδο μεταναστών στην χώρα τους και δημιουργείται μεγάλη προσφορά εργατών στις ντόπιες βιομηχανίες με μικρότερο ημερομίσθιο, αύξηση της ανεργίας και εξαθλίωση της εργατικής τάξης.

Μέσα στην όλη αυτή κοινωνική κατάσταση έρχεται να προστεθεί και η Μικρασιατική καταστροφή με την εισροή στην κυρίως Ελλάδα ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων. Συνέπεια όλων αυτών είναι η ανάπτυξη συνδικαλιστικού κινήματος, με τις διεκδικήσεις της εργατικής τάξης. Στην περίοδο 1925-1928 δημιουργούνται καινούργιες μεγάλες βιομηχανίες κλωστοϋφαντουργίας, βαμβακουργίας, μεταλλουργίας, οινοποιίας, ελαιουργίας, σαπωνοποιίας, χαρτοποιίας κ.λ.π.

Ωστόσο η παγκόσμια οικονομική κρίση αρχίζει από το 1929 να γίνεται αισθητή στην ελληνική βιομηχανία με κάμψη της δραστηριότητάς της.

Γενικά, το 1914 λειτουργούν 35 μικρά και μεγάλα εργοστάσια στην Πάτρα που απασχολούν 600 εργάτες και 400 εργάτριες. Η ιπποδύναμη φθάνει του 800 ίππους. Το 1928 ο αριθμός των εργοστασίων ανεβαίνει στα 80, οι εργάτες φθάνουν τους 1200, οι εργάτριες τις 1600 και η ιπποδύναμη σε 3500. Στους αριθμούς αυτούς δεν συμπεριλαμβάνεται η σταφιδεργασία και το εργοστάσιο ηλεκτροφωτισμού.

Ακόμη λειτουργούν δύο καπνοβιομηχανίες. Από το 1921 η «Special» των Λαϊνά και Σκούρτη που παράγει 400000 κουτιά το μήνα και του Μιχαλόπουλου που θεωρείται σαν μια από τις παλαιότερες στην Ελλάδα, με τη μισή παραγωγή όμως από την πρώτη.

Ο ρυθμός της βιομηχανικής και οικονομικής ανάπτυξης παρουσιάζει ανάπαυλα και οπισθοδρόμηση στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1940-1945), ενώ η ανόρθωση της οικονομίας καθυστερεί στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (1945-1960) από τον εμφύλιο πόλεμο.

Γενικά, η ανάπτυξη του κεφαλαίου με τις μεγάλες βιομηχανίες στέκεται ένας από τους κυριότερους παράγοντες για την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των ευρύτερων μαζών, στην πατραϊκή κοινωνία. Ακόμη είναι ένας από τους πιο σημαντικούς πόλους πληθυσμιακής έλξης. Η εξέλιξη της εργατικής τάξης με την εμφάνιση του εργατικού κινήματος προωθεί τις προοδευτικές ιδέες, αναμοχλεύει την πάλη στις τάξεις και προβληματίζει την αστική κοινωνία της πόλης των Πατρών.

3.5 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΦΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Το ξεκίνημα του 19^{ου} αιώνα βρίσκει την Πάτρα απελευθερωμένη, μετά την επανάσταση του 1821, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα τις υποδομές για μια έντονη επερχόμενη εμπορική δραστηριότητα. Η βιομηχανική επανάσταση επέδρασε άμεσα στην περιοχή της Πάτρας περνώντας από μια περίοδο μεταφοράς μικρών ποσοτήτων κυρίως πολυτελών αγαθών σε μια άλλη περίοδο μαζικής μεταφοράς πρώτων υλών και ειδών πρώτης ανάγκης.

Όπως και σε άλλες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου η εισαγωγική/εξαγωγική εμπορική δραστηριότητα εκτυλίσσεται σε μια «πόλη – λιμάνι». Όμως μέσα από τις συνθήκες που προαναφέρθηκαν, οι πόλεις λιμάνια γνώρισαν μια εντυπωσιακή εξέλιξη και ακμή και δημιούργησαν ένα τόσο ιδιόρρυθμο και κοσμοπολίτικο κοινωνικό πλέγμα, που αξίζει να αναλυθεί περαιτέρω.

Η Πάτρα αυξάνει σημαντικά τον πληθυσμό της, όπως έχει περιγραφεί και παραπάνω, ενώ χαρακτηριστικό γνώρισμα αποτελεί το γεγονός ότι είναι συνδετικός κρίκος μεταξύ της ενδοχώρας και των βιομηχανικών εξελίξεων που διαδραματίζονται στη Δύση. Ακρογωνιαίος λίθος της όλης εξέλιξης αποτελεί η παραγωγή ενός εξαγωγίμου προϊόντος συνήθως σε μονοπωλιακή μορφή, το οποίο είναι στην περίπτωση της Πάτρας η σταφίδα. Ταυτόχρονα υπήρξε και ένα σημαντικό εισαγωγικό εμπόριο που ήταν κυρίως αποτέλεσμα της ευημερίας που δημιουργούσαν οι εξαγωγές.

Λόγω της έντονης εμπορικής δραστηριότητας σε διεθνές επίπεδο, η πόλη της Πάτρας διετέλεσε μια νησίδα νεωτερισμού, η οποία αντλούσε την ορμή της από βιομηχανικές εξελίξεις που συνέβαιναν αλλού. Συγχρόνως οι πόλεις – λιμάνια συνέδεαν μια εν πολλοίς παραδοσιακή ενδόχωρα με «προοδευτικά οικονομικά συστήματα». Έτσι δεν είναι παράλογο που ως πόλεις ανέπτυξαν ένα κοσμοπολίτικο τόνο και εν πολλοίς απαρτίζονταν από ισχυρές παραιοκίες, οι οποίες αν και δεν ήταν πάντα πολυάριθμες συχνά ήταν ιδιαίτερα ισχυρές οικονομικά.

Ας δούμε όμως λίγο πιο αναλυτικά τη κατάσταση κατά την περίοδο γύρω από τις αρχές του εικοστού αιώνα.

Το βασικό στοιχείο είναι η εξαγωγή σταφίδας, σημαντική εξαγωγική δραστηριότητα για ένα μικρό κράτος όπως η Ελλάδα, έχοντας μάλιστα και το παγκόσμιο μονοπώλιο μαύρης σταφίδας, μέχρι να υπάρξουν αργότερα οι παραγωγές της Αυστραλίας και μετά της Καλιφόρνιας. Η Αγγλία αποτελεί βασικό αγοραστή καθώς οι κοινωνικές τις τάξεις έχουν εντάξει τη σταφίδα στις

διατροφικές τους συνήθειες και υπάρχει άμεση επικοινωνία καθώς υπήρξαν κυρίαρχοι στα Ιόνια νησιά.

Έτσι έχουμε Αγγλικούς οίκους που με έδρα τα Ιόνια νησιά ασκούν εμπόριο σταφίδας έχοντας επαφές και με την Πάτρα. Μετά την ένωση των Ιονίων με την Ελλάδα (1863) πολλοί Εγγλέζοι μετέφεραν το κέντρο δραστηριοτήτων τους στην αχαϊκή πρωτεύουσα. Γερμανοί όπως ο Clauss, Αμβούργερ, Μπίρκφελδ, Μίλλερ έρχονται ελκόμενοι και αυτοί κυρίως από τη σταφίδα, αλλά αναπτύσσουν και άλλες δραστηριότητες όπως π.χ. οινοποιίες. Η Ελλάς δεν πώλησε ή παραχώρησε προνόμια εμπορίας σε ορισμένα άτομα ή εταιρίες, ούτε έκανε διομολογήσεις και έτσι δημιουργήθηκε στην Πάτρα ένας ελεύθερος ανταγωνισμός με εμπόρους τόσο Έλληνες όσο και ξένους.

Επίσης είναι γεγονός ότι και οι Έλληνες που κατοικούσαν στην Πάτρα δεν ήταν όλοι αυτόχθονες. Υπήρχαν πολλοί από διάφορα μέρη όπως Ήπειρο, Χίο, Ιόνια νησιά, Κρήτη κ.α. Υπήρχαν Σμυρνιοί πριν την μικρασιατική καταστροφή αλλά και αρκετοί ήλθαν μετά το 1922 τόσο έμποροι (Μπάρρυ, Μαρκόπολι, Σκούρσης, Γρηγορόπουλος) όσο και πρόσφυγες (περίπου 12000).

Μπαίνοντας στον 20^ο αιώνα η Πάτρα έχει αρχίσει να πλέκει γύρω από τον άξονα εξαγωγής σταφίδας ένα ολόκληρο πλέγμα μικροεξαγωγών και να δημιουργεί μια βάση βιομηχανίας, ενώ συγχρόνως χονδρoεισαγωγείς διοχέτευαν, μέσω του λιμανιού της, προϊόντα σχεδόν σε όλη την Ελλάδα.

Το εμπόριο της σταφίδας παράλληλα δημιούργησε μια σειρά από εξειδικεύσεις και εγκαθίδρυσε μια ολόκληρη αλυσίδα από μεταπωλητές. Απλοποιώντας και απαλείφοντας αναφορές σε διαφορές, κατά τη διάρκεια του ενάμιση αιώνα που διήρκτησε αυτό το εμπόριο, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στη μια άκρη αυτής της αλυσίδας ήταν οι Άγγλοι εισαγωγείς ή τα ελληνικά γραφεία στην Αγγλία που λάμβαναν προϊόντα κυρίως ως «κονσένια», μετά υπήρχαν οι εις Πάτρα εισαγωγείς (ξένοι και Έλληνες), μετά οι μεταπωλητές που συγκέντρωναν παρτίδες σταφίδας και τις μεταπωλούσαν στους εξαγωγείς, και τέλος οι παραγωγοί. Οι σχέσεις μεταξύ των μελών της αλυσίδας αυτής είχαν ιδιαιτερότητες, που είναι δύσκολο να αναλυθούν πλήρως. Αρκεί ίσως να αναφερθεί ότι χαρακτηρίζονται από το βαθμό ρίσκου που εμπεριείχαν, που καθοριζόταν από προαγορές, προπωλήσεις, κάπαρα. Το μεγαλύτερο ποσοστό επιχειρηματικού ρίσκου βάραινε συνήθως την εξαγωγική πλευρά της αλυσίδας αυτής, ενώ οι παραγωγοί δεσμεύονταν με μοκροδανεισμούς, προαγορές και κάπαρα.

Παρότι η σταφίδα δεν είναι προϊόν που χρειάζεται ιδιαίτερη βιομηχανική Παρασκευή, περνάει όμως από μια τεχνική διεργασία και έτσι όλη η Πάτρα αλλά και οι γειτονικές πόλεις γέμισαν ξαφνικά με σταφίδαποθήκες και σταφιδεργαστήρια. Ακόμη δημιουργήθηκαν μέα επαγγέλματα όπως φορτωτές λιμένος, σημειωτές, μαουνιέρηδες, εργάτες και κυρίως εργάτριες στα σταφιδεργαστήρια, έτσι μεγάλος αριθμός από γυναίκες βγαίνουν από το σπίτι και δουλεύουν ομαδικά σε εργοστάσια.

Η αγορά εργασίας που δημιουργείται στην Πάτρα κάνει ώστε να μην υπάρχουν μόνο παροικίες σημαντικών οικονομικών παραγόντων, αλλά και παροικίες ατόμων που έρχονται στην πόλη αυτή για να εργασθούν από τα Επτάνησα, τα Καλαβρυτοχώρια και από άλλες περιοχές. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι οι παγκόσμιες ανάγκες της βιομηχανικής ανάπτυξης για εργατικά χέρια και η εντόπια φτώχεια, δημιουργούν κύματα μεταναστών κυρίως προς ΗΠΑ. Τα μεταναστευτικά αυτά κύματα, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, προσδίδουν μια άλλη σημαντική δραστηριότητα στην Πάτρα μιας και ήταν ένα από τα κύρια λιμάνια από όπου μετανάστες ξεκινούσαν το ταξίδι τους.

Άλλες δραστηριότητες οι οποίες αναβάθμισαν την Πάτρα αλλά και που χρειάστηκαν εργατικό δυναμικό είναι η κατασκευή του γαλλικού μώλου, του κυματοθραύστη έργα που πραγματοποιήθηκαν από ξένες εταιρίες (Γάλλους). Ακόμη η σιδηροδρομική γραμμή αρχικά προς Αίγιο και αργότερα προς Πύργο απετέλεσε μεγάλο έργο της περιόδου.

Παράλληλα με την οικονομική ανάπτυξη έχουμε και πολιτισμικές επιδράσεις. Ο γερμανός αρχιτέκτων Τσίλλερ σχεδιάζει το θέατρο που φτιάχνεται με την υποστήριξη τοπικών εμπόρων. Το χτίζουν ο τριεστίνος Λορεντζίνι μαζί με τον μαλτέζο Ελούλ που αργότερα (ως αδελφοί Ελούλ) ανοίγει εργοστάσιο ξυλείας στην Πάτρα. Επίσης ο Γερμανός Μπίρκφελδ πρωτοστατεί στην ίδρυση Φιλαρμονικής εταιρείας (1892) για τη γνωριμία με την κλασική μουσική.

Οι πόλεις λιμάνια σε γενικές γραμμές είχαν σχέσεις που βασίζονταν στη διεκπεραίωση συγκεκριμένου έργου και δεν στολίζονταν με συμβολικά πλουμίδια που να τονίζουν συνολικά την ολότητα της πόλης. Η τοπική εξουσία ήταν συχνά αδύναμη μια πολιτισμική ομπρέλα όπως γινόταν στις κλασικές ισλαμικές πόλεις, που να επιτρέπει υπό την σκέπη της να λειτουργούν οι οικονομικές νεωτεριστικές τάσεις και η πολιτισμική πολυμορφία. Οι παροικίες, που δημιουργούνταν συχνά ραγδαία μέσα από οικονομικές ανάγκες, διατηρούσαν επαφή με την μητρική τους κουλτούρα. Έτσι π.χ. οι Ζακινθυνοί συγκεντρώνονταν γύρω από την εκκλησία τους τον Άγιο Διονύσιο, οι Κεφαλλονίτες εόρταζαν την εορτή του Αγίου Γερασίμου

στην Ευαγγελίστρια. Παροικίες από Έλληνες δημιούργησαν συλλόγους Καλαβρυτινών, Ζακυνθινών, Κεφαλληνών, Κρητών, Γορτυνίων (1905). Οι ανωτέρω απαριθμήσεις, που είναι απλώς ενδεικτικές, καταδεικνύουν ότι μέσω σχολών, εορτών, τοπικών Αγίων, συλλόγων κ.τ.λ. διατηρείτο έντονα μια πολιτισμική σύνδεση με τη μητροπολιτική έδρα των παροικιών, ενώ έλλειπαν εν πολλοίς συμβολικές εκφράσεις της ολότητας της πόλης των Πατρών.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι αναμφίβολα τα πλοία με τα αλλοδαπά πληρώματά τους που προσέγγιζαν στην Πάτρα ήταν και αυτά φορείς ιδεών και πολιτισμικών τάσεων. Εταιρίες όπως οι Deutsche – Levant Line, Austrian Lloyd, Raquet Company όργωναν επί σχεδόν έναν αιώνα την Ανατολική Μεσόγειο και την Μαύρη Θάλασσα μεταφέροντας εκτός από εμπορεύματα, ιδέες και πληροφορίες από το ένα λιμάνι στο άλλο. Συγχρόνως Πατρινοί έμποροι ταξιδεύουν στο εξωτερικό αλλά και διαμένουν εκεί για οικονομικούς και άλλους λόγους.

Εν κατακλείδι, το κοσμοπολίτικο που όλοι οι προαναφερθέντες παράγοντες δημιούργησαν, συγκρότησε ένα τύπο πόλης, την πόλη – λιμάνι (όπως η Πάτρα) που ήκμασε στην ανατολική Μεσόγειο από το 1830 μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Έτσι η Πάτρα, θα μπορούσαμε να πούμε, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αποκτά μια πολιτισμική ομοιογένεια, στην οποία συντείνει και η δημογραφική αύξηση από μετοίκηση στην πόλη κατοίκων της αχαϊκής ενδοχώρας. Ενώ εν τω μεταξύ μέλη των παροικιών είχαν είτε φύγει, είτε αφομοιωθεί, το κράτος και η εξουσία τους οργανώνεται και επιβάλλεται πλήρως.

Σαν αποτέλεσμα στην παρούσα εργασία θα χωρίσουμε την κατοικία σε τρεις κατηγορίες: την αριστοκρατική, την μεσοαστική και την λαϊκή κατοικία, εξετάζοντας ενδεικτικά παραδείγματα κτιρίων της περιόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4. ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ο 19ος αιώνας είναι μια εποχή τεράστιων πολιτικών, πολιτιστικών, κοινωνικών, οικονομικών, ακόμα και δημογραφικών αλλαγών στην Ευρώπη. Η δημογραφική έκρηξη, άμεση συνάρτηση της λεγόμενης Βιομηχανικής Επανάστασης, αποτελεί γύρω στο 1800 ένα γεγονός που οι επιπτώσεις του είναι άμεσες στην αρχιτεκτονική. Οι πόλεις μεγαλώνουν με πρωτόγνωρη ταχύτητα κι ο πληθυσμός των χωρών γενικότερα. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου ο πληθυσμός της Αγγλίας αυξάνεται από 9 σε 45, της Γερμανίας από 24 σε 66, των Η.Π.Α. από 5 σε 123 εκατομμύρια. Το 1871 από τους 100 Γερμανούς οι 64 ζούσαν στην ύπαιθρο και 5 μόνο στις μεγάλες πόλεις. Το 1933 έμειναν μόνο 33 στην ύπαιθρο και 30 στις μεγαλουπόλεις. Το Λονδίνο οκταπλασιάστηκε μέσα σε 150 χρόνια, το Παρίσι μεγάλωσε 2,5 φορές μέσα σε 50 χρόνια. Μέχρι τον 19ο αιώνα τα κύρια «θέματα» της αρχιτεκτονικής είναι εκκλησίες, παλάτια, πύργοι, δημαρχεία, αστικά σπίτια και βίλες. Η νέα οργάνωση της ζωής και της οικονομίας δημιουργούν νέους τύπους κτιρίων και νέα θέματα, άγνωστα ή λιγότερο σημαντικά μέχρι τώρα: εργοστάσια και βιομηχανικές γενικά εγκαταστάσεις, διοικητικά κτίρια, οδικές αρτηρίες, σιδηροδρομικοί σταθμοί, νοσοκομεία, αθλητικές εγκαταστάσεις, σχολεία, πανεπιστήμια, βιβλιοθήκες, κτίρια διεθνών και τοπικών εκθέσεων, βουλευτήρια, χρηματιστήρια, αίθουσες συναυλιών, μουσεία, θέατρα, δικαστικά μέγαρα κτλ. Οι επιπτώσεις είναι άμεσες στην πολεοδομική δομή και κλίμακα με τη δημιουργία αδιεξόδων και εκρηκτικών καταστάσεων διαβίωσης μέσα στις πόλεις. Φυσική συνέπεια είναι να αρχίσουν προσπάθειες για τη δημιουργία βιομηχανικών ζωνών, ζωνών κατοικίας και γενικά να βρεθεί μια ισόρροπη σχέση ανάμεσα στην οικοδομική μάζα, τους ελεύθερους χώρους, το πράσινο και τις ζώνες κυκλοφορίας. Το πρόβλημα της κατοικίας γίνεται σιγά-σιγά «θέμα» βασικό για την αρχιτεκτονική, ιδιαίτερα ως μαζική κατοικία για τη στέγαση του εργατικού δυναμικού. Οι κερδοσκόποι εκμεταλλεύονται κάθε δυνατότητα για εύκολο πλουτισμό οικοδομώντας κτίρια μαζικής διαβίωσης, τα slums, τα οποία δημιουργούν έντονες αντιδράσεις κι οδηγούν σε νέες προτάσεις και λύσεις ρεαλιστικές ή ουτοπικές (Robert Owen, Ch. Fourier, Ebenezer Howard).

Μαζί με τα νέα προβλήματα και αρχιτεκτονικά «θέματα» ενός εκρηκτικού και πληθωρικού αιώνα, οι αρχιτέκτονες έχουν να λύσουν και νέα προβλήματα, κατασκευαστικά και μορφολογικά. Δημιουργούνται από τις απαιτήσεις των νέων κτιριολογικών τύπων, αλλά εξίσου κι από τα νέα οικοδομικά υλικά και τις τεχνικές

(μέταλλα, γυαλί, μπετόν, σιδηρομπετόν κτλ), που πρέπει να βρουν τη σωστή κατασκευαστική και μορφολογική έκφραση.

Μπροστά στο πλήθος αυτό των προβλημάτων, που ο χαρακτήρας τους είναι σύνθετος και πολύπλευρος, ο 19ος αιώνας έδωσε απαντήσεις και λύσεις, που χαρακτηρίζονται από μια μεγάλη ποικιλία. Σημειώνεται πως δύο είναι οι μεγάλες κατηγορίες οικοδομικών έργων σ' αυτήν την περίοδο:

α) εκείνα που έγιναν από αρχιτέκτονες και

β) εκείνα που οφείλονται σε μηχανικούς, κηπουρούς, ωρολογοποιούς κτλ. Θα δούμε στη συνέχεια με συντομία τις δύο αυτές κατευθύνσεις, που στην πραγματικότητα πιστοποιούν τον διχασμό στην αρχιτεκτονική, φαινόμενο χαρακτηριστικό του 19ου αιώνα.

Το διάστημα 1750-1800 είναι μια περίοδος γεμάτη από έντονες πολιτικές και κοινωνικές ζυμώσεις, που κορυφώνονται με τη Γαλλική Επανάσταση και τις διακηρύξεις της (1789). Η βαθιά κοινωνική κρίση ανάμεσα στη μεγαλοαστική τάξη του εμπορίου παλαιού στυλ και των νέων δυνάμεων, που δημιουργούνται με τον βιομηχανικό καπιταλισμό, μέλλει να έχει άμεσες επιπτώσεις στην αρχιτεκτονική. Ταυτόχρονα γεννιέται στην ίδια περίοδο μια νέα πολιτιστική και ιδεολογική κίνηση, που θα δώσει τα ερεθίσματα και την έμπνευση για το μορφολογικό ένδυμα των κτιρίων. Είναι η στροφή προς την Αρχαιότητα, την Ελληνορωμαϊκή δηλαδή περίοδο και η μελέτη των έργων και των τρόπων ζωής της. Πρόκειται για το γνωστό ιδεολογικό κίνημα του Κλασικισμού, που κυριαρχεί στην Ευρώπη το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, για να το διαδεχθεί στη συνέχεια ο μορφολογικός πλουραλισμός, γνωστός με το όνομα Εκλεκτικισμός ή Ιστορισμός. Ο Κλασικισμός διακρίνεται σε δύο σκέλη, τον Ρομαντικό Κλασικισμό και τη λεγόμενη Επαναστατική αρχιτεκτονική.

Ο Νεοκλασικισμός δεν αποτελεί «φυσική» συνέχεια των προηγούμενων ρευμάτων, που απορρέουν απ' την Αναγέννηση, παρόλο που, όπως και η τελευταία, διακηρύσσει κι αυτός την επιστροφή στα αρχαία κλασικά πρότυπα και χρησιμοποιεί το ίδιο φάσμα τύπων, δηλαδή τους ρυθμούς που έχει κληροδοτήσει ο Βιτρούβιος. Η πολιτιστική κάμψη, μετά τη σύντομη περίοδο του Ροκοκό και οι τεράστιες ανάγκες που δημιούργησαν οι νέες συνθήκες, που σημειώθηκαν ήδη, στρέφουν τα πνεύματα σε αναζήτηση νέων προτύπων και νέων πλαισίων ζωής. Αρχικά, εμφανίζεται ως ένα ρεύμα που κυριεύει και ενοποιεί τα πάντα: συγκεκριμένα, στη χρονική περίοδο που εκτείνεται από το 1770 ως το 1820 περίπου, η ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική παρουσιάζει μια πρωτοφανή ενότητα. Για πρώτη φορά μάλιστα τα καλλιτεχνικά σύνορα της Ευρώπης χαρακτηρίζονται από μεγάλη ελαστικότητα, περικλείοντας και περιφερειακές περιοχές- χώρες όπως η

Ρωσία, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, η Ιρλανδία, η Νορβηγία, η Φιλανδία και η Ελλάδα οφείλουν στο Νεοκλασικισμό την εθνική αρχιτεκτονική των δημόσιων κτιρίων τους. Ο Νεοκλασικισμός ή και απλά Κλασικισμός είναι ο ρυθμός που συνδέεται με τον 19ο αιώνα, που ιδιαίτερα στην Ευρώπη και περισσότερο στο Νεοελληνικό κράτος παρήγαγε τις «μητρικές» μορφές των πόλεων όπως εξελίχθηκαν σήμερα. Το μαρτυρούν πόλεις όπως η Ουάσινγκτον και η Φιλαδέλφεια, το Δουβλίνο και το Εδιμβούργο, το Λονδίνο, το Παρίσι, οι Βρυξέλλες, το Όσλο, το Ελσίνκι, η Αγία Πετρούπολη, το Βερολίνο, το Κάσελ, η Καρλσρούη και το Μόναχο, το Μπορντό και η Νάντ.

Ο Νεοκλασικισμός επιζητά τη συνεχή ευθεία γραμμή και τη γυμνή, παρθένα επιφάνεια. Σε ότι αφορά την εξωτερική όψη των κτισμάτων, το λευκό είναι το αγαπημένο του χρώμα. Διατηρεί μιαν ερωτική, θα λέγαμε, σχέση με τον κίονα, με τις «τεράστιες σειρές κιόνων» και το «θέαμα της απεραντοσύνης» (Μπουλέ), ανεξάρτητα αν πρόκειται για το σχέδιο που υποβάλλει ο Ντε Βελί στο διαγωνισμό του 1752 ή για το Ναυαρχείο της Αγίας Πετρούπολης, για το δικαστικό μέγαρο της Λυών, που οικοδομείται το 1835 από τον Μπαλτάρ, ή για τα αμερικανικά κυβερνητικά κτίρια της ίδιας εποχής. Η κυριαρχία της ευθείας γραμμής απειλείται μόνον απ' τον κύκλο, τον τρούλο (Πάνθεον) και τα μισά τους, που αποδίδονται ως εξώστες (στις γωνίες του τετραγώνου), κόγχες, ημικυλινδρικοί θόλοι ή επίπεδα τόξα. Ο αγέρωχος και ανάλαφρος χαρακτήρας του Όψιμου Μπαρόκ αντικαθίσταται απ' την οριζοντιοποίηση και το βάρος.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι χαμηλές αναλογίες δίνουν την εντύπωση μιας «ενταφιασμένης» αρχιτεκτονικής. Ο Νεοκλασικισμός εκδηλώνει μια προτίμηση για τους υπόγειους χώρους καθώς και μια τάση προς τη νεκροφιλία και το ρομαντισμό των ερειπίων. Με βάση τις αντιλήψεις του Νεοκλασικισμού, το σώμα του οικοδομήματος πρέπει να εμφανίζεται ως ένας όγκος όσο το δυνατόν πιο συμπαγής και να παρουσιάζει επίπεδες επιφάνειες. Όσο για τον κίονα, δεν έχει ως στόχο να προσφέρει μιαν ανάγλυφη όψη, οφείλει κυρίως να εντάσσεται στο οικοδόμημα, ή να σχηματίζει κιονοστοιχία, όπως σ' έναν ελληνικό ναό, ή ακόμη να σχηματίζει μιαν οθόνη (συνηθισμένος τύπος από την εποχή του σχεδίου του Πείρ για το Μέγαρο του Κοντέ στο Παρίσι, 1762). Τα ανάγλυφα στοιχεία βρίσκονται κατά προτίμηση πιο μέσα, ενώ οι κατακόρυφοι φωτισμοί αντικαθιστούν σκόπιμα τα ανοίγματα των παραθύρων.

Στην πράξη, ωστόσο, αυτός ο πουρισμός, αυτή η ιδανική απογύμνωση, συμβαδίζει με τη μεγάλη σημασία που αποδίδουν οι δημιουργοί στη γοητεία της επιφάνειας. Η τελευταία διαιρείται σε μικρότερα τμήματα που καλύπτονται με λιγοστά διακοσμητικά υλικά, τα οποία δεν αφήνουν να εμφανιστεί κανένας τόνος ή

κίνηση. Στην αρχή χρωματίζεται με λεπτότητα και αργότερα, τονίζεται με πιο καθαρά και σκούρα χρώματα. Μ' άλλα λόγια, χρησιμοποιείται πλήρως όλο το φάσμα των διακοσμητικών στοιχείων της Αναγέννησης, μάλιστα, τα στοιχεία του γείσου και των τοίχων χρησιμοποιούνται όπως ακριβώς είχαν υιοθετηθεί από τη σχολή του Ραφαήλ ή όπως έχουν αποκαλυφθεί στις πρόσφατες αρχαιολογικές ανασκαφές. Το σκέλος αυτό (Ρομαντικός Κλασικισμός) της κλασικιστικής μορφολογίας ξεκινά από την «ανακάλυψη» κατά κύριο λόγο των μορφών του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Είναι μια αρχιτεκτονική που στηρίζεται στην τεκμηριωμένη, αρχαιολογική γνώση μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου κι όχι σε μια ουτοπική, παρόλο τον ορθολογισμό της, αναφορά σε πρωτογενείς μορφές ζωής κι αρχιτεκτονικής, όπως οι μορφές κι η ιδεολογία της «Επαναστατικής αρχιτεκτονικής».

4.1 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 18ου ΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

Ο Διαφωτισμός είναι η κυρίαρχη κοσμοθεωρία του 18ου αι. που απλώνεται σε ολόκληρη την Ευρώπη κηρύττοντας την επιστροφή στην Αρχαιότητα σαν μέσο για την επίτευξη της ολοκλήρωσης της ανθρωπότητας. Προκύπτει έτσι το ιδεολογικό κίνημα του κλασικισμού που δίνει τα ερεθίσματα και την έμπνευση για το μορφολογικό ένδυμα των κτιρίων της εποχής.

Σε πρώτη φάση οι γνώσεις πάνω στην Αρχαιότητα είναι εξαιρετικά περιορισμένες, προερχόμενες κυρίως από αναγεννησιακές πηγές, και η προσέγγιση της Αρχαιότητας αρκετά επιπόλαιη.

Η αρχή του 18^ο αι. βρίσκει την Ευρώπη σε σύγχυση. Το Μπαρόκ έχει εκφυλιστεί σε Ακαδημαϊκό Κλασικισμό στην Ιταλία, σε Ροκοκό στη Γαλλία και σε Παλλαδιανισμό στην Αγγλία, με μόνο κοινό σημείο την ταύτιση τους με το πνεύμα του Διαφωτισμού.

Καθώς όμως αρχίζουν, οι επιτόπου έρευνες εκεί όπου άλλοτε απλώθηκε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, παρουσιάζονται και οι πρώτες συστηματικές μελέτες για την Αρχαιότητα, οπότε από τα μέσα του αιώνα εδραιώνεται στην Αρχιτεκτονική μια νέα φάση του κλασικισμού, ο ρομαντικός κλασικισμός ή νεοκλασικισμός.

Είναι μια αρχιτεκτονική που στηρίζεται στην τεκμηριωμένη, αρχαιολογική γνώση μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, συνδυασμένη με μια νέα κατανόηση της φύσεως με εμμονή στην ελληνορωμαϊκή περίοδο.

Η άλλη μορφή του ρομαντικού κλασικισμού είναι η Επαναστατική Αρχιτεκτονική που εμφανίζεται γύρω στα 1700 και στο όνομα της Φύσης και του ιδεαλισμού βάλλει κατά του ελληνορωμαϊκού ρυθμού.

Ο Κλασικισμός κυριαρχεί στην Ευρώπη το πρώτο μισό του 19ου αι. για να τον διαδεχθεί στη συνέχεια ο μορφολογικός πλουραλισμός, γνωστός με το όνομα Εκλεκτισμός ή Ιστορισμός, που θα διατηρηθεί μέχρι και τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αι.

Ο Ιστορισμός είναι μια έννοια από την εθνική οικονομία και καθιερώθηκε στην Ιστορία της Αρχιτεκτονικής γύρω στα 1900. Μετά την προσέγγιση και γνώση της ελληνορωμαϊκής αρχιτεκτονικής η ιστορική έρευνα επεκτείνεται και στις άλλες μεγάλες περιόδους αρχιτεκτονικού παρελθόντος.

Η ρωμανική, η γοθική, η αναγεννησιακή αρχιτεκτονική, το Μπαρόκ και άλλες ακόμα περίοδοι ανακαλύπτονται και χρησιμοποιούνται από το 19ο αι. σαν μορφολογικά ενδύματα των παλιών και νέων θεμάτων που δημιουργεί η βιομηχανική επανάσταση και η νέα οικονομική και κοινωνική δομή της Ευρώπης.

Η χρησιμοποίηση των ρυθμών χάνει έτσι την παλιά της έννοια και διάφορα ρυθμολογικά στοιχεία αναμιγνύονται ανάλογα με την υποκειμενική προτίμηση του αρχιτέκτονα, όχι όμως σαν οργανικά στοιχεία της αρχιτεκτονικής αλλά σαν διακοσμητικές σκηνογραφικές ενδείξεις. Βασικό χαρακτηριστικό είναι πως για κάθε τύπο κτιρίου επιλέγεται κι ένας ορισμένος ιστορικός ρυθμός, ώστε να αναγνωρίζεται εύκολα η λειτουργία από την εξωτερική μορφή του κτίσματος.

Ο Εκλεκτισμός είναι μια διαφοροποίηση του Ιστορισμού, με την έννοια ότι σ' αυτόν εμφανίζονται μοτίβα και στοιχεία διαφόρων τεχνοτροπιών στο ίδιο κτίριο.

Η μεγάλη στροφή που θα οδηγήσει σε νέα εποχή μπορεί να τοποθετηθεί στα μέσα του 19ου αι. Η βιομηχανική επανάσταση προσφέρει τα νέα υλικά, σίδηρο, γυαλί, τσιμέντο, και χρησιμοποιούνται νέες μέθοδοι κατασκευής ακριβείς και γρήγορες, και νέα δομικά μηχανήματα που δίνουν καινούργιες δυνατότητες στους μελετητές που καλούνται να ικανοποιήσουν τις διαφορετικές λειτουργικές ανάγκες που προκύπτουν και δεν καλύπτονται από τα δεδομένα του παρελθόντος.

Ωστόσο παραμένει η άποψη ότι η αρχιτεκτονική πρέπει να ακολουθεί κάποιο στυλ που σήμαινε τότε αναπαραγωγή των μορφών του παρελθόντος. Έτσι τα περισσότερα κτίρια και οπωσδήποτε τα επίσημα που εκπροσωπούν το κράτος, εξακολουθούν να χτίζονται μέχρι και το τέλος του αιώνα σε μνημειακό ύφος, σε όλες τις χώρες της Ευρώπης και τα νέα υλικά καλύπτονται πίσω από μορφολογικά στολίδια.

Όλο και περισσότερο όμως οι νέοι αρχιτέκτονες γοητεύονται, από την αξιοποίηση των καινούργιων υλικών και προσπαθούν να ξεφύγουν από τους τετριμμένους, αυστηρά τυποποιημένους κανόνες του κλασικισμού και του ιστορισμού. Σε όλο τον καλλιτεχνικό ευρωπαϊκό χώρο, στο τέλος του 19ου αι. επικρατεί η κίνηση για εφαρμογή νέων μορφών, η οποία ανάλογα με τη χώρα που εμφανίζεται ονομάζεται «Art nouveau» στη Γαλλία και στο Βέλγιο που θεωρείται και το κέντρο της εξέλιξης αυτής, «Modern style» και «Arts and crafts» στην Αγγλία και Αμερική, «Jugendstil» στη Γερμανία και «Sezessionsstil» στην Αυστρία.

Η Art nouveau δίνει ώθηση στις καλές τέχνες, στις εφαρμοσμένες τέχνες και την αρχιτεκτονική, στις εσωτερικές διακοσμήσεις, στις εικονογραφήσεις βιβλίων, αναζητώντας αγνές μορφές της φύσης (κύμα, φλόγα, ελικοειδή σχήματα) με κύριο χαρακτηριστικό τη γραμμική σύνθεση και το συνδυασμό διακόσμησης και συμβολισμού. Τελικά όμως η τέχνη της «Art nouveau» δεν κατορθώνει να προσφέρει βιώσιμες λύσεις στα νέα προβλήματα και παραμένει μια διακοσμητική ανανέωση, μια τέχνη χωρίς ρυθμό που εξαρτώμενη από τον πλούτο και την εκκεντρικότητα λίγων καλλιεργημένων «εκλεκτών» στάθηκε μακριά από τις ανάγκες των μαζών της βιομηχανικής κοινωνίας του 20ου αι.

Από την πρώτη εικοσαετία του 20ου αι. πρωτοποριακά ρεύματα, όπως ο φοβισμός, ο εξπρεσιονισμός, ο φουτουρισμός, ο κυβισμός εμφανίζονται με νέες οπτικές αντιλήψεις του κόσμου, επαναστατούν, και κόβουν κάθε δεσμό με την καθιερωμένη καλλιτεχνική παράδοση του περασμένου αιώνα. Έτσι παρουσιάζεται η πολλαπλότητα των τάσεων του 20ου αι., η ανάγκη των δημιουργών για νέους πρωτοποριακούς εκφραστικούς τρόπους και μέσα, που θα σηματοδέξει τον 20^ο αι.

4.2 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ευρωπαϊκή νεοκλασική αρχιτεκτονική έφτασε στην Ελλάδα με την ανάκτηση της ανεξαρτησίας μας, η οποία δεν είναι τυχαίο ότι, επιτεύχθηκε την εποχή ακριβώς που η αναβίωση της ελληνικής τέχνης στις ευρωπαϊκές χώρες βρισκόταν

στην ακμή της. Οι λόγοι για τους οποίους η ευρωπαϊκή νεοκλασική αρχιτεκτονική βρήκε άμεση ανταπόκριση και διαδόθηκε σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο είναι κυρίως δυο. Ο ένας είναι το γεγονός ότι η κλασική παράδοση ήταν πάντοτε ζωντανή και παρούσα στην ελληνική αρχιτεκτονική. Τα υλικά και οι τρόποι δομήσεως (λιθοδομία), οι κτηριολογικοί τύποι και η διάταξη των όγκων ,το σχήμα των ανοιγμάτων αλλά ακόμη και διακοσμητικές αρχιτεκτονικές μορφές- όσο απλουστευμένες κι αν ήταν όλα είναι στοιχεία βασικά που έχουν επιζήσει μέσα από τους αιώνες . Στη στερεή αυτή αρχιτεκτονική παράδοση του ελληνικού χώρου και ανάλογα με τις ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε περιοχή του έρχονταν κάθε φορά να μπολιαστούν οι «ερμηνείες» που κατά καιρούς μέσα στην ιστορία έδωσε η Ευρώπη στην κλασική αρχαιότητα από τον 15ο αιώνα και εξής, δηλαδή η Αναγέννηση, το Barock, ο Νεοκλασικισμός. Οι τεχνοτροπίες αυτές (ακόμη και οι δύο πρώτες που κατάγονταν έμμεσα και όχι άμεσα από την κλασική Ελλάδα) ήταν εύκολο να γίνουν δεκτές στον ελληνικό χώρο, αφού στα κύρια σημεία τους χρησιμοποιούσαν το ίδιο αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο και τους ίδιους τρόπους δομήσεως με τη ζωντανή κλασική παράδοση της ελληνικής αρχιτεκτονικής. Τα στοιχεία που πήρε η ελληνική αρχιτεκτονική από τις τρεις διαδοχικές ευρωπαϊκές «ερμηνείες» της αρχαιότητας, αφού αφομοιώθηκαν και μεταπλάσθηκαν δημιουργικά κάθε φορά από την εντόπια αρχιτεκτονική παράδοση, έδωσαν μορφές που- τηρουμένων βεβαίως των αναλογιών- είναι παράλληλες προς τις μορφές των αντίστοιχων ευρωπαϊκών τεχνοτροπιών αλλά ταυτόχρονα διατηρούν και έναν ιδιαίτερο τοπικό χαρακτήρα, μία ιδιαίτερη φυσιογνωμία.

Την Αναγέννηση τη βλέπουμε να αναπτύσσεται ιδιαίτερα στην Κρήτη, εν μέρει στο Αιγαίο και σε ορισμένες περιοχές της Πελοποννήσου, καθώς και στα Επτάνησα. Το Barock το συναντούμε στο Αιγαίο, στη βορειοδυτική κυρίως Ελλάδα και ιδιαίτερα στα Επτάνησα. Ο Νεοκλασικισμός ανθίζει σ' ολόκληρο τον ελληνικό χώρο. Ήταν η εποχή ακριβώς που οι Έλληνες τόσο οι απελευθερωμένοι όσο και οι ακόμη υπόδουλοι αναζητούσαν την εθνική τους ταυτότητα. Φυσικό ήταν λοιπόν να δεχθούν με ενθουσιασμό μορφές τέχνης που πήγαζαν άμεσα από την πιο λαμπρή περίοδο της ιστορίας τους, την οποία άλλωστε κατά την εποχή εκείνη θαύμαζαν όλοι οι Ευρωπαίοι. Οι Έλληνες του 19ου αιώνα επιθυμούσαν να συνδεθούν με την κλασική Ελλάδα και να την ξαναζωντανέψουν.

4.3 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ελλάδα έγινε ανεξάρτητη στις 3/15 Φεβρουαρίου 1830 σε μια εποχή που ο κλασικισμός στην Ευρώπη είχε ήδη δώσει αξιόλογα δείγματα στην αρχιτεκτονική.

Ο Ρομαντισμός γενικά, που δέσποζε στις τέχνες και τα γράμματα και η συγκυρία να ανακηρυχθεί βασιλιάς της Ελλάδας ο Όθωνας από τη Βαυαρία, γιος ενός από τους πιο φανατικούς ιδεολόγους του κλασικισμού, ήταν φυσικό να οδηγήσουν στην εισαγωγή της νεοκλασικής μορφολογίας στον ελληνικό χώρο. Το έδαφος για την ανάπτυξή της ήταν πρόσφορο. Πρώτον, οι Έλληνες επηρεασμένοι από τα φιλελληνικά δείγματα υπέρ της επανάστασης είχαν εναποθέσει στους ξένους τις ελπίδες για καλυτέρευση της ζωής τους και επομένως δέχονταν με ενθουσιασμό τον κλασικισμό που έφερναν αυτοί. Δεύτερο και σημαντικότερο ίσως, ο νεοκλασικισμός που στα μάτια των Ελλήνων ήταν «Ελληνικός» μια και θύμιζε αρχαία Ελλάδα, ήταν βαθιά κολακευτικός και τονωτικός για την περηφάνια τους που μετά από τέσσερις αιώνες σκλαβιάς ήταν βαθιά πληγωμένη.

Η επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους δεν ήταν μια απλή υπόθεση, αφού αρκετές αντίζηλες πόλεις (ανάμεσα τους, το Ναύπλιο, η Κόρινθος, η Ερμούπολη κ.ά.) διεκδίκησαν με πείσμα τον τίτλο αυτό.

Ο Καποδίστριας, πρώτος Κυβερνήτης, δέχτηκε ισχυρές και επίμονες πιέσεις από τους εκπροσώπους της κάθε πλευράς. Έτσι, ήταν φανερό ότι ο φανατισμός της διχασμένης κοινής γνώμης, καθώς και οι φιλόδοξες προθέσεις των κοινοτικών αρχόντων και των κομματαρχών της εποχής, θα μετέθεταν σε χρόνο αόριστο τη λύση του ζωτικού αυτού προβλήματος.

Με την άφιξη του Βαυαρού πρίγκιπα (1833-1862), η πλάστιγγα έκλινε προς την κατεύθυνση του ιδεαλιστικού και αρχαιόφιλου κλίματος της Αυλής του Μονάρχου. Τελικά πραγματοποιήθηκε η θέληση του πατέρα του Όθωνα, του πολυπράγμονα και φιλότεχνου ηγεμόνα της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α', να προσφέρει στην ξεχασμένη Αθήνα μια μεγαλειώδη αναβίωση, αντάξια του περίφημου ιστορικού και πνευματικού παρελθόντος της. Στην απόφαση όμως αυτή- που επικυρώθηκε με την υπογραφή του βασιλικού διατάγματος της 29ης Ιουνίου του 1833- ήταν μοιραίο τα ιδεολογικά κριτήρια που αποτέλεσαν το ουσιαστικό κίνητρο της, να παραβλέψουν τις αρνητικές επιπτώσεις των υφιστάμενων τοπικών συνθηκών. Κυρίως, των άθλιων κοινωνικών και οικιστικών δεδομένων ενός ημικατεστραμμένου – στη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα – οικισμού της τουρκοκρατίας, στον οποίο είχε μεταβληθεί με την πάροδο των αιώνων η «καλλίστη και περιφημότετη» κοιτίδα του ελληνικού κλασικού μεγαλείου. Επιπλέον όμως, και την εξαιρετικά προβληματική, για το μέλλον της νέας πρωτεύουσας, ύπαρξη του εκτεταμένου και ανεξερεύνητου αρχαιολογικού χώρου, ο οποίος επρόκειτο- σύμφωνα με το προταθέν σχέδιο- να εγκλωβιστεί μέσα στο νευραλγικό πυρήνα (διοικητικό-εμπορικό) του νέου πολεοδομικού συγκροτήματος.

Το πρώτο σχέδιο της πρωτεύουσας, που άρχισαν να συντάσσουν ήδη από το 1831 οι εμπνευσμένοι αρχιτέκτονες Σταμάτιος Κλεάνθης και Έντουαρντ Σάουμπερτ, αν και πήγαζε από ορθολογικές -για την εποχή- πολεοδομικές θέσεις, φάνηκε από την πρώτη παρουσίασή του, κάπως ασύμβατο σε σχέση με τις τότε προοπτικές ανάπτυξης του οικισμού. Επιπλέον - όπως αμέσως μετά αποδείχτηκε- ήταν εξαιρετικά δύσκολο στην επιτόπια πιστή εφαρμογή του. Η κατακραυγή από τα θιγόμενα συμφέροντα, που κορυφώθηκε κατά τις πρώτες διανοίξεις των οδών, η περιπλοκή του ζητήματος των αποζημιώσεων, που εκμεταλλεύτηκε ανενδοίαστα το μικροσυμφέρον των «ισχυρών» της εποχής, επέφεραν τη μετατροπή του σχεδίου, την οποία επεξεργάστηκε- όπως είναι γνωστό- ο αρχιτέκτονας του Μονάχου και βασιλικός μυστικοσύμβουλος Leo von Klenze, περιορίζοντας το από την αρχική μεγαλόπνοη κλίμακα του, σε μια πρακτική αλλά και εμφανώς κοντόφθαλμη παραλλαγή του.

Πριν όμως ασχοληθούμε με την πολεοδομική συγκρότηση της Αθήνας του 19ου μακρόπνοο σχεδιασμό της πρωτεύουσας. Αν και έως ένα βαθμό κατανοητή, η ενέργεια αυτή αιώνα, θα ήταν ενδιαφέρον να στραφούμε προς τον ανθρώπινο παράγοντα και να σημειώσουμε μερικά καίριας σημασίας στοιχεία, που διαμόρφωσαν την κοινωνική εικόνα του νέου πληθυσμού της. Είναι π.χ. χαρακτηριστική της νοοτροπίας των πρώτων Αθηναίων, γηγενών ή μη, η άμεση και αβίαστη αντίδραση τους – όπως προαναφέραμε – στον πρώτο αποτέλεσε σημάδι αναμενόμενης ανωριμότητας, αδιαμόρφωτης συνείδησης των νέων κοινωνικών απαιτήσεων, αποδεικνύοντας συγχρόνως ότι η μελλοντική αθηναϊκή αστική τάξη ξεκινούσε τότε κυριολεκτικά από το μηδέν.

Η βασική δομή του πληθυσμού στον υφιστάμενο οικισμό υστερούσε σε ταξική ισορροπία, που ήταν απαραίτητη για τη συντονισμένη δράση και τον πηγαίο δυναμισμό μιας προοδευτικής κοινωνικής ομάδας. Εξάλλου, η μικτή παραδοσιακή οικονομία που δεν ήταν καθαρά εμπορευματική, δεν επέτρεψε την εξέλιξη της κοινωνίας σε μία πρώιμη αστικοποίηση- όπως έγινε σε άλλα εύρωστα, από οικονομική άποψη, οικιστικά κέντρα του προεπαναστατικού ελλαδικού χώρου. Εδώ, η κοινωνική μεταλλαγή προς τον αστικό πολιτισμό έγινε λίγο πολύ με τεχνητό τρόπο και κυρίως προήλθε από τους ετερόχθονες κατοίκους της πόλης. Δηλαδή τους ισχυρούς Έλληνες των παροικιών, οι οποίοι μαζί με τους Βαυαρούς της ξένης διοίκησης, αποτέλεσαν -κατά κάποιον τρόπο- την πρώτη άρχουσα τάξη της Αθήνας. Στη νεοπαγή αυτή ομάδα ξεχώριζαν πάντως και τα λίγα τοπικά «τζάκια», οι Αθηναίοι προεστοί, που από την εποχή της τουρκοκρατίας κατείχαν σημαντική θέση. Επίσης, όλοι έτρεφαν- παρά τις επιμέρους αντιθέσεις- το μεγαλύτερο σεβασμό για τους απόμαχους ήρωες της απελευθερωτικού αγώνα,

αρκετοί από τους οποίους παρέμειναν έως το θάνατο τους μόνιμοι κάτοικοι της πρωτεύουσας.

Είναι φανερό ότι αυτή η «ελίτ» των προνομιούχων που προαναφέραμε, αποτελούσε μια κλειστή τάξη, η απόλυτη απομόνωση της οποίας από τον ευρύτερο κοινωνικό χώρο της πόλης, κράτησε τουλάχιστον έως τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Γεώργιου Α'. Αργότερα -όπως θα δούμε - οι φραγμοί χαλάρωσαν και οι «κάστες» αναμορφώθηκαν σε μια πιο ομαλή ταξική πυραμίδα.

Το μέσο και το κατώτερο στρώμα των γηγενών, που συνιστούσε τον κύριο κοινωνικό κορμό του οικισμού από την εποχή της τουρκοκρατίας, δηλαδή οι μικροϊδιοκτήτες ή οι παραγωγοί της γης, οι βιοτέχνες, οι μεταπράτες γενικότερα - αλλά και οι ομάδες των ανέργων και επιτηδείων- προσαρμόστηκε με εντυπωσιακή ευκολία στις ευκαιριακές καταστάσεις της ζωής στην οθωνική Αθήνα. Έτσι, δεν αργούν και αυτοί να ακολουθήσουν τις νέες δραστηριότητες και τα επαγγέλματα, επωφελούμενοι από τις διαμορφωνόμενες συνθήκες εργασίας, σε βάρος βέβαια των παραδοσιακών απασχολήσεων τους. Οι άνθρωποι αυτοί αποτέλεσαν, κατά κάποιο τρόπο, την πρώτη ύλη που εντάχθηκε παθητικά στα γρανάζια ενός πρωίμου κρατικού συγκεντρωτισμού, και ασφαλώς δεν αντιλήφθηκαν ότι η ένταξη τους στις νέες περιθωριακές υφής ασχολίες, επέφερε την απόλυτη κοινωνική ισοπέδωση τους.

Ο διογκωμένος δημοσιοϋπαλληλικός τομέας, κυρίαρχο στοιχείο στον πληθυσμό της οθωνικής Αθήνας, οφειλόταν βέβαια στο ότι η κυβέρνηση συγκέντρωσε όλες τις αρχές στο Κέντρο και με αυτό τον τρόπο υπέθαλψε- εκτός από την υπερτροφική υπαλληλία- κάθε είδους αντιπαραγωγικές δραστηριότητες μέσα στην πόλη. Αυτές οι δραστηριότητες και παράλληλα τα προσφερόμενα από τον κρατικό μηχανισμό ποικίλα προνόμια, ενθάρρυναν τους αργόμισθους και καιροσκόπους, αυξάνοντας τη συρροή ανθρώπων στη νέα πρωτεύουσα. Έτσι από την επαναστατική περίοδο έως τα μέσα του 19ου αιώνα, δεκαπλασιάστηκε ο πληθυσμός της (το 1825 ήταν 4.000 ενώ το 1840 40.000 περίπου), γεγονός οπωσδήποτε πρωτοφανές για πόλη του βαλκανικού χώρου.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης κρίσης που κατέληξε στην έξωση του Όθωνα και για μια περίπου δεκαετία μετά, έως ότου άρχισε δηλαδή να ομαλοποιείται η πολιτειακή και οικονομική ζωή, παρατηρήθηκε αισθητή ανάσχεση σε όλους τους τομείς, αυτής της- πλασματικής έστω- ανάπτυξης. Ειδικά, οι φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις του 1843 και της επανάστασης του 1862, μόνο γύρω στο 1880 -σε όψιμο δηλαδή χρόνο, και κάτω από ειδικές

πολιτικές και οικονομικές συνθήκες- απέδωσαν καρπούς, έτσι ώστε να αξιοποιηθούν ουσιαστικά οι πρόοδοι της προηγούμενης περιόδου.

Χωρίς να επεκταθούμε σε περισσότερες λεπτομέρειες, η μόνιμη παρουσία πολλών Βαυαρών μηχανικών και τεχνικών ως το 1843 αλλά και η περιοδική μετάκληση διαφόρων πάλι Ευρωπαίων κυρίως Γερμανών αρχιτεκτόνων για να τους ανατεθούν συγκεκριμένα έργα ήταν αποφασιστική για την κατεύθυνση που ακολούθησε η αρχιτεκτονική αργότερα στην Ελλάδα.

Παρ' όλη όμως την «μεταφύτευση» του νεοκλασικισμού στην Ελλάδα αυτός παρουσιάζει από νωρίς ορισμένες ιδιομορφίες:

Η ελληνική αρχιτεκτονική του 19ου αι. είναι πιο αμιγής και δεν ανταγωνίζεται παλιότερες μορφές μια και το πρόσφατο παρελθόν έχει απορριφτεί ως προϊόν της σκλαβιάς.

Το είδος του κλασικισμού που υιοθετείται είναι πολύ πιο κοντά στα αρχαία πρότυπα. Σε αυτό βοηθάει η γεινίαση με τις αρχαιότητες που μπορούν να μελετηθούν άμεσα. Οι ιδιαίτερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, οι περιορισμένες δυνατότητες του νεοσύστατου κράτους επιβάλλουν μικρής κλίμακας έργα με χαμηλό προϋπολογισμό. Στην Ελλάδα αν κανείς αφαιρέσει τα Ανάκτορα δεν χτίζεται τίποτα ισάξιο με τα τεράστια κλασικιστικά συγκροτήματα της Ευρώπης. Η λιτότητα επηρεάζει αναγκαστικά και τη μορφή ώστε να λείψουν οι ακρότητες σε μεγάλο βαθμό.

Ο ελληνικός κλασικισμός αποκτά έντονα εθνικό περιεχόμενο. Ο νεοκλασικισμός στην Ελλάδα έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης μελέτης από πολλούς μελετητές. Κάποιοι τον έχουν δεχθεί ανεπιφύλακτα ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις αναπτύχθηκε σημαντική πολεμική και τέθηκε υπό αυστηρή κρίση κυρίως ως προς την ελληνικότητα του.

4.4 ΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Ο αρχιτεκτονικός κλασικισμός εισέρχεται στην Ελλάδα μετά την ανακήρυξη του ελεύθερου κράτους ως εκπρόσωπος κάποιας επίσημης αρχιτεκτονικής, χωρίς όμως μεγάλη έμφαση αρχικά. Έτσι επί Καποδίστρια έχουμε περιορισμένα δείγματα μιας κλασικιστικής αρχιτεκτονικής, λιτής και αυστηρής σε όγκους και διακοσμητικά στοιχεία (π.χ. οι στρατώνες του ιππικού στο Ναύπλιο, το ορφανοτροφείο στην Αίγινα (1829). Η πραγματική «εισβολή» του κλασικιστικού κινήματος στον αστικό ελληνικό χώρο πραγματοποιείται όπως προαναφέρθηκε στην περίοδο που

ακολουθεί τον Όθωνα. Μια σειρά Γερμανοί αρχιτέκτονες και Έλληνες σπουδασμένοι στο εξωτερικό (Κλεάνθης, Καυταντζόγλου, Κάλκος κ.α.) γίνονται φορείς της νέας αρχιτεκτονικής ιδεολογίας. Παράλληλα την ίδια εποχή δημιουργούνται στο πνεύμα του κλασικισμού και τα πολεοδομικά σχέδια διαφόρων πόλεων (π.χ. Αθήνας, Πάτρας, Ερέτριας, Σπάρτης, Τρίπολης κ.α.) Έτσι καθιερώνεται η «Σχολή της Αθήνας» που δέχεται την ισχυρή επίδραση του γερμανικού κλασικισμού και γίνεται ιδεολογικό πρότυπο για όλη την ελληνική επικράτεια που αντιγράφει τα νεοκλασικά της κτίρια, όχι μόνο όσον αφορά την επίσημη αρχιτεκτονική (δημόσια κτίρια) αλλά και τις κατοικίες της άρχουσας τάξης.

Παράλληλα όμως και στην ελεύθερη Ελλάδα (νότια Ελλάδα) όπως και σ' ένα μεγάλο υπόδουλο τμήμα της (Μακεδονία, Θράκη, Κρήτη κ.α.) υπάρχει η λαϊκή αρχιτεκτονική, που πηγάζει από τοπικές μορφές και λαϊκές παραδόσεις, συνήθειες και τρόπο ζωής. Επόμενο ήταν λοιπόν να υπάρξει, όπου ήταν δυνατό από τις γενικότερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, μια επιμείζια των δύο βασικών αρχιτεκτονικών τάσεων. Έτσι κατοικίες ευρύτερων στρωμάτων του λαού ντύνονται νεοκλασικά ή με διάφορα άλλα μοτίβα (π.χ. βυζαντινά, αναγεννησιακά, γοτθικά, μπαρόκ κλπ.) διατηρώντας όμως την παραδοσιακή οργάνωση των εσωτερικών χώρων. Έτσι δημιουργείται, αυτό που ονομάστηκε λαϊκός κλασικισμός.

Συμπερασματικά, ο κλασικισμός εδραιώθηκε και επικράτησε στη νότια Ελλάδα όπου οι συνθήκες ήταν πρόσφορες, είτε ως αυθεντικός ευρωπαϊκός κλασικισμός, είτε ως λαϊκός κλασικισμός, στα αστικά κυρίως κέντρα, και λιγότερο στην ύπαιθρο, γι' αυτό και τα περισσότερα και πιο αξιόλογα δείγματα προέρχονται από την Αθήνα, την Πελοπόννησο και τα νησιά. Αντίθετα λόγω διαφόρων ενδογενών αιτιών δε κατάφερε να εισχωρήσει στον Μακεδονικό χώρο και εμφανίζεται ευκαιριακά και καθυστερημένα σε ορισμένα μόνο κέντρα (π.χ. Καβάλα, Θεσσαλονίκη κ.λ.π.). Εισέρχεται, σαν αρχιτεκτονική μονάδα ή σύνολο, ψυχρός άχρωμος συμμετρικός και άκαμπτος συμφιλιώνεται με το περιβάλλον και το κλίμα και διαχέεται στους δρόμους και τις παρυφές των νεαρών πόλεων, απορροφάται και αναπαύεται . Χώνεται ακόμα και σε περιοχές που διατηρούν έντονη αρχιτεκτονική προσωπικότητα όπως στο Άγιο Όρος Βατοπέδι και Αθωνιάδα καθώς και σε απομακρυσμένες πόλεις του υπόδουλου ελληνισμού π.χ. στις Σαρανταεκκλησιές της Θράκης. Από μνημειακό κτίριο γίνεται ζωντανό κτίσμα της πόλης: Αρχοντόσπιτο, μικροαστική κατοικία, εκκλησία, θέατρο, δημαρχείο κτλ. Όχι μόνο αφελληνίστηκε, αποκτώντας γνήσιο τοπικό χαρακτήρα αλλά εξελλένισε και ξένους όπως τον Ziller. Κυριαρχεί στην ελληνική ατμόσφαιρα, αποκτά ρυθμική και οικοδομική ευλυγισία. προσφέρει μονάδες και στοιχεία χρήσιμα και αναγκαία

για τη σύνθεση και συμπλήρωση των νέων ή αναπτυσσόμενων πόλεων ανεξάρτητα με το ρυμοτομικό τους χαρακτήρα π.χ. ορθογωνικό στην Αθήνα, παραδοσιακό στην Ερμούπολη, αποδεσμεύεται από την τοπική συμμετρία και επιφανειακή προβολή και χειρίζεται άνετα ελεύθερους όγκους, κατατμήσεις γωνιών, τοξωτές ή με πεσσούς και επιστήλια στοές. Στηρίζει παραγωγή τυποποιημένων και προκατασκευασμένων στοιχείων: κιγκλιδώματα, διακοσμητικά κεραμικά πρόστενα, ζωγραφικές φρίζες κλπ.

4.4.1 ΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΑ

Η αρχιτεκτονική του 19ου αι., αυτή που αποκαλούμε με το γενικό τίτλο «Νεοκλασική Αρχιτεκτονική», αποτελεί μια σημαντική πηγή έμπνευσης για τους νεοέλληνες ζωγράφους. Αυτός ο ξενόφερτος αρχιτεκτονικός ρυθμός, που βρήκε στην Ελλάδα την ιδανική του έκφραση ταιριάζοντας απόλυτα με το τοπίο και τα αρχαία μνημεία, συγκινεί ακόμη και σήμερα τους καλλιτέχνες, οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις διέσωσαν με το χρωστήρα τους αυτά τα θαυμάσια δείγματα της αρχιτεκτονικής του περασμένου αιώνα. Μέσα από τα έργα τους ανασυνθέτουμε τα μορφολογικά στοιχεία της ιστορικής αλυσίδας και βλέπουμε τη μορφή που είχαν τα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας.

Η «Νεοκλασική Αρχιτεκτονική», ως σύνολο και ως λεπτομέρεια, απασχόλησε ολόκληρες γενιές ζωγράφων. Ένας από τους αγαπημένους της νεοελληνικής τέχνης, ο Γιάννης Τσαρούχης, ήταν από τους πρώτους που γοητεύτηκαν από αυτό τον αρχιτεκτονικό ρυθμό και απεικόνισε με τη γνωστή του ευαισθησία τα πειραϊκά και αθηναϊκά οικοδομήματα σε πολλές συνθέσεις του. Ενδιαφέρουσες είναι αυτές όπου τα νεοκλασικά σπίτια, ζωγραφισμένα με έντονο μορφολογικό συμβολισμό, είναι τοποθετημένα μέσα σ' ένα ονειρικό, φανταστικό τοπίο. Ο Τσαρούχης, όπως συχνά αναφέρει στα γραφτά του, έζησε και μεγάλωσε σε τέτοια σπίτια, γι' αυτό και απέδωσε με σχολαστική ακρίβεια τον ψυχισμό τους. Στα έργα του αναβιώνει η προπολεμική γενιά, καθώς και τα ήθη και έθιμα της κοινωνίας της.

Στην ίδια γενιά με τον Τσαρούχη ανήκουν ο Γιώργος Μανουσάκης, ο Κωνσταντίνος Μαλάμος και η Μαρία Πάπ. Οι ζωγράφοι αυτοί ευτύχησαν να γνωρίσουν το ανθρώπινο πρόσωπο της πόλης, πριν το καταστρέψει η εισβολή της σύγχρονης τεχνολογίας και της άναρχης δόμησης.

Ο καθένας, με την προσωπική μορφοπλαστική του άποψη, μετουσιώνει στα έργα του τη γοητεία αυτής της εποχής με τα ωραία σπίτια, τους ευωδάτους κήπους, τους δρόμους με τα μόνιππα και τις μυρωδικές γαζίες, μεταφέροντας μας μηνύματα μιας ρομαντικής διάθεσης.

Στις συνθέσεις τους, όπου κυριαρχούν οι χαμηλοί χρωματικοί τόνοι, οι ελαφρές φωτοσκιάσεις, ο συγκρατημένος λυρικός τόνος και οι έμμεσες συμβολικές νύξεις, μας υποβάλλουν ένα έντονο συγκινησιακό συναίσθημα που μας οδηγεί, πέρα από το ρεαλισμό της εικαστικής αναφοράς, σε ένα μεταφυσικό κόσμο όπου το παρελθόν γίνεται παρόν, αναπλάθοντας τις μνήμες του χθες.

Όμως και οι νεώτεροι ζωγράφοι δεν μπόρεσαν ν' αντισταθούν στη γοητεία που εκπέμπουν τα παλιά σπίτια, που σήμερα, τα περισσότερα από αυτά, φρικτά ακρωτηριασμένα, ερειπωμένα, άπνοα σχεδόν, αντιμετωπίζουν την αδυσώπητη φθορά του χρόνου μαζί με την ανθρώπινη, σκληρή αδιαφορία. Όμως αυτό δεν τα εμποδίζει να τραβούν, όλο και πιο πολύ, τα βλέμματα των νέων καλλιτεχνών επάνω τους.

Η Μαρία Αγγελίδου, ο Αχιλλέας Αϊβάζογλου, ο Μάρκος Βενιός, ο Μιχάλης Γεωργός, ο Χριστόδουλος Γκαλτέμης, ο Γιώργος Δρούτσας, αλλά και ακόμα πιο νέοι ζωγράφοι, όπως η Αθηνά Βαλατσού, η Βάσω Ηλιακοπούλου, η Σοφία Μαζαράκη-Καλογεροπούλου, ο Δημήτρης Καραβάκος, ο Ανδρέας Κατσιμάρδος ο Βαγγέλης Μαρίνος και η Καλλιόπη Οικονομάκου, μας δίνουν αξιόλογα δείγματα, εμπνευσμένα από τη "Νεοκλασική Αρχιτεκτονική" μέσα από διαφορετικό ύφος ο καθένας, ανάλογα με τις εικαστικές τους αναζητήσεις και την προσωπική τους θεώρηση. Η διάταξη των όγκων, η χρωματική εναρμόνιση, η μορφολογική ενορχήστρωση, διαφέρει από ζωγράφο σε ζωγράφο, από έργο σε έργο. Άλλο πιο παραστατικό, άλλο πιο αφαιρετικό, το αδρό σχέδιο μεταλλάσσεται σε ρευστό χρώμα, κάπου πιο έντονο, κάπου πιο αγνό, χαρακτηριστικά που εκφράζουν όλα την ίδια ρομαντική διάθεση, την ίδια ευαισθησία και μας καλούν να αποτίσουμε φόρο τιμής στους γνωστούς και άγνωστους τεχνίτες της περασμένης δόξας που χάθηκε μαζί με τις αισθητικές αξίες μιας άλλης εποχής.

Το περιβάλλον είναι το τρυφερό περίβλημα που επωάζει τα βιώματα και τις μνήμες του καλλιτέχνη και επιδρά σημαντικά στην εικαστική του πορεία. Τα αποτελέσματα της αισθητικής διαπαιδαγώγησης, που ο ζωγράφος δέχεται από το περιβάλλον του, αναδύονται μέσα από το έργο του που εκφράζει συνειρμικά τα θετικά ή αρνητικά στοιχεία, τα οποία αφομοιώνει στην καθημερινή του εμπειρία.

Η μορφή της ελληνικής πόλης του 19ου αι. αλλοιώθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Τα νεοκλασικά κτίρια, μακρινές ξεθωριασμένες εικόνες, λιγοστεύουν δραματικά. Στη θέση τους, τσιμεντένια μεγαθήρια απομονώνουν τον άνθρωπο στη μοναξιά του σύγχρονου πολιτισμού. Σκόρπια τώρα τ' απομεινάρια της παλιάς δόξας: μαρμάρινα φουρούσια, δαντελένιες σιδεριές, πήλινα αγάλματα, ανθεμωτά ακροκέραμα, στοιβαγμένα σε σωρούς στα παλιατζίδικα, προκαλούν τη θλίψη του περαστικού και αποπνέουν τη νοσταλγία για την ομορφιά της πόλης που χάθηκε. Οι ζωγράφοι καταφέρνουν να αναδημιουργήσουν, έστω και σαν μακρινή ψευδαίσθηση αυτή την όμορφη πόλη γιατί ίσως πιστεύουν και αυτοί, μαζί με τον Γιάννη Τσαρούχη, ότι «...σπίτι ήταν μόνο το νεοκλασικό...».

4.4.2 Η ΑΘΗΝΑΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ο Κλασικισμός, παρά την παγκόσμια διάσταση του, καταχωρείται στην ιστορία της αρχιτεκτονικής ως μία από τις ποικίλες φάσεις των ρυθμολογικών κατευθύνσεων του 19ου αιώνα. Όμως, η αποκάλυψη του φαινομένου του Αθηναϊκού Κλασικισμού έρχεται τώρα να αμφισβητήσει αυτή την άποψη. Διότι η μετέωρη εθνική συνείδηση της «νεοελληνικής αναγέννησης» βρήκε στην Αθήνα, στον τόπο των ιστορικών προτύπων της, πρόσφορο έδαφος για να ριζώσει και να αναπτυχθεί — σε χρονικό διάστημα πάνω από τα τρία τέταρτα του αιώνα — και κυρίως να αποκτήσει την αυτοδυναμία ενός σύμφυτου με το λαϊκό αίσθημα καλλιτεχνικού ρεύματος.

Όταν το Μάιο του 1938 έγινε στην Αθήνα η πρώτη (φωτογραφική τότε) έκθεση για τον Αθηναϊκό Κλασικισμό, άρχισε σταδιακά να αναπτύσσεται ένα είδος περιέργειας γι' αυτό το ιδιόρρυθμο φαινόμενο δημιουργίας. Είναι αλήθεια ότι οι «μοντερνιστές» της γενιάς του '30 αντέδρασαν, καθώς τα «πουριστικά» τους κηρύγματα έβρισκαν σύμμαχο τους στις λιτές μορφές των λαϊκών σπιτιών- όπως π.χ. στον κυβισμό των Αναφιώτικων και τον «φουκτιοναλισμό» των χαγιατιών της Πλάκας- ενώ το «ξενόφερτο κουστούμι» της Βαυαρέζικης κατοχής (όπως χαρακτηριστικά αποκαλούσαν το νεοκλασικό διάκοσμο) βρισκόταν μάλλον στην έκδηλη περιφρόνηση τους.

Πολύ αργότερα, στη μεταπολεμική περίοδο, ήρθε η καταστροφή των μαζικών κατεδαφίσεων των νεοκλασικών σπιτιών και τότε η υδροκέφαλη πρωτεύουσα άρχισε να ενδύεται το «τοπικό κουστούμι» της, αυτό δηλαδή που συνέθεταν οι απρόσωπες και θλιβερές πολυκατοικίες. Τότε έγινε επιτέλους- δυστυχώς όμως

αργά- κατανοητή η αισθητική αξία του χαμένου για πάντα Αθηναϊκού Κλασικισμού.

Σήμερα, το φαινόμενο της νεοκλασικής Αθήνας του 19ου αιώνα έχει καταχωρηθεί ως ένα από τα πιο σημαντικά επιτεύγματα της νεώτερης ιστορίας της αρχιτεκτονικής, όχι μόνο στο τοπικό, αλλά και το ευρωπαϊκό επίπεδο.

Αυτό λοιπόν το οποίο αυθόρμητα- θα λέγαμε- εξέφρασε η απaráμιλλη ευαισθησία ενός Τσαρούχη στα ανεκτίμητα «κλασικιστικά» τοπία του, έχει ήδη αναλυθεί από τους ειδικούς της Τέχνης και της Αρχιτεκτονικής ως μία αυτόνομη μορφολογική παρουσία. Ένα είδος «ιστορικού ρυθμού» που καλλιεργήθηκε στο δικό του κύκλο ζωής: την πρόωμη φάση, την ακμή, την οριστική κάμψη στο τέλος.

Για να αντιληφθούμε το γεγονός αυτό- ιδιαίτερα για τη φάση της ακμής στην περίοδο του Γεωργίου Α'- αρκεί να παρακολουθήσουμε τη συγκίνηση και τον ενθουσιασμό του διασημότερου αρχιτέκτονα της αυτοκρατορικής Βιέννης, του Θεόφιλου Χάνσεν, όταν αυτός ολοκληρώνοντας την Ακαδημία Αθηνών παραδεχόταν ότι αυτό το έργο ήταν το μοναδικό αριστούργημα του. Ακόμη, αρκεί να φανταστούμε τους μαρμαρογλύπτες του συνεργείου του αρχιτεχνίτη Κουμέλη, όταν αυτοί αντέγραφαν- χιλιοστό προς χιλιοστό- στο παρθένο πεντελικό μάρμαρο τα ιωνικά κιονόκρανα του Ερεχθείου. Τέλος, να πλησιάσουμε- νοερά- τους περίφημους «κοσμηματογράφους» στην εργασία τους, όταν αυτοί κάτω από την επίβλεψη του δημιουργού του Πολυτεχνείου και του Αρσακείου, του Λύσανδρου Καυταντζόγλου, αποτύπωναν τα κυανόχρυσα φατώματα του Θησειού στις οροφές των επιβλητικών μεγάρων, για να διαδοθούν αυτά αμέσως μετά και στα πιο ταπεινά αστικά σπίτια των αθηναϊκών συνοικιών.

Έτσι, μέσα από αυτή τη δημιουργία, δόθηκε η πιο αξιόπιστη απάντηση —ως δια μαγείας θα λέγαμε— στο πρόβλημα, το οποίο ο Λέο φον Κλέντσε, ο αρχιτέκτονας του Λουδοβίκου Α' της Βαυαρίας, είχε επωμισθεί από το μονάρχη εργοδότη του, όταν ο τελευταίος του απαίτησε οι νέες κατοικίες του Μονάχου να κτίζονται κατά την αρχαιοελληνική μορφολογία.

Πραγματικά αυτή η «ανθρώπινη προσαρμογή» των αρχαίων προτύπων έγινε από τους ανώνυμους και επώνυμους Αθηναίους αρχιτέκτονες με μεγάλη δεξιοτεχνία. Έτσι, ο ιωνικός ρυθμός κατέβηκε από το κλασικό του Βάθρο για να μετουσιωθεί σε ένα κομψό, επίπλαστο αποτύπωμα, που κοσμούσε τον «άνω όροφο» του αθηναϊκού σπιτιού. Τα διακοσμητικά επίκρανα των παραστάδων διαπλάστηκαν με σοφία επιλεγμένα, όχι από τα αυστηρής μορφής πρότυπα της Ακρόπολης, αλλά από την κορινθιάζουσα παραλλαγή της όψιμης αρχαιότητας. Και ήρθε μετά ο

περίφημος Τσίλλερ να προσθέσει στις όψεις ένα πλήθος κεραμικών επίπλαστων διακοσμήσεων, οι οποίες, εμπλουτίζοντας με την εμφάνιση τους τη ρυθμική φωτοσκίαση των παραστάδων, των κορωνίδων των γείσων, έδιναν μία απaráμιλλη κομψότητα στο αρχιτεκτόνημα.

Το κριτικό αίσθημα της κοινωνίας, που πάντα είναι έτοιμο να καταδικάσει κάθε εκζήτηση και κάθε ρηχό μιμητισμό, διέκρινε στο ευρηματικό ρεπερτόριο αυτής της αρχιτεκτονικής μια αμιγή έκφραση, στο επίπεδο των πολιτισμικών προσδοκιών του. Έτσι, το «ξενόφερτο κουστούμι» των Βαυαρών του Όθωνα μετουσιώθηκε γρήγορα σε ένα πάνδημο γλωσσάρι μορφολογίας, που γρήγορα προσαρμόστηκε από την αρχαιοπρεπή και επίσημη λάμψη των δημοσίων αστικών μεγάρων στην εύλωτη σεμνότητα και το μετρημένο αυθορμητισμό της λαϊκής αρχιτεκτονικής. Είναι αυτή η μεταλαμπάδευση, το απόγειο της επιτυχίας ενός ρυθμού. Κάτι, που στην ιστορία της αισθητικής των ιστορικών ρυθμών σπάνια συμβαίνει. Ιδιαίτερα, εάν κανείς συνδέσει αυτή την αποδοχή των μορφών με την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής, έχει να παρατηρήσει την πιο σημαντική, ίσως, ιδιότητα του Αθηναϊκού Κλασικισμού: Να προβάλλει αυτός -μέσα από τα αρχέτυπα συστατικά του- ένα μαγικό κώδικα συμπόρευσης, δημόσιου και ιδιωτικού αισθήματος, επίσημου και ανεπίσημου χώρου επικοινωνίας, ενός δηλαδή ιδιότυπου πολιτισμικού συγκεκριασμού, ο οποίος υπήρξε κυρίαρχο γνώρισμα των ανερχόμενων στρωμάτων της νεοσύστατης αστικής τάξης στην Αθήνα.

4.4.3 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ

Γίνεται παρακάτω μια σύντομη αναφορά στους επώνυμους αρχιτέκτονες, Έλληνες και ξένους που δούλεψαν στην Ελλάδα από την αρχή της απελευθέρωσης ως τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα και κινήθηκαν λιγότερο ή περισσότερο στα πλαίσια του κλασικισμού.

Αυτοί δημιούργησαν τα μεγαλοπρεπή δημόσια κτίρια αλλά και τα μέγαρα των πλουσίων. Επίσης, το έργο τους αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και αντικείμενο μίμησης από το πλήθος των ανώνυμων δημιουργών και εμπειρικών μαστόρων, που έχοντας ως πρότυπα τα δικά τους έργα, δημιούργησαν τις λαϊκές κατοικίες των ευρύτερων στρωμάτων.

Σταμάτης Βούλγαρης (1774-1842)

Κερκυραίος στρατιωτικός μηχανικός της Καποδιστριακής περιόδου, αποτελεί μια εκπληκτική περίπτωση αυτοδημιούργητου ανθρώπου και διακεκριμένου επιστήμονα. Από τον Καποδίστρια ο Βούλγαρης παίρνει την εντολή να ανακαινίσει το Ναύπλιο και να καταστρώσει νέο ρυμοτομικό σχέδιο με διανοίξεις δρόμων,

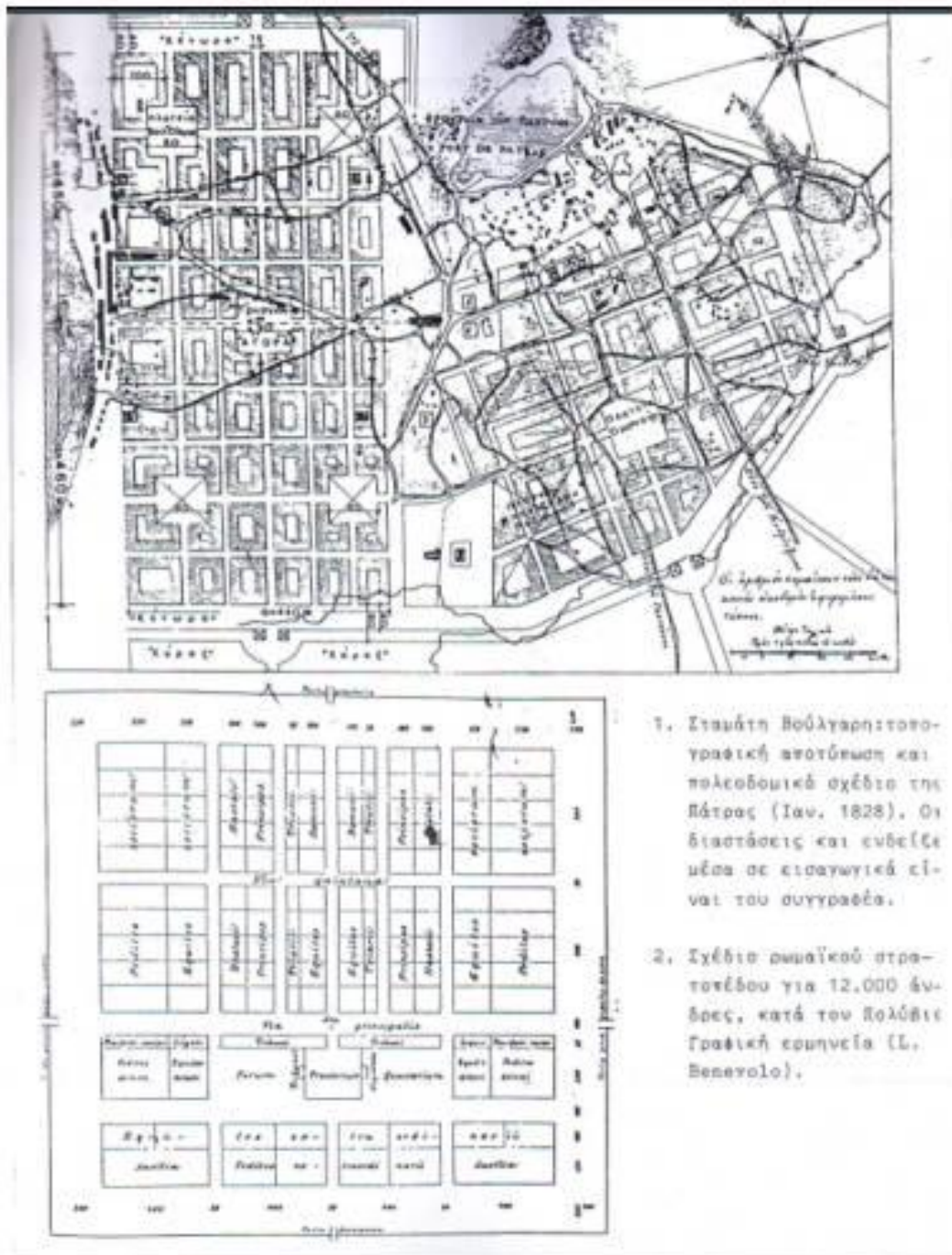
κατεδαφίσεις ετοιμόρροπων κτηρίων και μεταφορά νερού από τις πλησιέστερες πηγές. Παράλληλα κατεδαφίζονται υπό την επίβλεψη του τα παλιά τείχη του Ναυπλίου, και με το υλικό αυτό κατασκευάζεται η προκουμαία, και οι λιμενοβραχίονες. Στην Ακροναυπλία και στο Παλαμήδι γίνονται εξωραϊστικά έργα. Το παλιό Νοσοκομείο του Ατζαγαλιώτη διαρρυθμίζεται και ανεγείρεται ένας μεγάλος στρατώνας ο οποίος αργότερα μετατράπηκε σε φυλακές. Κτίζεται το τριώροφο Κυβερνείο. Δημιουργείται η μεγάλη πλατεία των Τριών Ναυάρχων. Με όλα αυτά ο Βούλγαρης κάνει ότι είναι δυνατόν για να προσλάβει το Ναύπλιο τη γοητεία και τη χάρη μιας ιδιότυπης πολιτείας. Αλλά οι δραστηριότητες δεν σταματούν εκεί. Με την έγκριση του Καποδίστρια εκδηλώνει ενδιαφέρον και για θέματα που σχετίζονται με την Τρίπολη και το Αργός.

Το έργο όμως που δοξάζει το όνομα του είναι ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Πάτρας, που ξεκίνησε στις 5-12-1828. Το σχέδιο του παρουσιάζει την πόλη σε σχήμα μεγάλου τετράπλευρου παραλληλογράμμου. Αρχίζει από τη θάλασσα και φτάνει ως την άκρη της Παλιάς Πάτρας όπου ήταν και η Ακρόπολη.

Η σαφήνεια στη χάραξη της Πάτρας σε συνδυασμό με την ολότελα ασυνήθιστη κανονικότητα του σχεδίου, καθώς και τα περιμετρικά ευρύτατα κενά με τις αξονικές πύλες και τις οχυρώσεις δημιουργεί εύλογες απορίες και ενδιαφέρον για την ερμηνεία και την προέλευση της σύνθεσης, που θυμίζει πολύ τον πυρήνα ενός αρχαϊκού ρωμαϊκού στρατοπέδου. Η γνώση όμως αυτή δεν είχε κατακτηθεί το καιρό του Βούλγαρη και δεν μπορούσε να παίξει γι' αυτόν κανένα διδακτικό ή άλλο ρόλο. Εξίσου αδιανόητη είναι και η προέλευση του σχεδίου από τις «BASTIDES». Πρόκειται για οργανωμένης δόμησης, στρατιωτικού χαρακτήρα οικισμούς, που ελέγχουν άξονες επικοινωνιών στην υστερομεσαιωνική Γαλλία, που δεν είναι όμως η περίπτωση της Πάτρας και δεν υπάρχει άλλωστε και καμιά μαρτυρία ότι είχε φτάσει εκεί ο Βούλγαρης. Βέβαια στην Πάτρα υπάρχει, ένα μοτίβο καθαρά αναγεννησιακό. Και αυτό είναι η διαγώνια ή χιαστί διάταξη των 5 πλατειών της. Όμως στα μοντέλα που υπάρχουν στην Ιταλία, έχουμε μια διάταξη σταυρική.

Τέλος, μια τελευταία άποψη και μάλλον η πιο πειστική, είναι ότι ο Βούλγαρης σχεδίασε την Πάτρα με βάση την περιγραφή ρωμαϊκού στρατοπέδου από τον Πολύβιο. Η αντιπαράθεση των δύο σχεδίων έχει να δώσει πολλά κοινά σημεία. Εκτός όμως από αυτό, βλέπουμε και την επιρροή που εξασκούσαν στους Νεοκλασικούς όχι μόνο οι αρχαιολογικές έρευνες αλλά και τα αρχαία, κείμενα.

Σύγκριση πολεοδομικού σχεδίου Σταμάτη Βούλγαρη με σχέδιο ρωμαϊκού στρατοπέδου

Ερνέστος Τσίλλερ (Ziller) (1834 – 1923)

Είχε προσληφθεί αρχικά ως σχεδιαστής και βοηθός του Θεόφιλου Χάνσεν. Από τότε μένει μόνιμα στην Ελλάδα μέχρι τον θάνατο του.

Από τον Τσίλλερ αντιπροσωπεύτηκε στην Ελλάδα ο Ιστορισμός, που επισημοποίησε την σύνδεση της Αναγέννησης με την Αρχαιότητα, όπως εφάρμοσε πρώτος ο δάσκαλός του ο Θ. Χάνσεν.

Κατόρθωσε να δημιουργήσει έργα ανάλογα με εκείνα που χτιζόνταν στην Βιέννη και στην υπόλοιπη Ευρώπη σε ύφος νεοκλασικό, εκείνη την εποχή. Ο ιστορισμός του διαδόθηκε στην Ελλάδα 40 ολόκληρα χρόνια αργότερα από το ξεκίνημα του στην Ευρώπη και διήρκεσε περισσότερο, συμβάλλοντας έτσι στην καθυστέρηση της εμφάνισης του νεο-μπαρόκ.

Ο Τσίλλερ έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του ρυθμού της γεωργιανής περιόδου. Και αυτό οφείλεται στον συνδυασμό Ελληνικών δομικών και διακοσμητικών στοιχείων με την αναγεννησιακή αρχιτεκτονική, ώστε να εξυπηρετηθούν οι ιδεολογικές ανάγκες της τότε Ελληνικής κοινωνίας.

Η Ξ. Σκαρπιά-Χόιπελ που μελέτησε διεξοδικά το έργο του, διακρίνει 4 μεγάλες κατηγορίες κτιρίων: Δημόσια, Αστικά, Εκκλησιαστικά και Εξωραϊστικά Πολεοδομικά.

Αντίθετα ο Δ. Παπαστάμος στο έργο του «Ερνέστος Τσίλλερ προσπάθεια μονογραφίας» Αθήνα 1973, παραθέτει ένα κατάλογο έργων του Τσίλλερ από το Αρχείο της Εθνικής Πινακοθήκης, κατανεμημένο σε 11 θεματικές κατηγορίες.

Η αρχιτεκτονική του Τσίλλερ μετεωρίζεται κάποτε επικίνδυνα ανάμεσα σε τυποποιημένες λύσεις- αναπόφευκτες μπροστά σε τέτοιο όγκο από έργα - και σε τολμηρές παραθέσεις ετερόκλητων στοιχείων.

Ένας τέτοιος «εκλεκτισμός» στα χέρια ενός λιγότερο ικανού αρχιτέκτονα θα ήταν το λιγότερο καταστροφικός. Αυτό άλλωστε φάνηκε αργότερα , όταν έλλειψε ο Τσίλλερ και ο κλασικισμός έδειξε σοβαρά σημεία κάμψης.

Έργα του το Δημοτικό θέατρο της Αθήνας (κατεδαφίστηκε), το Εθνικό θέατρο (1895), ο Άρειος Πάγος (1857), το μέγαρο της Ιταλικής Πρεσβείας, τα Βασιλικά ανάκτορα, η Σχολή Ευελπίδων (1900), το Δημαρχείο Σύρου, το ταχυδρομικό Ταμιευτήριο στην Πλατεία Κοτζιά στην Αθήνα (1884), το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (1887), το Δημοτικό θέατρο της Πάτρας, το Δημοτικό θέατρο του Πύργου και η Δημοτική Αγορά του Πύργου, ο Τάφος του Schlieman στο Α' Νεκροταφείο.

Συνοψίζοντας, το έργο του Τσίλλερ θα μπορούσε να θεωρηθεί πρωτοποριακό, από την άποψη ότι ενώ κινήθηκε μέσα στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής κατόρθωσε να του προσδώσει πρότυπο χαρακτήρα και να το κρατήσει σε ασυνήθιστα ψηλή στάθμη.

Οι προσωπικές του έρευνες, η πλήρης ενημέρωσή του πάνω στις ξένες εξελίξεις και το αδιαμφισβήτητο ταλέντο του, του πρόσφεραν την ευκαιρία να δημιουργήσει και όχι να αντιγράψει.

Ειδικά η επιλογή του κλασικιστικού ιδιώματος από τον Τσίλλερ στάθηκε αποφασιστική. Χάρη σ' αυτήν την επιλογή η ελληνική αρχιτεκτονική του τελευταίου τετάρτου του 19ου αιώνα κρατήθηκε μέσα σε κλασικιστικά πρότυπα, σε αντίθεση με ότι συνέβαινε τότε στην Ευρώπη.

Παρόλο τον εκλεκτισμό του ο Τσίλλερ διαθέτει μια ισορροπία που συνήθως λείπει στην αντίστοιχη περίοδο στην Ευρώπη, με ένα σεβασμό στις τοπικές συνθήκες και στις αντίστοιχες κοινωνικές ανάγκες.

Στην Πάτρα το μεγαλύτερό του έργο αποτελεί το Δημοτικό Θέατρο, ενώ στον ίδιο αποδίδονται πολλά από τα ιδιωτικά κτίρια χωρίς όμως να υπάρχουν βέβαιες αποδείξεις. Ωστόσο, σχεδόν σίγουρη θεωρείται η κατασκευή της οικίας Περιβολαρόπουλου η οποία και περιγράφεται σε παρακάτω ενότητα.

Ιωάννης Βασιλείου (1901)

Ο Ιωάννης Βασιλείου την περίοδο του μεσοπολέμου ζει και εργάζεται στην Πάτρα. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Αρχιτεκτονική Σχολή Αθηνών (1921) και επέστρεψε στην πόλη που γεννήθηκε για να κάνει πράξη την μοντέρνα αρχιτεκτονική. Τα έργα της πρώτης περιόδου του (1925-1930) είναι εκλεκτιστικά με επιρροές διαφόρων στοιχείων και ρυθμών, κυριότερες των οποίων είναι οι νεοκλασικιστικές (κτίριο Majestic, κτίριο Κ. Πραπόπουλου) και οι νεοβυζαντινές (κτίριο Γ. Πραπόπουλου, κτίριο Βέτσου).

Παρότι στα εκλεκτικισμένα κτίρια χρησιμοποιούνται συνήθως παραδοσιακά υλικά, ο Ιωάννης Βασιλείου χρησιμοποιεί το οπλισμένο σκυρόδεμα, με εξαίρεση δύο από τα τρία κτίρια του συγκροτήματος των Λουτρών Καγιάφα.

Στα κτίρια αυτής της περιόδου ανήκουν το ξενοδοχείο Majestic στην πλατεία Τριών Συμμάχων (1925-1927), ιδιοκτησίας Περικλή Κρητικού, που είναι και το πρώτο του έργο, το κτίριο Διον. Τσαμαδού στη γωνία Γούναρη και Αθ. Διάκου (1926-1927), το κτίριο Δημ. Στεφανοπούλου – νυν Βέτσου (1926-1927), το κτίριο Β. Ηλιόπουλου στη γωνία Ερμού και Μαιζώνος (1928-1929).

Στη δεύτερη περίοδο του έργου του (1930-1936) ανήκουν το κτίριο Χριστίνας Παπανικολάου στη γωνία Γούναρη και Αθ. Διάκου (1930-1931), η εξοχική κατοικία Βασιλείου στην Παραλία Πατρών (1933), το κτίριο Θεοδ. Ασημακοπούλου στη γωνία Ερμού και Μαιζώνος (1934-1935), το ξενοδοχείο «Αρήνη» στο συγκρότημα των Λουτρών Καγιάφα.

Από τα έργα του της περιόδου αυτής είναι φανερό ότι ο Ιωάννης Βασιλείου αποδέχεται τις αρχές του μοντέρνου κινήματος: συνθετική απλότητα, γεωμετρική σαφήνεια των όγκων, διαλεκτική σχέση μορφής και λειτουργίας, καθαρότητα των

όψεων, χρήση του δώματος σαν αρνητικού χώρου και λιτότητα στην έκφραση των υλικών.

Έργο ζωής του στάθηκε η αναστήλωση του Ρωμαϊκού Ωδείου Πατρών, με προσωπικά έξοδα. Το έργο ξεκίνησε το 1958 και ολοκληρώθηκε το 1963, ενώ ο ίδιος βραβεύτηκε για την τεχνική μελέτη και αναστήλωση από την Ακαδημία Αθηνών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

5. Η ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κατά τα πρώτα χρόνια της πρώιμης περιόδου, οι κατοικίες διατηρούν γενικά το παραδοσιακό τους σχήμα, εισάγεται όμως για πρώτη φορά η στοιχειώδης σύμμετρη οργάνωση των χώρων στην κάτοψη, ενώ είναι εμφανής η προσπάθεια για τη δημιουργία μιας πιο επίσημης πρόσοψης προς το δρόμο, χωρίς όμως ακόμη σαφή απόδοση ιδιαίτερων ρυθμολογικών λεπτομερειών.

Τα πρώτα δείγματα, εναρμονισμένα απόλυτα με τις καθιερωμένες στην Ευρώπη αντιλήψεις για τη λειτουργική και μορφολογική διάρθρωση της αστικής κατοικίας εμφανίζονται σε περιορισμένο αριθμό στη δεκαετία του 1840 και λειτουργούν σαν πρότυπα και για την επόμενη περίοδο, όταν επί Γεωργίου Α' ανοικοδομούνται με ταχύ ρυθμό τα αστικά κέντρα του ελληνικού κράτους.

Ο πρώιμος γερμανικός κλασικισμός που μεταφύτευτηκε στην Ελλάδα, εκφράζεται όσον αφορά την κατοικία κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες της Οθωνικής αρχιτεκτονικής από έναν βασικό τύπο μονοκατοικίας, κύρια στοιχεία του οποίου είναι ο κυβικός κλειστός όγκος του κτιρίου και η τριμερής κάτοψη. Εμφανίζεται δηλαδή, μία απλή σύμμετρη διάταξη με το κεντρικό χολ του ισογείου και πλάγιες αίθουσες υποδοχής ή γραφείων. Το κύριο κλιμακοστάσιο έχει συνήθως άμεση επικοινωνία με τους χώρους υποδοχής και οδηγεί στην παρόμοια οργάνωση των δωματίων διαμονής του πάνω ορόφου. Η διάρθρωση της όψης είναι ανάλογη της συγκρότησης της κάτοψης και η όλη σύνθεση διέπεται από αυστηρή συμμετρία.

Η καινούργια για την Ελλάδα αντίληψη για την αστική αρχιτεκτονική, που όμως ήταν γνωστή και διαδεδομένη από την αναγεννησιακή κιόλας περίοδο στην Ευρώπη, είχε άμεση εφαρμογή σε πρώτη φάση στις κατοικίες των πλουσίων που είχαν τη δυνατότητα να παραγγείλουν τα μέγαρά τους στους επώνυμους ξένους και Έλληνες αρχιτέκτονες της περιόδου.

Βέβαια όπως ήταν φυσικό, αυτά τα μέγαρά αποτέλεσαν τα υποδείγματα και για τις κατοικίες των κατώτερων στρωμάτων που τα μιμήθηκαν παραλλάσσοντάς τα σε πιο οικονομικές μορφές ώστε να εξυπηρετούνται οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες αλλά και οι ανάγκες της καθημερινής ζωής και οι πατροπαράδοτες συνήθειες του Έλληνα.

Έτσι διατηρείται κατά τα πρώτα χρόνια η παραδοσιακή συγκρότηση των χώρων της κατοικίας γύρω από μια αυλή, αλλά όλο και περισσότερο οι κατόψεις τείνουν προς μια οργανική συνοχή, σε αντίθεση με τις παλιές διατάξεις.

Στα μέσα του αιώνα, καθώς και τα πρώτα χρόνια της γεωργιανής περιόδου, αποκρυσταλλώθηκαν τύποι κατοικίας, των οποίων η συνθετική οργάνωση φανέρωνε μια σύγκλιση στοιχείων, τόσο της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής όσο και του κλασικισμού- όπως αυτός τότε εκφραζόταν στην Ευρώπη. Ειδικότερα, από την άποψη της λειτουργίας και εσωτερικής διαρρύθμισης δύο ήταν οι τάσεις που επικράτησαν αρχικά και εφαρμόζονταν ανάλογα με το μέγεθος, την ποιότητα ή το είδος κάθε κατοικίας καθώς και το γενικότερο σχήμα του διατιθέμενου οικόπεδου:

1) Η μορφή, που πλησίαζε περισσότερο στη γνωστή από παλιά διάταξη των δωματίων γύρω από την αυλή σε μια κάτοψη σχήματος Γ (ή σπανιότερα Π)

2) Μικτές συνθέσεις μεγαλύτερων κατοικιών (πολυκατοικίες) με βελτίωση της λειτουργικής οργάνωσης και χαρακτηριστική τη διάταξη ανεξαρτήτων εισόδων και εσωτερικών κλιμακοστασίων για κάθε διαμέρισμα. Ο ακάλυπτος χώρος μειώνεται σημαντικά ενώ αρχίζουν να δημιουργούνται οι εσωτερικοί διάδρομοι και προθάλαμοι επικοινωνίας των δωματίων.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι ακόμα και στις πιο λαϊκές κατοικίες που χτίζονταν σύμφωνα με τα παραδοσιακά πρότυπα, η πρόσοψη ακολουθούσε ρυθμολογικά τους κανόνες του αστικού κλασικισμού.

5.1 Η ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΤΥΠΩΝ

Από τα μέσα του αιώνα γίνεται ευδιάκριτη η υποταγή του συστήματος κάτοψης - όψης στις γεωμετρικές αρχές του κλασικισμού. Η πιστή εφαρμογή των κανόνων ήταν φυσικά ευκολότερη σε κτίσματα με λειτουργική συνοχή και σχετικά απλή συγκρότηση χώρων. Δηλαδή σε μονοκατοικίες ισόγειες ή με όροφο, και κατ' επέκταση στις διώροφες διπλοκατοικίες που απορρέουν άμεσα από τον ίδιο τόπο.

Αυτές οι κατοικίες αποτελούσαν μια παραλλαγή σε μικρογραφία των ιδιωτικών μεγάρων των δύο πρώτων Οθωνικών δεκαετιών και δε διέθεταν ευρύχωρες αίθουσες υποδοχής και επίσημα κλιμακοστάσια. Σε αυτά διαμορφωνόταν κατά κανόνα ένας φαρδύς διάδρομος ή ένα χολ που ένωνε το κλιμακοστάσιο με τα δωμάτια των διαμερισμάτων.

Η κάτοψη είχε περίπου τετραγωνικό σχήμα. Ένας διαμήκης διάδρομος που ξεκινά από την είσοδο χώριζε σε δύο ίσα μέρη όλο το σπίτι. Δεξιά και αριστερά

του διαδρόμου, ανά δύο μεγάλα δωμάτια, ολοκλήρωναν τη διάταξη, ενώ στο βάθος άνοιγε η πόρτα προς την αυλή. Πολλές φορές τα δύο συνεχόμενα δωμάτια της μιας πλευράς ενώνονταν με φαρδιά τετράφυλλη πόρτα ή και ελεύθερο άνοιγμα, έτσι ώστε να διαμορφώνεται ένας ενιαίος χώρος υποδοχής. (Πρόκειται για μία συνήθεια που επαναλαμβανόταν τακτικά και σε συνθετότερες κατόψεις).

Αυτή η απλούστατη μορφή κατοικίας είχε ευρύτατη διάδοση και επικράτησε στις λαϊκές συνοικίες της πρωτεύουσας και τις επαρχιακές πόλεις. Το μεγαλύτερο μειονέκτημα της ήταν ότι επέτρεπε ελάχιστη εκμετάλλευση της οικοδομήσιμης γης και άφηνε ελάχιστα περιθώρια για εναλλακτικές λύσεις στη διάρθρωση των χώρων.

Η επαύξηση αυτού του τύπου της ισόγειας μονοκατοικίας με την προσθήκη ενός ακόμα ορόφου, είναι σχετικά απλή. Εδώ γίνεται αναγκαία η χρήση ενός εγκάρσιου προθαλάμου, που ευνοεί την πλάγια τοποθέτηση του κλιμακοστασίου. Εφόσον η πρόσβαση προς το κλιμακοστάσιο εξακολουθεί να γίνεται από την κεντρική είσοδο, τότε στο ισόγειο έχουμε ένα σύστημα αξόνων επικοινωνίας, που διασταυρώνονται σε σχήμα T (συμμετρική είσοδος) ή Γ (πλάγια είσοδος).

Στην πρώτη περίπτωση, η αξονικά τοποθετημένη εξώθυρα, ευνοούσε μια απόλυτα σύμμετρη τοποθέτηση των στοιχείων της όψης. Είχε όμως το βασικό ελάττωμα ότι αφ' ενός μεν διασπούσε την ενότητα των χώρων του ισόγειου και αφ' ετέρου απέκλειε μια αυτόνομη επικοινωνία του ορόφου απ' ευθείας με το δρόμο, πράγμα απαραίτητο στην περίπτωση μετατροπής του κτηρίου σε διπλοκατοικία.

Αυτή ακριβώς η ευρύτατη διάδοση της διώροφης ή ημιτριώροφης διπλοκατοικίας στο τέλος του 19ου αι. δημιούργησε την ανάγκη της πλάγιας εισόδου και της αυτόνομης πρόσβασης προς το κλιμακοστάσιο. Έτσι στα οικόπεδα που διέθεταν «πρόσωπο» αρκετό, καθιερώθηκε το σχήμα κεντρική είσοδος για το ισόγειο και πλάγιος ακάλυπτος με είσοδο προς το κλιμακοστάσιο. Αντίθετα, στα στενομέτωπα οικόπεδα προτιμήθηκε μοναδικό πλάγιο πέρασμα από τον δρόμο προς τα οροφδιαμερίσματα καθώς και προς την εσωτερική αυλή.

Πρότυπα γι' αυτές τις κατοικίες απετέλεσαν οι πρώτες μεγάλες μονοκατοικίες που χτίστηκαν στην Αθήνα την Οθωνική περίοδο, οι οποίες δημιούργησαν γενικότερα ένα σταθερό υλικό αναφοράς για την υλοποίηση της ελληνικής αστικής αρχιτεκτονικής. Αυτές καθιέρωσαν τη χαρακτηριστική τριμερή διάρθρωση της κάτοψης σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Επίσης και η όψη, ανταποκρινόμενη στην εσωτερική οργάνωση, διαμορφωνόταν διαιρεμένη σε τρία τμήματα. Το κεντρικό συνήθως πρόβαλλε τονισμένο με ρυθμολογικά στοιχεία, ενώ τα πλάγια σε

μικρή υποχώρηση -ως προς το μεσαίο σώμα-αποτελούσαν τις πτέρυγες που το πλαισίωναν. Βέβαια, οι εσωτερικές διατάξεις των «κοινών» σπιτιών, όντας προσαρμοσμένες στις ιδιαίτερες λειτουργικές απαιτήσεις των κατοίκων τους, απέκλιναν από τις αυστηρές αξονικές δομές των προτύπων, ενώ η συμμετρία της όψης παρέμενε σε κάθε περίπτωση αναλλοίωτη. Αυτό το γεγονός οδηγούσε αναπόφευκτα σε αντινομίες (σκηνογραφικές λύσεις όπως τυφλά παράθυρα κλπ.). Γενικά, ο κλασικισμός απαιτούσε απόλυτη πειθαρχία στη μορφολόγηση των κτιρίων και αδιαφορούσε κατά κάποιο τρόπο για τη σχέση της με τη διάρθρωση του εσωτερικού χώρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

6. ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΤΙΡΙΩΝ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Αν και παρατηρείται πληθώρα διαφορετικών τύπων και ειδών κτιρίων κατά την νεώτερη ιστορία της Ελλάδας, ωστόσο μπορεί να γίνει κατηγοριοποίηση των κτιρίων του Ελλαδικού χώρου σε τρεις μεγάλες κατηγορίες οι οποίες σχετίζονται τόσο με τα κοινά κατασκευαστικά χαρακτηριστικά τους, όσο και με την κοινή τους απόκριση σε διάφορα αίτια βλαβών (κυρίως σεισμό) και κατ'επέκταση την κοινή μορφολογία των βλαβών που παρουσιάζουν.

Επίσης πρέπει να καταστεί σαφές ότι αν και συνηθίζεται ο προσδιορισμός των κτιρίων να αφορά στην αρχιτεκτονική μορφολογία τους, στην προκειμένη περίπτωση ο διαχωρισμός γίνεται με βάση τα δομικά χαρακτηριστικά, για το λόγο ότι τα κτίρια της κάθε κατηγορίας συμπεριφέρονται σε γενικές γραμμές κατά τον ίδιο τρόπο υπό την επίδραση σεισμικών δυνάμεων.

Οι κατηγορίες, λοιπόν, που μπορούν αν καταταγούν τα κτίρια του ελληνικού χώρου με βάση τα δομικά τους χαρακτηριστικά είναι: α) τα παραδοσιακά κτίρια, β) τα κλασικιστικά κτίρια και γ) τα νεώτερα κτίρια.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να αποσαφηνίσουμε το γεγονός ότι κάθε κτίριο δεν μπορεί ξεκάθαρα και με ευκολία να καταταγεί σε μια από αυτές τις κατηγορίες, κυρίως όσον αφορά την αρχιτεκτονική τους μορφολογία. Για παράδειγμα ένα κτίριο μπορεί αρχιτεκτονικά να είναι *art nouveau* αλλά δομικά να είναι κλασικιστικό. Ακόμη, ο ευρέως διαδεδομένος και χρησιμοποιούμενος όρος «νεοκλασικό» κτίριο που αναφέρεται γενικά στα προπολεμικά κτίρια με κριτήριο την αρχιτεκτονική μορφολογία τους θεωρείται ως εσφαλμένος και δεν χρησιμοποιηθεί από το παρόν σύγγραμμα.

Η κατηγοριοποίηση των κατοικιών από το 1900 έως 1960 στην πόλη των Πατρών είναι η εξής: i) 1880 – 1920 ώριμα κλασικιστικά κτίρια, ii) 1920 – 1940 νεοκλασικιστικά κτίρια (περίοδος μεσοπολέμου) και iii) 1940 – 1960 νεώτερα κτίρια (μεταπολεμική περίοδος). Ο περαιτέρω διαχωρισμός των κτιρίων κάθε περιόδου πρόκειται να γίνει στο εκάστοτε κεφάλαιο με γνώμονα τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους. Τέλος, θα γίνει μια μικρή αναφορά των κτιρίων της αμέσως προηγούμενης περιόδου για λόγους πληρότητας και παρουσίασης της εξελικτικότητας των κατοικιών.

6.1 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΚΤΙΡΙΑ

Παραδοσιακά κτίρια χαρακτηρίζονται τα κτίρια στα οποία η μορφή και ο τρόπος δόμησής τους συνδέονται άρρηκτα με την εκάστοτε περιοχή, τις τοπικές συνήθειες και την τοπική λαϊκή αρχιτεκτονική. Τα παραδοσιακά κτίρια του ελλαδικού χώρου όσον αφορά την αρχιτεκτονική τους χωρίζονται σε πολλές κατηγορίες όπως κυκλαδίτικα, επτανησιακά κ.α.

Τα παραδοσιακά κτίρια αφορούν κυρίως στις χρονολογίες πριν το 1850 και δεν έγκεινται στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Επιγραμματικά αναφέρουμε ότι έχουν χτιστεί εξ ολοκλήρου με λίθους (ωμόπλινθους, οπτόπλινθους) και με ξύλινες στέγες και πατώματα. Χωρίζονται δε στις κατηγορίες των ωμοπλινθόκτιστων και λιθόκτιστων κτιρίων.

Παραδοσιακή κατοικία Πατρών στην οδό Παντανάσσης

6.2 ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ

Ξεπερνώντας τα καθαρά τοπικά χαρακτηριστικά των παραδοσιακών κτιρίων, η είσοδος του κλασικιστικού ρεύματος στην μετεπαναστατική Ελλάδα έρχεται να εισαγάγει ένα σχεδόν εξ' ολοκλήρου νέο αρχιτεκτονικό – μορφολογικό μοντέλο

που είχε κάνει την εμφάνισή του στην Ευρώπη σχεδόν τέσσερις δεκαετίες πριν. Η άμεση (κατοχή Επτανήσων από Βρετανούς) ή έμμεση (εμπορικές συναλλαγές με Δύση – Πάτρα) επαφή με τις χώρες όπου είχε ήδη ανθίσει το παραπάνω κίνημα οδήγησε στην κυριαρχία του κλασικισμού στις μεγάλες αστικές περιοχές της Ελλάδας, με τα κλασικιστικά κτίρια να δεσπόζουν ακόμα και σήμερα σε αρκετές περιοχές.

Η πρώτη υποκατηγορία των κλασικιστικών κτιρίων είναι τα **πρώιμα κλασικιστικά κτίρια** (1850 – 1890)¹, η μελέτη των οποίων δεν εμπίπτει στην υπό εξέταση χρονολογική περίοδο. Γενικά τα παραπάνω κτίρια χαρακτηρίζονται από οριζόντια διάρθρωση, με αετωματική στέψη των τοίχων και από το μεγάλο ύψος των ορόφων τους που ξεπερνά τα 5.0 m. Τα χρησιμοποιούμενα υλικά διαφοροποιούνται ελάχιστα με τα αντίστοιχα των παραδοσιακών κτιρίων.

Κατοικία πρώιμου κλασικισμού στην Πάτρα, οδός Βότσαρη

Στις επόμενες κατηγορίες που αφορούν στο προς μελέτη χρονικό διάστημα θα παρουσιασθούν χαρακτηριστικά κτίρια από κάθε κοινωνική τάξη (αριστοκρατική, μεσοαστική, λαϊκή).

---

¹ Η αναφερόμενη χρονική περίοδος διαφέρει ανάμεσα στις διάφορες περιοχές της Ελλάδας ανάλογα με το βαθμό και την ταχύτητα επηρεασμού από το ρεύμα του κλασικισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

7. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1880 – 1920

7.1 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ

Κατά το 19^ο αιώνα η Πάτρα υπήρξε «η πρωτεύουσα της σταφίδας» καθώς ήταν το αποκλειστικό κέντρο του εξαγωγικού εμπορίου της χώρας. Η ανάπτυξη της σταφιδοκαλλιέργειας γνώρισε δύο μεγάλες φάσεις από το 1848 έως το 1870 αποτέλεσμα της διαρκούς αύξησης της ζήτησης της σταφίδας από την Αγγλία, και από το 1876 έως το 1890, όταν η φυλλοξήρα καταστρέφει τους γαλλικούς αμπελώνες και η ελληνική σταφίδα χρησιμοποιείται ως πρώτη ύλη της γαλλικής οινοποιίας. Όταν οι γαλλικοί αμπελώνες αποκαθίστανται και η συγκυριακή γαλλική αγορά της σταφίδας κλείνει, η κρίση της υπερπαραγωγής αποδιαρθρώνει το εμπόριο της σταφίδας στην Ελλάδα.

Παρά την κρίση της σταφίδας οι αρχές του 20^{ου} αιώνα αποτελούν μια περίοδο εμπορικής σταθερότητας και έντονης γεωργικής καλλιέργειας. Η βιομηχανία της εξακολουθεί να κατέχει τα πρωτεία σε κλάδους όπως η υφαντουργία – νηματουργία, ενώ ιδρύονται συνεχώς νέες βιομηχανικές μονάδες. Το εμπόριο ξυλείας εξακολουθεί να ακμάζει.

7.2 ΩΡΙΜΑ ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ (1880 – 1920)

Η δεύτερη υποκατηγορία κτιρίων της κλασικιστικής περιόδου, είναι **τα ώριμα κλασικιστικά κτίρια** (1880 – 1920). Τα βασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά της ωρίμου κλασικιστικής περιόδου (1880 – 1920) είναι κυρίως: η πέτρινη ή μαρμάρινη βάση του κτιρίου, τα ολόσωμα μαρμάρινα σκαλοπάτια, η απόλυτη συμμετρία των όψεων, τα μαρμάρινα μπαλκόνια με τα μαρμάρινα διακοσμημένα φουρούσια καθώς και η πλούσια κορνίζα του κτιρίου που στέφεται από ανθεμωτά πήλινα ακροκέραμα.

Η διάρθρωση των χώρων δεν παρουσιάζει σημαντικές μεταβολές. Διατηρούνται με λίγες εξαιρέσεις οι ανεξάρτητες είσοδοι των διαμερισμάτων με συνέπεια την μεγάλη απώλεια ωφέλιμων χώρων στο ισόγειο, ενώ εξαφανίζονται οι πλάγιοι ακάλυπτοι και τη θέση τους παίρνουν μικροί φωταγωγοί.

Η κυκλοφορία οργανώνεται τώρα γύρω από ένα κεντρικό ευρύχωρο χολ , που παίρνει τη θέση του παλαιού διαδρόμου, στο οποίο έχουν άμεση προσπέλαση οι κεντρικοί χώροι, ενώ οι βοηθητικοί χώροι επικοινωνούν με αυτό διά μέσου δευτερεύοντος διάδρομου. Οι παραλλαγές αυτού του τύπου παρέμειναν για τις δύο επόμενες δεκαετίες ουσιαστικά ασήμαντες.

Την περίοδο αυτή δεν αποδεικνύεται μια συνολική και ευδιάκριτη στροφή προς νέες μορφολογικές κατευθύνσεις. Παρατηρούνται με ολοένα αυξανόμενη συχνότητα κάποιες παρεκκλίσεις στα επιμέρους στοιχεία των όψεων και νεωτεριστικές αναζητήσεις στο εσωτερικό ντεκόρ, που βέβαια δεν καταργούν τη γενικότερη εικόνα του ρυθμού, κάνουν πιο ευδιάκριτη την πορεία προς τη δύση και δείχνουν τη μεταστροφή που δημιουργείται σταδιακά στην αισθητική αντίληψη της αστικής αρχιτεκτονικής.

Έτσι η απαραίτητη για τον δογματικό κλασικισμό οριζόντια (κατά όροφο) διαίρεση, αποκτά δευτερεύουσα σημασία ή και καταργείται. Δεν παύει φυσικά να υπάρχει η κατώτερη ζώνη, εκείνη που αντιστοιχεί στο ημιυπόγειο, η οποία αποτελεί την αισθητική βάση του κτιρίου. Παράλληλα υποδηλώνεται ένας έντονος κατακορυφισμός , που ενισχύεται με την κατάλληλη οργάνωση των στοιχείων της όψης: Με την απομόνωση δηλαδή του κεντρικού τμήματος και την συγκρότηση σε κατακόρυφες ενότητες των στοιχείων που αντιστοιχούν της πλάγιους άξονες. Αυτό το φαινόμενο εντάσσεται στη γενικότερη τάση της εποχής, να συγκεντρώνονται ορισμένα αρχιτεκτονικά στοιχεία σε αυτοδύναμες οπτικά ενότητες, με αποτέλεσμα να τονίζονται στην όψη κεντροβαρικές συνθέσεις. Παράλληλα γίνεται αισθητή η υποχώρηση του πνεύματος λιτότητας που διέκρινε το καθαρά κλασσικό ύφος του νεοελληνικού ρυθμού και χαρακτήριζε τις προηγούμενες περιόδους.

Οι αρχιτέκτονες έχουν πια αποκτήσει την ευκολία χειρισμού των ρυθμικών συστημάτων και είναι σε θέση να παρακάμπτουν στο μέτρο του δυνατού τους άκαμπτους κανόνες των προτύπων. Συνθέτουν με ευχέρεια τις όψεις, αξιοποιώντας στο έπακρο τα γνωστά μορφολογικά ευρήματα, προκειμένου πάντοτε να εξυπηρετήσουν τις ρυθμολογικές απαιτήσεις του κλασικισμού. Αυτό γενικά οδηγεί σε μία μεγαλύτερη ποικιλία λύσεων, μορφολογικά ανορθόδοξων τις περισσότερες φορές. Συνήθως επικρατεί η αρμονική διάπλαση των όψεων με τη γενικότερη ισορροπία των στοιχείων και την χαρακτηριστική συμμετρία. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο διάκοσμος είναι ιδιαίτερα φορτωμένος, και δημιουργείται κορεσμός, γενικά όμως είναι αρκετά συντηρητικός, με την χαρακτηριστική πλαισίωση των ανοιγμάτων, με παραστάδες -που συνήθως φέρουν θρυγκό -και το γείσο στη στέγη, που συνοδεύεται από γεισίποδες, οδόντες και πυκνή σειρά από ακροκέραμα. Δε

λείπουν από τη σύνθεση τα διακοσμητικά χυτοσιδηρά ή σφυρήλατα κιγκλιδώματα των εξωστών με τα περίτεχνα σκαλίσματα.

Εκεί που οι παρεκκλίσεις είναι πιο έντονες είναι στο εσωτερικό ντεκόρ των κατοικιών, που προσφερόταν περισσότερο για στιλιστικές παρεκτροπές από τον συντηρητικό κανόνα. Η ζωγραφική και η πλαστική διακόσμηση των δωματίων ερχόμενη σε αντίθεση με το ύφος της όψης, ακολουθούσε διαφορετικό πνεύμα, αυτό του μπαρόκ, σε πιο λαϊκή απόδοση.

Διαπιστώνεται ακόμη η απαίτηση για περισσότερη άνεση και πολυτέλεια στα διαμερίσματα. Επιστρατεύονται έτσι τα μεγάλα κλιμακοστάσια και οι πολύφυλλες κρυστάλλινες πόρτες, που οδηγούν στα ημιφώτιστα εσωτερικά χωλ και από εκεί πάλι τα φαρδιά ανοίγματα που οδηγούν στις σάλες υποδοχής, στην ευχάριστη ατμόσφαιρα του φανταχτερού σκηνικού που σχηματίζουν τα στυλιζαρισμένα έπιπλα και τα περίτεχνα διακοσμημένα ταβάνια. Πάντως είναι χαρακτηριστική η ατολμία που παρατηρείται στην εφαρμογή εντελώς πρωτότυπων λύσεων που θα μπορούσαν να ανανεώσουν τη μορφή του όψιμου κλασικισμού. Οι κυριότεροι ανασταλτικοί παράγοντες ήταν βέβαια το δεδομένο μορφολογικό σύστημα που ήταν από μόνο του συντηρητικό, αλλά και οι λειτουργικές ιδιαιτερότητες που προήλθαν από την ανάγκη προσαρμογής των παραδοσιακών συνθηκών στις νέες τάσεις, καθώς και οι περιορισμένες κατασκευαστικές δυνατότητες που δεν είχαν ανανεωθεί.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν τα κτίρια μεικτών χρήσεων (στους ορόφους κατοικίες και στο υπόγειο μαγαζιά). Το ισόγειο διαμορφώνεται κατά τρόπο που να συμφωνεί με την επικρατούσα αντίληψη για τον χαρακτήρα της αισθητικής που πρέπει να αποτελεί η κατώτερη ζώνη για τους υπερκείμενους ορόφους. Οι χώροι είναι μεγάλοι και ψηλοτάβανοι -γύρω στα 6 μ.- και τα ανοίγματα ακολουθούν της αναλογίες των υπολοίπων της πρόσοψης. Με τον εκσυγχρονισμό των κατασκευαστικών μέσων (χρήση σιδηροδοκών διπλού Ταυ) γίνεται δυνατή η εφαρμογή μιας πρακτικότερης αντίληψης καθώς γίνεται δυνατή η δημιουργία μεγάλων ανοιγμάτων και η αντικατάσταση των τοίχων από λεπτόκορμους πεσσούς οι οποίοι στηρίζουν ευθύγραμμο επιστύλιο ή ακόμη -την χαρακτηριστική για την περίοδο γύρω στο 1900 - τοξοστοιχία. Έτσι στους εμπορικούς δρόμους των πόλεων (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα) διαμορφώνεται μια ιδιαίτερη εικόνα του χτισμένου χώρου, με τη συνέχεια αυτών των μεγάλων ανοιγμάτων που πλαισιώνουν βιτρίνες, εισόδους μαγαζιών, καφενείων κλπ., τα οποία συνήθως προφυλάσσονται από συνεχή στέγαστρα που στηρίζονται σε περίτεχνους βραχίονες από σφυρήλατο σίδηρο.

Αντίθετα στους ορόφους αυτών των κτιρίων δεν παρατηρείται αμία σημαντική παραλλαγή στο γνωστό τρόπο διαμόρφωσης της όψης και της κάτοψης των μεγάλων αστικών κατοικιών.

Στα πλουσιότερα κτίσματα υπάρχουν και πήλινα αγάλματα ακόμα και αντίγραφα παλαιών έργων. Ακόμη διακρίνεται πλουσιότερος αρχιτεκτονικός διάκοσμος, όπως μαρμάρινες παραστάδες, κιονόκρανα και επίκρανα, επιστύλια, γείσα. Στην εξάπλωση των κλασικιστικών μορφών συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό τα τυποποιημένα κεραμοπλαστικά στοιχεία που είχε σχεδιάσει ο αρχιτέκτονας Ε. Τσίλλερ.

Όσο κατεβαίνουμε, όμως, από τα δημόσια κτίρια προς τα μικρότερου μεγέθους κτίρια, τόσο ελαττώνεται η κλασικιστική επίδραση προς όφελος των παραδοσιακών στοιχείων, με περαιτέρω αποτέλεσμα την αντικατάσταση των πολυτελών κατασκευαστικών στοιχείων από ευτελέστερα υλικά.

Ένα κύρια χαρακτηριστικό της κλασικιστικής αρχιτεκτονικής της πόλης που την καθιστά ξεχωριστή στον ελλαδικό χώρο, αποτελεί η κατασκευή ενός μεγάλου αριθμού στοών. Η στοά, που προβλεπόταν ακόμη από το πρώτο σχέδιο πόλης του Βούλγαρη, υπαγορεύεται κατά μεγάλο μέρος από τις κλιματολογικές συνθήκες του τόπου, προσφέροντας σκιά το καλοκαίρι και προστασία από την βροχή τον χειμώνα. Ωστόσο, είναι ένα στοιχείο που έχει δανεισθεί από την γειτονική Ιταλία, γεγονός που καταμαρτυρεί και την αρχιτεκτονική επίδρασή της στην διαμόρφωση της πόλεως των Πατρών.

Η τοιχογραφίες και οι οροφωγραφίες είναι ένα στοιχείο που παρουσιάζεται συχνά στα κλασικιστικά κτίρια. Η τοιχογραφία στα κλασικιστικά κτίσματα εμφανίζεται κυρίως στα δημόσια κτίρια σε μεγαλύτερη κλίμακα αλλά και σε κατοικίες πλουσίων (κυρίως εμπόρων). Παρά ταύτα δεν απουσιάζουν πλήρως και από πιο φτωχικά κτίρια, σε πιο απλοϊκή και λιτή μορφή. Οι εικόνες που αποτυπώνονται στις τοιχογραφίες προέρχονται από το φυτικό ή το ζωικό βασίλειο, από την αρχαία μυθολογία αναπαριστώντας ακόμα και αρχαία μνημεία, καθώς και από τον αγώνα απελευθέρωσης του 1821.

Μετά το 1880, όπου αποτελεί το απόγειο του κλασικισμού στην πόλη των Πατρών, αρχίζουν να εμφανίζονται σταδιακά τα νέα ρεύματα που χαρακτηρίζονται από έντονα μορφολογικά στοιχεία όπως ο εκλεκτικισμός, η art nouveau, η art deco κ.α. προσαρμοσμένα πάντοτε στην ελληνική, τοπική μικροκλίμακα.

Οι αρχιτέκτονες που αποτελούν τους εκφραστές του εκλεκτικισμού (εκλεκτικοί), σχεδιάζουν για μια πελατεία πλουσίων, μεγαλεμπόρων ή βιομηχάνων, καθώς η επιτηδευμένη διακόσμηση και η αναγλυφοποίηση των όψεων με αναπαραγωγή των μορφολογικών ιδιωμάτων του παρελθόντος απαιτούσε πολύ καλή γνώση αυτών αλλά είχε και αυξημένες τεχνικές απαιτήσεις, ώστε η επιλογή να έχει το απαιτούμενο αποτέλεσμα.

Το αποτέλεσμα ήταν κάθε μια από τις παραπάνω κατοικίες να αποτελεί ένα έργο του αρχιτέκτονα, το οποία ήταν μοναδικό αλλά και χρειαζόταν αρκετό χρόνο για την κατασκευή του. Τα στοιχεία των νέων αυτών κτιρίων, με τις καινοτομίες που τα χαρακτήριζαν, δεν μπορούσαν να είναι ευρέως διαδεδομένα, όπως π.χ. είχε προηγηθεί με τα αρχικά στοιχεία της κλασικιστικής αρχιτεκτονικής (φουρούσια, επίκρανα κ.α.) τα οποία ήταν τυποποιημένα και πραγματοποιούνταν μαζική παραγωγή τους.

7.2.1 ΥΛΙΚΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΝΤΑΙ ΚΑΙ ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Στα κτίρια του ώριμου κλασικισμού το κύριο υλικό των φερόντων τοίχων είναι η αργολιθοδομή² που συμβαδίζει με την ιδεολογία για σταθερότητα και διαχρονικότητα η οποία χαρακτηρίζει τον κλασικισμό.

Η χρησιμοποίηση ωμόπλινθων έχει σχεδόν εξαλείψει και περιοριστεί κυρίως σε αγροτικές περιοχές. Σε πολυώροφα κτίρια συνήθως η βάση του κτιρίου αποτελείται από λαξευμένη λιθοδομή, το ισόγειο από αργολιθοδομή και οι υπόλοιποι όροφοι από οπτοπλινθοδομή από συμπαγή σκαφωτά τούβλα.

Τα κτίρια έχουν συνήθως και υπόγειο και το μέσο ύψος των ορόφων, αν και χαμηλότερο από ότι στα κτίρια της αμέσως προηγούμενης περιόδου, είναι αρκετά υψηλό και κυμαίνεται μεταξύ 3.8 και 4.5m. Βασικό μορφολογικό στοιχείο αποτελεί η, σχεδόν πάντα, κατακόρυφη διάρθρωση των κτιρίων που έχει ως αποτέλεσμα το σαφή διαχωρισμό των πεσσών και των ανωφλιών. Ο παραπάνω διαχωρισμός σχετίζεται άμεσα με τον τρόπο κατασκευής των κτιρίων. Σε συμφωνία με τα κτίρια της προηγούμενης περιόδου, τα πατώματα και οι στέγες είναι ξύλινα αλλά ιδιαίτερα συχνή είναι η χρήση βαρειών δαπέδων, όπου εκτός από τα ξύλα τοποθετούνται μεταλλικές δοκοί ή σειρά οπτόπλινθων με αποτέλεσμα την ισχυροποίηση των πατωμάτων.

---

² Είδος τοιχοποιίας με χρήση ανεπεξέργαστων αλλά καταλλήλου μεγέθους και διαστάσεων λίθων.

7.2.2 ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΑΞΗ

Η πιο προφανής διαφοροποίηση που προκύπτει από την παρατήρηση των κατοικιών ατόμων από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις είναι αρχικά ο όγκος του κτιρίου, όπου οι άνθρωποι της αριστοκρατικής τάξης (σταφιδέμποροι, βιομήχανοι) κατοικούν σε μεγαλύτερα κτίρια, αλλά και υψηλότερα. Ακόμη, τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του κλασικισμού είναι πολύ εντονότερα, με πολύ πιο περίτεχνες εργασίες τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό του κτιρίου, εργασίες που προφανώς αντικατοπτρίζονταν και στο κόστος κατασκευής. Τα χρησιμοποιούμενα υλικά ήταν ακριβότερα, καλύτερης ποιότητας και πολλές φορές προερχόμενα από το εξωτερικό, στην περίπτωση των αριστοκρατών.

Κοινό στοιχείο σχεδόν για όλα τα κτίρια αποτελούν τα καταστήματα που βρίσκονταν στο ισόγειο. Η διαφοροποίηση έχει να κάνει με το αν οι κάτοικοι των πάνω ορόφων ήταν και οι ιδιοκτήτες των καταστημάτων. Για παράδειγμα συνήθως οι αριστοκράτες ήταν οι ιδιοκτήτες των καταστημάτων, χωρίς αυτό να σημαίνει υποχρεωτικά ότι το διαχειρίζονταν αυτοί, ενώ αν κάποιος άνθρωπος της μεσοαστικής ή λαϊκής τάξης είχε ένα κατάστημα συχνά δεν ήταν και ο ιδιοκτήτης.

Τέλος, αναφερόμενοι στις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, οι μεσοαστοί (συνήθως μικροβιοτέχνες, καταστηματάρχες, τεχνίτες κ.α.) αλλά και οι λαϊκοί (κυρίως εργάτες στην παραγωγή ή την βιομηχανία) κατοικούσαν σε κτίρια με λιγότερα κλασικιστικά στοιχεία, χτισμένα κυρίως με εντόπια υλικά και χαμηλότερου κόστους. Η λιτότητα των κτιρίων αυξάνεται καθώς μειώνεται το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων.

7.2.3 ΟΙΚΙΑ ΚΟΛΛΑ (1)³

Η οικία Κόλλα βρίσκεται στην οδό Ρήγα Φεραίου 93 – 97 και αποτέλεσε κατοικία του Μιχαήλ Κόλλα, εμπόρου, γόνου εμπορικής και διπλωματικής οικογενείας, ο οποίος έφθασε στην Πάτρα από την Χίο το 1831. Το κτίριο, αν και η κατασκευή του ολοκληρώθηκε το 1865, κατατάσσεται με βάση την αρχιτεκτονική – μορφολογική του δομή στην κατηγορία του ώριμου κλασικισμού. Είναι ένα τετραώροφο κτίριο, με δύο πλήρεις ορόφους, πέραν του ισογείου, και έναν τρίτο με δευτερεύοντες χώρους κάτω από την κεκλιμένη στέγη.

---

³ Η αρίθμηση των αναφερομένων κατοικιών εντός της παρένθεσης αναφέρεται στη θέση του κτιρίου στο χάρτη της σελίδας 131.

Οικία Κόλλα, Ρήγα Φεραίου 93 – 97, έτος κατασκευής 1865

Το κτίριο διαθέτει αξιόλογη αρχιτεκτονική διάρθρωση της κύριας όψης καθώς και εξάίρετο διάκοσμο στο εσωτερικό χώρο της εισόδου και του κλιμακοστασίου. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα εκλεκτιστικής αρχιτεκτονικής με απλοποιημένα κλασικιστικά μορφολογικά στοιχεία.

Κατά την περίοδο της κατασκευής ο φέρον οργανισμός του κτιρίου ήταν από τοιχοποιία πάχους 60 εκατοστών στο ισόγειο, τον πρώτο και δεύτερο όροφο, ενώ γινόταν 35 με 40 εκατοστά στο τρίτο όροφο. Οι εσωτερικοί διαχωριστικοί τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από ελαφριά κατασκευή με ξύλινο σκελετό και σοβά ενισχυμένο με γιδόμαλλο (τσατουμάς). Οι πλάκες του κτιρίου ήταν κατασκευασμένες από ξύλινα πατώματα, ενώ στην περίπτωση της οροφής του ισόγειου υπήρξε υποστήριξη του πατώματος με διαμήκεις σιδηροδοκούς. Τα πατώματα ήταν διακοσμημένα με παρκέτα και διακοσμημένες οροφές με γύψινο διάκοσμο και απλές οροφोगραφίες με εικόνες όπως τις τέσσερις εποχές, οι οποίες δεν διασώζονται μέχρι σήμερα. Το κενό μεταξύ πατώματος και οροφής ήταν γεμισμένο με φύκια.

Μικρά δείγματα των οροφωγραφιών που έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα

Οι θύρες των εισόδων είναι ξύλινες ταμπλαδωτές με ημικυκλικό φεγγίτη, και εκατέρωθέν τους υπάρχουν παραστάδες με επίκρανα, τόξο στο κέντρο και κλείδα στο κέντρο.

Εντυπωσιακό είναι το κεντρικό κλιμακοστάσιο, με φόντο μεγάλα υαλοστάσια διαμορφωμένα με διπλούς μαρμαρίνους κίονες που φέρουν τμήματα ζωφόρου και ολοκληρώνονται με τοξωτό υπέρθυρο. Αριστοτεχνικός δε ήταν ο τρόπος που στηριζόταν η σκάλα στους περιμετρικούς τοίχους με αποτέλεσμα να αποτελεί μέχρι σήμερα το αρτιότερο τμήμα του κτιρίου.

Περίτεχνες θύρες κτιρίου με τον περιμετρικό διάκοσμο και τον φεγγίτη

Εσωτερική όψη κτιρίου και το ιδιαίτερο για την εποχή κλιμακοστάσιο

Ενδεικτικό του πλούτου και της αξίας του κτιρίου είναι το γεγονός ότι τα υλικά τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του προέρχονται από διάφορες πηγές του εξωτερικού, όπως τα μάρμαρα της σκάλας με προέλευση από την Τεργέστη, άλλα μαρμάρια στοιχεία από το Λιβόρνο, μεταλλικές βρύσες από την Γαλλία κ.α.

Σήμερα κατόπιν των εκτεταμένων ζημιών που υπέστη το κτίριο από τον σεισμό του 1993, έχει γίνει ενίσχυσή του δημιουργώντας έναν νέο σκελετό οπλισμένου σκυροδέματος με παράλληλη αποκατάσταση των βλαμμένων στοιχείων φέρουσας τοιχοποιίας και πλήρη ανακατασκευή της κατεστραμμένης οροφής.

Διάκοσμος και αέτωμα κτιρίου πριν και μετά την αποκατάσταση

7.2.4 ΟΙΚΙΑ ΠΕΡΙΒΟΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ (2)

Η οικία Περιβολαρόπουλου είναι ένα δώροφο κλασικιστικό κτίριο στη συμβολή των οδών Αγίου Νικολάου και Μαιζώνος, κτισμένο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (περίπου στα 1900) πιθανότατα από τον αρχιτέκτονα Τσίλλερ. Η αρχιτεκτονική του μορφολογία το κατατάσσει στα ώριμα κλασικιστικά κτίρια. Χαρακτηριστικά στοιχεία της πολύ προσεγμένης κατασκευής του αποτελούν η απόλυτη συμμετρία

σε όλες τις όψεις του, οι μαρμάρيني εξώστες, τα καλοδουλεμένα μαρμάρινα γλυπτά στοιχεία σε όλα τα μήκη και τα πλάτη των όψεων του κτιρίου καθώς και η στέψη του ορόφου στην οποία έχει κατασκευαστεί λιτή αλλά προσεγμένη προεξέχουσα κορνίζα. Επιπρόσθετη ομορφιά προσδίδει η αετωματική διακοσμητική στέψη πάνω από όλα τα παράθυρα του ορόφου του κτιρίου.

Οικία Περιβολαροπούλου Αγίου Νικολάου και Μαιζώνος, έτος κατασκευής 1900

Το στοιχείο που κάνει το συγκεκριμένο κτίριο ξεχωριστό κατατάσσοντάς το σε ένα από τα επιβλητικότερα κτίρια της εποχής στην πόλη των Πατρών, είναι το γεγονός ότι ο όροφος του στηρίζεται πάνω σε μια σειρά αυστηρώς διατεταγμένων στο χώρο μαρμάρινων ιωνικών κιόνων. Ακόμη αξιοθαύμαστες είναι και οι οροφολογίες του κτιρίου ακόμη και στην ισόγεια στοά του επί της οδού Αγίου Νικολάου. Αποτελεί ένα τυπικό δείγμα των κλασικιστικών μεγάρων της εποχής.

Περιμετρική συστοιχία ιωνικών κίονων και λεπτομέρειά τους

Οροφωγραφίες ισόγειας εξωτερικής στοάς κτιρίου

Επιπλέον κτίρια τα οποία βρίσκονται στο ιστορικό κέντρο της πόλης των Πατρών και ανήκουν στην ώριμη κλασικιστική περίοδο παρατίθενται στο **Παράρτημα Β**.

7.2.5 ΟΙΚΙΑ ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΙ ΚΑΝΑΚΑΡΗ 98 (3)

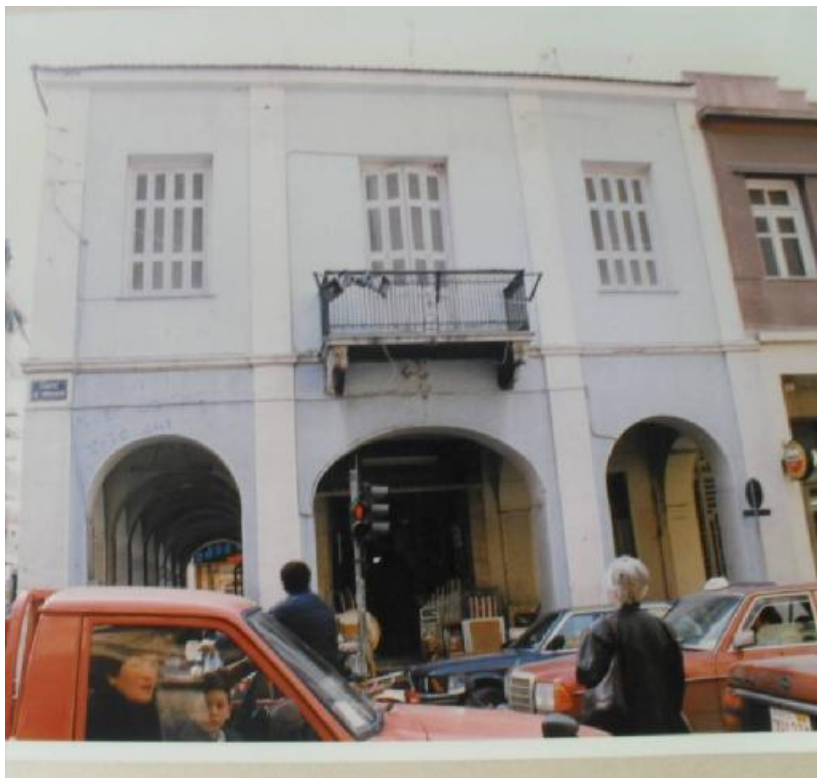

Γενική άποψη κτιρίου

Το αναφερόμενο κτίριο πρόκειται για διώροφο κτίριο με τοξοειδή στοά στο ισόγειο και επί των δύο δρόμων που στηρίζεται σε πέτρινους πεσσούς με απλά επίκρανα. Είναι κατασκευής αρχών 20^{ου} αιώνα και αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση κατοικίας της μεσοαστικής τάξης. Το ισόγειο χρησιμοποιήθηκε ως κατάστημα κατά την περίοδο που εξετάζουμε, με τον πρώτο όροφο να αποτελεί την κατοικία.

Τόσο η μορφολογική του δομή όσο και η εσωτερική του τυπολογία είναι νεοκλασικιστική, με λιτό μορφολογικό διάκοσμο. Τα κύρια χαρακτηριστικά της δομής του είναι η στοά στο ισόγειο, όπου παρατηρούνται μια σειρά αψίδων, οι ψευδοπεσσοί και οι μαρμάρινοι εξώστες με σφυρήλατα κιγκλιδώματα. Τα ανοίγματα του ορόφου διατηρούν την ευρυθμία και την αναλογική συμμετρία της νεοκλασικής τυπολογίας.

Περιβάλλονται από απλή κορνίζα τραβηχτή. Τα κουφώματα ξύλινα με γαλλικά εξώφυλλα. Οι εξώστες συμμετρικά τοποθετημένοι στον κέντρο των όψεων είναι μαρμάρινοι με σφυρήλατα κιγκλιδώματα και στηρίζονται σε φουρούσια μαρμάρινα. Μεταξύ των ορόφων υπάρχει απλή διαχωριστική κορνίζα. Το τελείωμα του κτιρίου τονίζεται με απλό γείσο. Τα δάπεδα του ορόφου και η σκάλα προς τον όροφο είναι και αυτά ξύλινα. Η επικάλυψη του είναι τετράρριχτη ξύλινη κεραμοσκεπή.

Όψη κτιρίου συμμετρική και λιτή

7.2.6 ΟΙΚΙΑ ΓΕΡΜΑΝΟΥ 60 (4)

Όψη κτιρίου

Το κτίριο της οδού Γερμανού στον αριθμό 60, είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα κτιρίου λαϊκής αστικής τάξης κατά την πρώιμη κλασικιστική περίοδο. Η χρήση του αποτέλεσε αποκλειστικά κατοικία τόσο στο ισόγειο, όσο και στον όροφο.

Πρόκειται για διώροφο κτίριο του οποίου η κατασκευή είναι μεικτή, αποτελούμενη από συμπαγή τούβλα, δομικούς λίθους και ξυλοδεσιές. Η επικάλυψη γίνεται από ένα σύμπλεγμα δύο στεγών, μιας δίρρηχτης και μιας τετράρρηχτης, καλυμμένες από κεραμίδια βυζαντινού τύπου.

Επί της οδού Γερμανού υπάρχει παρόδια στοά με ημικυκλικά τόξα που στηρίζονται στον όροφο και μεταφέρουν τα φορτία σε τέσσερις πεσσούς από συμπαγή τούβλα, τετράγωνης διατομής που καταλήγουν σε απλά κιονόκρανα από τραβηγτό υλικό. Τα ανοίγματα τοποθετημένα συμμετρικά στους άξονες των τόξων και ο μαρμάρινος εξώστης με τα μαρμάρινα φουρούσια στον άξονα του κεντρικού τόξου. Τα κουφώματα στο ισόγειο ξύλινα ταμπλαδωτά και στον όροφο γερμανικά.

Λεπτομέρεια όψης όπου είναι εμφανή τα γερμανικά παντζούρια, ο μαρμάρινος εξώστης και η αψιδωτή στοά του ισογείου.

Διακοσμητική ταινία διατρέχει όλο το μήκος της όψης και των τόξων. Το πλακόστρωτο της στοάς είναι κατασκευασμένο από παραλληλόγραμμες πέτρινες πλάκες διαφόρων μεγεθών. Στο εσωτερικό υπάρχει ξύλινη σκάλα που οδηγεί από το ισόγειο στον όροφο. Το κιγκλίδωμα της σκάλας είναι και αυτό ξύλινο με κάθετα τορνευτά στοιχεία. Υπάρχουν τα παλιά ξύλινα μασίφ κουφώματα τα οποία έχουν υποστεί στρεβλώσεις από την κατά τόπους υποχώρηση του ξύλινου δαπέδου. Τα μεσοχωρίσματα είναι από συμπαγή τούβλα, ενώ τα συμμετρικά εξωτερικά ανοίγματα, από την μέσα πλευρά έχουν τοξοειδή μορφή και εξωτερικά ευθύγραμμα. Οι δύο ξύλινες εξώπορτες, κοσμούνται από χυτά μεταλλικά χερούλια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

8. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1920 – 1940

8.1 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ

Οι ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές με την μικρασιατική καταστροφή, και την μετανάστευση των κατοίκων της στον ελλαδικό χώρο, επηρέασαν άμεσα την αρχιτεκτονική των κτιρίων, την εξέλιξη του σχεδίου πόλεως και την ταχύτητα δόμησης λόγω των ειδικών συνθηκών.

Τα φορμαλιστικά αρχιτεκτονικά ρεύματα δίνουν την θέση τους σε μια νέα θεώρηση των πραγμάτων από κοινωνική σκοπιά. Η ανάγκη άμεσης στέγασης των προσφύγων και ανέγερσης περισσότερων κοινωνικών κτιρίων, οδηγεί σε μια αρχιτεκτονική που σαν κύριους άξονές της έχει το χαμηλότερο δυνατό κόστος, την ταχύτητα κατασκευής και την υγιεινή των κατοίκων. Περιοχές όπως τα προσφυγικά, τα κρητικά κ.α. οικοδομήθηκαν σχεδόν εξ' ολοκλήρου για τους παραπάνω σκοπούς. Το γεγονός, ωστόσο, ότι δεν αποτελούν κατασκευές ιδιωτικής πρωτοβουλίας κατατάσσει τις παραπάνω οικιστικές περιοχές εκτός του πλαισίου της παρούσας εργασίας.

Παράλληλα με την άφιξη των προσφύγων, η τεχνολογική εξέλιξη η οποία έχει επεκταθεί και στην ανέγερση κτιρίων (μπετόν, χάλυβας, εξειδικευμένα μηχανήματα) οδηγεί στην εισαγωγή των νέων αυτών υλικών και τεχνικών στα νέα οικοδομήματα, με αποτέλεσμα κτίρια με μεγαλύτερα ανοίγματα, περισσότερη λιτότητα στις όψεις και μεγαλύτερη λειτουργικότητα.

Η παραπάνω τάση συνδέεται και με μια τάση αφύπνισης του εθνικού φρονήματος του ελληνικού πληθυσμού, μετά την μικρασιατική καταστροφή, εγκαταλείποντας τις όποιες εξωτερικές επιρροές. Οι αρχιτέκτονες, οπότε, καλούνται να συνδυάσουν τα ήδη υπάρχοντα κλασικιστικά αρχιτεκτονικά στοιχεία με στοιχεία δανεισμένα από οποιαδήποτε περίοδο της ελληνικής ιστορίας.

8.2 ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ (1920 – 1940)

Στην κατηγορία των συγκεκριμένων κτιρίων ανήκουν τα κτίρια των οποίων το στατικό σύστημα είναι μεικτό καθώς έχουν κατακόρυφα στοιχεία τόσο από οπλισμένο σκυρόδεμα όσο και από φέρουσα τοιχοποιία, ενώ πολλές φορές έχουν πατώματα από οπλισμένο σκυρόδεμα. Αποτελούν δηλαδή κτίρια τα οποία έχουν διαφορετικό στατικό σύστημα από αυτό των προηγούμενων περιόδων, αλλά λόγω του γεγονότος ότι κτίζονται στην ακμή ακόμα του κλασικισμού στην Ελλάδα, η αρχιτεκτονική – μορφολογική τους διαμόρφωση είναι ως επί το πλείστον κλασικιστική. Ωστόσο, μορφολογικά, τα κτίρια μπορούν να χαρακτηρισθούν ως μπαρόκ ή ροκοκό και γενικότερα μπορεί να ανήκουν σε οποιαδήποτε αρχιτεκτονική κατηγορία.

Η χρήση σκελετού από οπλισμένο σκυρόδεμα δίνει τη δυνατότητα κατασκευής κτιρίων ασύμμετρα σε κάτοψη, ενώ κάνει την εμφάνισή της και μια μικρή ασυμμετρία καθ' ύψος των κτιρίων. Το υλικό των φερόντων τοίχων (οι οποίοι συνήθως περιορίζονται στην περίμετρο του κτιρίου), αποτελούν συμπαγή ή διάτρητα τούβλα και σπανιότερα λίθοι. Τα νεοκλασικιστικά κτίρια στη στάθμη των ανωφλιών ή/και στην στέψη των τοίχων παρουσιάζουν περιμετρικό διάζωμα από σκυρόδεμα, μερικές φορές οπλισμένο. Στα συγκεκριμένα κτίρια οι διαχωριστικοί τοίχοι είναι από διάτρητα τούβλα και η στέγη συνήθως ξύλινης κεραμοσκεπής αλλά μπορεί να είναι και βατή.

8.2.1 ΟΙΚΙΑ ΔΗΜΗΤΡΗ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ (ΝΥΝ ΒΕΤΣΟΥ) (5)

Το κτίριο της οδού Παντανάσσης 89 είναι διώροφο με υπόγειο και δώμα. Κατασκευάστηκε το 1927 από τον αρχιτέκτονα Γιάννη Βασιλείου και επισκευάστηκε το 1956. Το συγκεκριμένο κτίριο αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό έργο, χαρακτηριστικό δείγμα των πρώτων επιρροών του κλασικισμού στην Ελλάδα.

Αποτελεί μια προσωπικού ύφους πολύ προσεκτική μετάβαση από τους συμπαγείς όγκους της όψιμης κλασικιστικής αρχιτεκτονικής με τις κεντροβαρικές συμμετρικές όψεις σε μια απαρχή ελεύθερης αλληλοδιείσδυσης των όγκων. Συνδυάζει τόσο την οριζόντια διαίρεση, την οποία επιτυγχάνει μέσω σειράς ανεξάρτητων στοιχείων (γείσο – μπαλκόνι – όγκος σε πρόβολο – μπαλκόνι), όσο την καθετότητα με την χωρίς παρέκκλιση διαδοχή καθ' ύψος των ανοιγμάτων που φθάνει ως το δώμα στα κενά του συμπαγούς στηθαίου.

Οικία Στεφανόπουλου – νυν Βέτσου Παντανάσσης 89, έτος κατασκευής 1927

Ο βασικός όγκος του κτιρίου είναι ένα ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο. Η έμφαση της αρχιτεκτονικής σύνθεσης βρίσκεται στην αντικατάσταση της μιας ακμής στο ύψος του ορόφου και του δώματος από ένα φρουριακού τύπου πυργίσκο σε ελαφρύ πρόβολο. Τα πολύ όμορφα προστατευτικά κάγκελα των παραθύρων του υπογείου, των μπαλκονιών και του στηθαίου του δώματος, όλα διαφορετικά μεταξύ τους, όσον αφορά στην επιλογή του διακοσμητικού θέματος, είναι αντιπροσωπευτικά δείγματα art deco.

Το ίδιο συμβαίνει και με τις μεταλλικές πόρτες εισόδου των διαμερισμάτων. Τα παράθυρα είναι ξύλινα πολύ ψηλά με χαρακτηριστικά καμπύλα καίτια της ίδιας τεχνοτροπίας και περσιδωτά σπαστά εξώφυλλα.

Ο εσωτερικός χώρος οργανώνεται σε δύο ανεξάρτητα μεταξύ τους οροφδιαμερίσματα με ιδιαίτερη για το καθένα είσοδο από το δρόμο και ένα ημιυπόγειο από την οδό Υψηλάντου.

Συμμετρία όψης με τον λιτό διάκοσμο και το χαρακτηριστικό στοιχείο του προεξέχοντος κυλινδρικού τμήματος του κτιρίου

Μορφολογικά δεν είναι δυνατόν να ενταχθεί το συγκεκριμένο κτίριο σε μια συγκεκριμένη στυλιστική αρχιτεκτονική ενότητα. Αποτελεί ένα σημαντικό μεταβατικό κρίκο μεταξύ δύο πολύ μεγάλων αρχιτεκτονικών περιόδων και καταφέρνει να συνδυάσει μέσα από την επιμελώς απέριτη όψη του τις αρχιτεκτονικές αναφορές του παρελθόντος προϊδεάζοντας ταυτόχρονα για την μεγάλη τομή στην ιστορία της αρχιτεκτονικής που ακριβώς εκείνη την εποχή συντελείται στην Ευρώπη.

Περιγραφή του φέροντος οργανισμού

Ο φέρον οργανισμός είναι μεικτού τύπου. Αποτελείται από οπλισμένο σκυρόδεμα (από τις πρώτες εφαρμογές στην Ελλάδα), από ολόσωμες φέρουσες διατομές μορφοσίδηρου και από φέρουσες λιθόκτιστες τοιχοποιίες. Κατά όροφο έχει τα εξής χαρακτηριστικά: α) στο δώμα τα κατακόρυφα στοιχεία είναι από λιθοδομή με επικάλυψη πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα, β) στον όροφο τα φέροντα κατακόρυφα στοιχεία είναι συνδυασμός λιθοδομής και τριών υποστυλωμάτων οπλισμένου σκυροδέματος που θεμελιώνονται στους τοίχους του ισόγειου. Οι πλάκες είναι από οπλισμένο σκυρόδεμα, γ) στο ισόγειο όλα τα κάθετα φέροντα στοιχεία είναι από λιθοδομή. Τα οριζόντια είναι συνδυασμός πλάκας οπλισμένου σκυροδέματος και σιδηροδοκών διατομής διπλού ταυ και δ) στο υπόγειο τα κατακόρυφα φέροντα στοιχεία ήταν από λιθοδομή με πλάκα οπλισμένου σκυροδέματος.

Κατά την επισκευή του 1956 προστέθηκαν, σε επαφή με τους ήδη υπάρχοντες φέροντες τοίχους, υποστυλώματα από οπλισμένο σκυρόδεμα και δοκοί κάτω από την ήδη υπάρχουσα πλάκα.

8.2.2 ΟΙΚΙΑ ΠΡΑΠΟΠΟΥΛΟΥ (6)

Η οικία Πραπόπουλου είναι ένα τριώροφο κτίριο κατασκευασμένο μεταξύ 1920 και 1930 και βρίσκεται στη συμβολή των οδών Γούναρη και Κορίνθου (Κορίνθου 280) στο κέντρο της Πάτρας. Αν και είναι κατασκευασμένο στις αρχές της περιόδου των νεοκλασικιστικών κτιρίων (1920 – 1940), μορφολογικά αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ώριμου κλασικιστικού κτιρίου καθώς έχει κατασκευασθεί έχοντας ως πρότυπο ένα ήδη υπάρχον κτίριο χτισμένο στην Σμύρνη από γάλλο αρχιτέκτονα. Ωστόσο, όπως περιγράφεται παρακάτω ο φέρον οργανισμός του κτιρίου αποτελείται και από σκυρόδεμα κατατάσσεται στην μετέπειτα περίοδο των νεοκλασικιστικών κτιρίων.

Το κτίριο έχει συμπαγή κυβικό χαρακτήρα και δεσπόζει με τη μνημειακή και κομψή του εμφάνιση. Τα κλασικιστικά στοιχεία, όπως αυτά έχουν περιγραφεί παραπάνω, υπάρχουν άφθονα με την συμμετρία των όψεων να είναι χαρακτηριστική.

Οικία Πραπόπουλου Γούναρη και Κορίνθου, έτος κατασκευής 1920 - 1930

Οι όψεις του κτιρίου έχουν λιτό επίπλαστο διάκοσμο από προκατασκευασμένα γεωμετρικά στοιχεία, όπως η στέψη της οροφής. Επίσης τις όψεις του κτιρίου διατρέχουν αρκετές οριζόντιες και κατακόρυφες γραμμές τονίζοντας περαιτέρω τις συμμετρίες της κατασκευής. Δεσπόζον στοιχείο είναι η οριζόντια μαρκίζα στην οποία παρατηρείται μια μαιανδρική διάταξη κυβικών στοιχείων που προεξέχει κατά περίπου μισό μέτρο στο σύνολο του μήκους της στέψης του κτιρίου. Η μαρκίζα αυτή διακοσμείται επιπλέον με πρόσθετα προκατασκευασμένα διακοσμητικά φουρούσια. Χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί επίσης η συστοιχία των ανίδων στις όψεις του ισόγειου, μορφολογία συμβατή με τη γενικότερη τάση για ύπαρξη στοών εκατέρωθεν των δρόμων του κέντρου της πόλεως.

Λεπτομέρεια όψης κτιρίου με τις αψίδες του ισόγειου, το προεξέχον τμήμα που τονίζει τις συμμετρίες και την καλαίσθητη στέψη της οροφής με τον ιδιαίτερο θολίσκο

Το αυστηρό γεωμετρικό ύφος του κτιρίου διακόπτεται από το κυκλικό τόξο της μαρκίζας που παρατηρείται σε κάθε πλευρά και αποτελεί μια καινοτομία του κτιρίου σε σχέση με τα υπόλοιπα της εποχής. Αντίστοιχα ρόλο διαδραματίζουν και οι διαδοχικές εξοχές και εσοχές διαφόρων στοιχείων των όψεων.

Στην όψη επί της οδού Γούναρη κυριαρχεί η συμμετρική εναλλαγή των στοιχείων, ενώ σε ένα τμήμα της όψης επί της οδού Κορίνθου παρουσιάζεται μόνο τοπική συμμετρία.

Ειδικότερα, τα ρυθμολογικά στοιχεία από τα οποία συντίθενται οι όψεις του κτιρίου είναι τα εξής: Κατά την οριζόντια διεύθυνση, έχουμε την κορνίζα στη στέγη του κτιρίου, τους εξώστες, τα τραβηκτά και τις σκοτίες στο ισόγειο. Κατά την κατακόρυφη διεύθυνση έχουμε τα παράθυρα και τις εξωστόθυρες μεταξύ των πεσσών, τα οποία είναι συμμετρικά αλλά όχι ισαπέχοντα μεταξύ τους, τις εσοχές των τοίχων εκατέρωθεν παραθύρων ή εξωστοθυρών, τις εξοχές του κτιρίου στη θέση των πλευρικών παραθύρων και τα πρόσθετα στοιχεία τα οποία παρουσιάζουν εναλλασσόμενες ημικυκλικές εσοχές.

Η οικία Πραπόπουλου αποτελεί ένα μεικτό φορέα με πλάκες και ορισμένα υποστυλώματα οπλισμένου σκυροδέματος, φέρουσα τοιχοποιία από οπτοπλινθοδομή και με στέγη διαφόρων κλίσεων που είναι καλυμμένη με γαλλικά κεραμίδια στο επίπεδο της οποίας υπάρχει σοφίτα.

8.2.3 ΟΙΚΙΑ ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ 29 (7)

Το κτίριο αυτό (Αγίου Νικολάου 29), είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα κτιρίου ώριμου κλασικισμού της μεσοαστικής κοινωνικής τάξης, όπου και σε αυτή την περίπτωση το ισόγειο φιλοξενούσε το κατάστημα και ο όροφος την κατοικία.

Πρόκειται για διώροφο κτίριο κτισμένο στις αρχές του αιώνα και είναι μεικτή κατασκευή από πέτρα και συμπαγή τούβλα. Η επικάλυψή του είναι στέγη με κεραμίδια γαλλικού τύπου. Υπάρχει παρόδια στοά, όπως σε όλα τα κτίρια της οδού Αγίου Νικολάου, και η στήριξη γίνεται σε δύο πεσσούς με επίκρανα από ολόσωμα πέτρινα παραλληλεπίπεδα στοιχεία. Τα ανοίγματα του ορόφου είναι συμμετρικά τοποθετημένα. Τα ακραία τονίζονται με τρίγλυφο και αέτωμα.

Όψη κτιρίου (Αγ. Νικολάου 29)

Ο εξώστης διατρέχει όλο το μήκος του προσώπου, είναι πέτρινος με σκαλιστές ροζέτες στο κάτω μέρος και στηρίζεται σε τέσσερα σκαλισμένα φουρούσια. Το κιγκλίδωμα του εξώστη είναι από συμπαγές σίδηρο με σχέδια περίτεχνα δουλεμένα στο χέρι. Υπάρχουν τρία ανοίγματα στον όροφο με ανάγλυφα τραβηχτά πλαίσια, με γείσο και μετώπη και τρίγλυφα στο πάνω μέρος. Οι υπό μορφή στύλων με ραβδώσεις παραστάδες του κεντρικού ανοίγματος, καταλήγουν σε κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού. Επί των κιονοκράνων στηρίζεται άλλη μετώπη με τρίγλυφα, σε όλο το μήκος του προσώπου. Στο τελείωμα του κτιρίου υπάρχει μετώπη με τρίγλυφα και γείσο με αετωματική απόληξη και συμπαγές στηθαίο. Επάνω από το στηθαίο της όψης υπάρχουν δύο μεταλλικοί καπνοδόχοι κωνικού σχήματος ασυνήθιστης μορφής και κατασκευής.

Αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες και συμμετρία όψης κατοικίας

Στον ακάλυπτο χώρο υπάρχει πλακόστρωτο από παραλληλόγραμμες πλάκες και σε ένα από τα ανοίγματα υπάρχει σιδεριά ασφαλείας από συμπαγές σίδηρο. Στο εσωτερικό χαρακτηριστικό είναι το ξύλινα δάπεδο και τα ξύλινα κουφώματα.

8.2.4 ΟΙΚΙΑ ΑΓ. ΑΝΔΡΕΟΥ 56 & ΟΘΩΝΟΣ ΑΜΑΛΙΑΣ 50 (8)

Όψη κτιρίου (Αγ. Ανδρέου 56 & Όθωνος Αμαλίας 50)

Το κτίριο το οποίο βρίσκεται μεταξύ των Αγίου Ανδρέου και Όθωνος Αμαλίας (Αγίου Ανδρέου 56 και Όθωνος Αμαλίας 50) είναι ένα κτίριο της λαϊκής αστικής τάξης κατά την περίοδο του ώριμου κλασικισμού. Στο ισόγειο η χρήση υπήρξε κατάστημα – εργαστήριο ενώ στον όροφο υπήρξε η κατοικία.

Τριώροφο (πρώην) κτίριο με νεοκλασσικά στοιχεία στην παραλιακή λεωφόρο της πόλης του οποίου έχει σήμερα κατεδαφιστεί ο δεύτερος όροφος. Η κύρια όψη είναι αυτή επί της παραλιακής (Όθωνος - Αμαλίας) όπου βρίσκεται και η είσοδος προς τους ορόφους. Η κύρια όψη είναι λιτή με συμμετρικά ανοίγματα και διακοσμητικές κορνίζες γύρω από αυτά, ενώ επί της Αγ. Ανδρέου είναι ακόμα απλούστερη. Και οι δύο όψεις φέρουν διαχωριστικές κορνίζες μεταξύ των ορόφων.

Οι εξώστες συμμετρικά τοποθετημένοι στο μέσον και των δύο όψεων σε μαρμάρινα φουρούσια, ροζέτες και ενδιαφέροντα κιγκλιδώματα. Τα κουφώματα ξύλινα γαλλικά ενώ αυτά του ισογείου έχουν υποστεί αλλοιώσεις. Το άνοιγμα του ισογείου επί της Αγ. Ανδρέου κοσμούν μαρμάρινες παραστάδες με επίκρανα.

Λεπτομέρεια μαρμάρινων εξωστών και λιτής συμμετρικής διάρθρωσης ορόφου

Άλλα κτίρια που ανήκουν στην περίοδο 1920 – 1940 και φέρουν έντονα κλασικιστικά στοιχεία παρατίθενται στο **Παράρτημα Γ**.

8.3 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟ ΚΤΙΡΙΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ: «ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟ ΔΙΑΚΙΔΗ» (9)

Το συγκεκριμένο κτίριο, το οποίο βρίσκεται μέχρι σήμερα στην οδό Μαιζώνος κοντά στην πλατεία Τριών Ναυάρχων, αποτελεί ένα τυπικό διώροφο κτίριο κατοικίας της δεκαετίας του 1930 (περίοδος μεσοπολέμου), όπου στο ισόγειο στεγαζόταν ο επαγγελματικός χώρος του καταγόμενου από την Σύμη ιδιοκτήτη Ιωάννη Διακίδη (λιθογραφείο – τυπογραφείο). Μετά το 1939 ο μεγάλος ισόγειος χώρος άλλαξε χρήση καθώς το λιθογραφείο έπαψε να λειτουργεί. Σήμερα στεγάζει το «Θέατρο Λιθογραφείο».

Το λιθογραφείο Διακίδη είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου επικρατεί λιτότητα στην αρχιτεκτονική μορφολογία, διατηρούνται ακόμη κλασικιστικά

στοιχεία, όπως η συμμετρία, η στέψη της οροφής και παρατηρείται η μετάβαση στην περίοδο κυριαρχίας του σκυροδέματος. Ο φέρον οργανισμός είναι μεικτού τύπου, με πλάκες και εξώστες οπλισμένου σκυροδέματος και φέρουσα τοιχοποιία, με αποτέλεσμα τα μεγάλα ανοίγματα (πόρτες και παράθυρα) που διαθέτει η κατασκευή.

Λιθογραφείο Διακίδης: χαρακτηριστικό κτίριο μεσοπολέμου (1920 – 1940)

Χαρακτηριστικές κατοικίες του μεσοπολέμου παρατίθενται επίσης στο **Παράρτημα Δ.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

9. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1940 – 1960

9.1 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ

Η περίοδος μετά το 1940 χαρακτηρίζεται έντονα από την δυσχερή εθνικά θέση από την οποία και εξέρχεται η χώρα, έχοντας νωπές τις μνήμες ενός Β' παγκοσμίου πολέμου καθώς και του εμφυλίου πολέμου. Άμεσο αποτέλεσμα υπήρξε η πτώση του βιοτικού επιπέδου αλλά και της αρχιτεκτονικής δραστηριότητας. Η χρήση του σκυροδέματος στις κατασκευές διαδίδεται ακόμη περισσότερο, ενώ απόρροια της (ήδη από το 1920) αστυφιλίας που παρατηρείται αποτελεί η μαζική και ραγδαία ανέγερση κτιρίων με ελάχιστα αρχιτεκτονικά στοιχεία. Σε πολλές περιπτώσεις έχουμε κατεδάφιση κλασικιστικών κτιρίων ακόμη και μεγάλης αρχιτεκτονικής αξίας, όπου τη θέση τους κατέχουν πλέον ακαλαίσθητα κτίρια οπλισμένου σκυροδέματος και πολυκατοικίες.

9.2 ΝΕΩΤΕΡΑ ΚΤΙΡΙΑ

Τα κτίρια της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι τα μεταπολεμικά κτίρια και μπορούμε να τα διαχωρίσουμε σε κτίρια με σκελετό από οπλισμένο σκυρόδεμα, και σε κτίρια από φέρουσα τοιχοποιία. Τα κτίρια από φέρουσα τοιχοποιία που έχουν κατασκευαστεί στα μεταπολεμικά χρόνια έχουν κτισθεί από μια πολύ μεγάλη ποικιλία υλικών αλλά και με μεγάλη ποικιλομορφία χωρίς να επικρατεί μια συγκεκριμένη μορφολογική διάταξη.

Οι κατοικίες της συγκεκριμένης περιόδου δεν έχουν ούτε σαφή αρχιτεκτονικό ρυθμό, ούτε συγκεκριμένο τρόπο δόμησης και δεν επικρατεί η χρήση συγκεκριμένων υλικών. Τα κτίρια αυτά από φέρουσα τοιχοποιία είναι κατασκευασμένα από λιθοδομή ή από μπατική⁴ οπτοπλινθοδομή από τούβλα με οριζόντιες οπές, ενώ συνήθως έχουν δάπεδα και στέγη από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Η πλειοψηφία των κατοικιών είναι, λοιπόν, μεικτό κατασκευαστικό σύστημα με περιμετρικούς φέροντες τοίχους και την παρουσία συστήματος υποστυλωμάτων – δοκών οπλισμένου σκυροδέματος στο εσωτερικό. Κύριο μορφολογικό

---

⁴ Τρόπος δόμησης οπτοπλινθοδομής, όπου οι σειρές των πλίνθων τοποθετούνται «σταυρωτά» η μια πάνω στην άλλη.

χαρακτηριστικό αποτελούν και οι βεράντες με το γωνιακό υποστύλωμα που χαρακτηρίζουν κυρίως τις μονοκατοικίες της δεκαετίας του 1960. Αποτελούνται συνήθως από δύο ορόφους με μέσο ύψος 3.2m.

Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με διαζώματα, τα οποία στην περιοχή της δυτικής Ελλάδας είναι τρία στον αριθμό. Συγκεκριμένα, τα παραπάνω διαζώματα είναι κατασκευασμένα στη στάθμη των κατωφλιών των παραθύρων, των ανωφλιών όλων των ανοιγμάτων και στην στάθμη των πατωμάτων ή της στέγης.

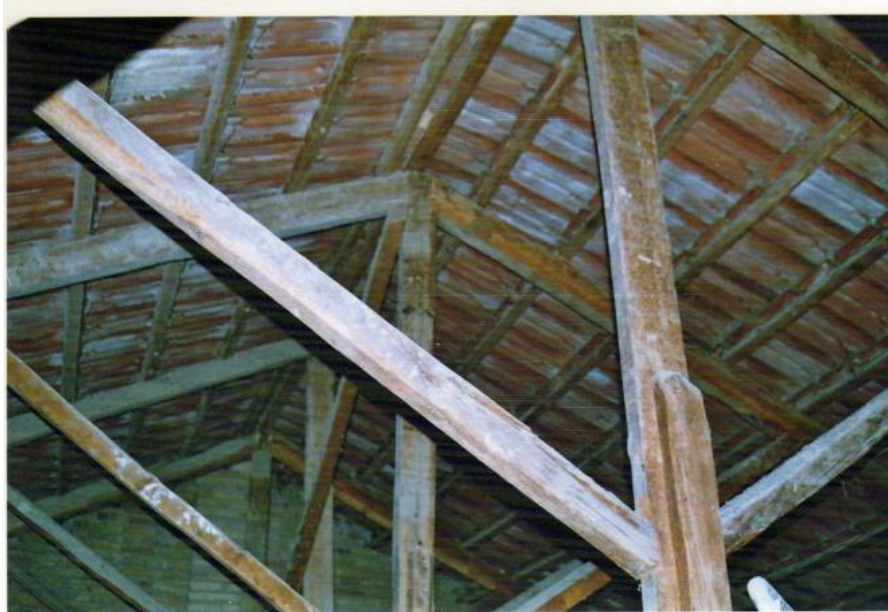
9.2.1 ΜΟΝΟΚΑΤΟΙΚΙΑ ΟΔΟΥ ΚΑΡΟΛΟΥ 103 (10)

Η συγκεκριμένη μονόροφη μονοκατοικία αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα κατοικίας αστικής οικογενείας της μεταπολεμικής περιόδου. Η εξωτερική μορφολογία του κτιρίου είναι λιτή διατηρώντας όμως μερικά στοιχεία της προηγούμενης κλασικιστικής περιόδου, όπως τη συμμετρία της όψης καθώς και την αρχιτεκτονική ιδιαιτερότητα των καμπυλωτών εσοχών στην κεντρική είσοδο αλλά και στα παράθυρα σε μικρότερο βαθμό.

Μονοκατοικία Καρόλου 103, χρονολογία κατασκευής δεκαετία 1950

Ο φέρον οργανισμός του κτιρίου είναι τοιχοποιία από φυσικούς λίθους πάχους 50 εκατοστών, με τους εσωτερικούς διαχωριστικούς τοίχους να είναι πάχους 20 εκατοστών κατασκευασμένοι από οπτόπλινθους. Το κτίριο φέρει πλάκα οπλισμένου σκυροδέματος στην οροφή του ισογείου, ενώ η δικλινής στέγη αποτελείται από ξύλινα ζευκτά με γαλλικά κεραμίδια.

Λεπτομέρεια ξύλινης στέγης κτιρίου

9.3 Η ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ

Ένα γεγονός το οποίο χαρακτήρισε και στιγμάτισε την εν λόγω χρονική περίοδο είναι όχι τόσο η κατασκευή των πολυκατοικιών, αλλά κυρίως η χωρίς μελέτη και σχεδιασμό κατεδάφιση υπαρχόντων κτιρίων της κλασικιστικής εποχής με σκοπό την ανέγερση πολυκατοικιών.

Η ραγδαία εισροή μεγάλου αριθμού κατοίκων στην αναπτυγμένη εμπορικά, βιομηχανικά και οικονομικά πόλη των Πατρών κατά την μεταπολεμική περίοδο σε συνέπεσε χρονικά με την εμφάνιση του σκυροδέματος στις κατασκευές.

Η συνεχώς αυξανόμενη διάδοση της χρήσης του οπλισμένου σκυροδέματος σαν αποκλειστικό υλικό κατασκευής κτιρίων αποτέλεσε αποτέλεσμα της δυνατότητας που παρείχε για την κατασκευή μιας κατοικίας γρηγορότερα αλλά και οικονομικότερα από προηγούμενως. Ακόμη, η ανέγερση κτισμάτων με περισσότερους ορόφους, εξυπηρετώντας μεγαλύτερο αριθμό κατοίκων ήταν γεγονός.

Σαν αποτέλεσμα των παραπάνω, και απουσιάζοντας ενός γενικότερου σχεδίου εύρεσης κατάλληλων χώρων ανέγερσης πολυκατοικιών, η πόλη των Πατρών

βρέθηκε στην άσχημη θέση να βιώσει την μαζική και χωρίς έλεγχο κατεδάφιση κτιρίων μεγάλης αρχιτεκτονικής αξίας, γεγονός που θα μπορούσε να αποφευχθεί.

Ενδεικτικά αναφέρουμε την οικία της οικογένειας Μόρφου (αργότερα ονομαζόμενο μέγαρο Βουρλούμη), τριώροφο κτίριο όπου στο ισόγειο φιλοξενούνταν καφενείο και το οποίο κτισμένο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Το μέγαρο Βουρλούμη, ενδεικτικό κλασικιστικό κτίριο, χαρακτηρίζεται από απόλυτη συμμετρία των όψεών του, η οποία και συνεχίζεται σε όλους του ορόφους. Τα περίτεχνα γλυπτά διακοσμητικά στοιχεία στα υπέρθυρα, στα παράθυρα, στην κορνίζα της στέγης, αλλά και στους εξώστες προσδίδουν ιδιαίτερη καλαισθησία στο κτίριο.

Μέγαρο Βουρλούμη, πλατεία Υψηλών Αλωνίων, κατασκευάστηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και κατεδαφίστηκε το 1969.

Το πιο αξιοπρόσεκτο στοιχείο του κτιρίου αποτελούσε μια σειρά από καλοσχεδιασμένα γλυπτά αγάλματα τα οποία διακοσμούσαν την στέψη της οροφής. Η κίνηση και ο προσανατολισμός που είχε δοθεί από τον αρχιτέκτονα δίνουν την αίσθηση στον παρατηρητή ότι τα αγάλματα αποτελούν μέρος μιας γενικότερης σκηνης, όπως περίπου στα αετώματα των αρχαίων ναών. Το κτίριο κατεδαφίστηκε το 1969.

Μια σειρά άλλων κατεδαφισθέντων κτιρίων της περιόδου παρατίθενται στο **Παράρτημα Ε**.

Όσον αφορά στις πολυκατοικίες που κτίστηκαν στην πόλη των Πατρών κατά το τέλος της περιόδου 1900 -1960, αναφέρεται ότι η πρώτη πολυκατοικία που κατασκευάστηκε στην πόλη ήταν κατά το έτος 1957 στη συμβολή των οδών Καρόλου και Ρήγα Φεραίου, ιδιοκτησίας Χαρ. Παπανδρόπουλου (11). Αξίζει, επίσης, να αναφέρουμε την εννιαώροφη πολυκατοικία της πλατείας Όλγας (12) η οποία ήταν μια από τις υψηλότερες στην Ελλάδα κατά την δεκαετία του 1950 όταν και κτίστηκε.

Η πρώτη πολυκατοικία της πόλης των Πατρών, Καρόλου και Ρήγα Φεραίου, έτος κατασκευής 1957

Μια από τις μεγαλύτερες πολυκατοικίες της εποχής (εννέα ορόφων) επί της πλατείας Όλγας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

10. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ

Σε αυτό το τελευταίο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια να περιγραφεί η γενική διάταξη και εξέλιξη της κατοικίας στο ιστορικό κέντρο της πόλης των Πατρών. Σαν μια πρώτη προσέγγιση θα παραθέσουμε ορισμένες φωτογραφίες από τις μεγαλύτερες πλατείες της πόλης εκείνη την εποχή και την εξέλιξή τους στο χρόνο.

10.1 ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΠΛΑΤΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Αρχικά παρουσιάζονται δυο παλαιότερες φωτογραφίες η πρώτη της δεκαετίας του 1930 και η δεύτερη της δεκαετίας του 1970, στις οποίες απεικονίζεται η πλατεία Υψηλών Αλωνίων. Τέλος, για λόγους σύγκρισης παρατίθεται και μια φωτογραφία της πλατείας σήμερα.

Την περίοδο του 1930, όπως είδαμε στις προηγούμενες περιγραφές μας, έχει ήδη αναπτυχθεί η πόλη με πυκνή κατοίκηση και ένα πολύ καλά οργανωμένο σχέδιο πόλης. Οι κατοικίες στην πλειονότητά τους αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα ώριμης κλασικιστικής περιόδου, με δύο ή τρεις ορόφους, τετρακλινείς στέγες με περίτεχνη στέψη, ομοιόμορφες όψεις και μαρμάρινους εξώστες.

Από την άλλη κατά τη δεκαετία του 1960 η δόμηση έχει γίνει ακόμα πυκνότερη, διαγράφοντας ένα ακόμη πιο σαφές και οργανωμένο σχέδιο πόλεως, με την πλατεία να παραμένει σχεδόν αναλλοίωτη (η βλάστηση έχει προφανώς αναπτυχθεί). Το βασικό χαρακτηριστικό είναι ότι εμφανίζονται λίγα κτίρια τα οποία έχουν παραμείνει στην θέση τους αναφορικά με την προηγούμενη φωτογραφία, κυρίως γύρω από την πλατεία.

Αντίθετα, έχουν κτισθεί πολλά κτίρια νεώτερης αρχιτεκτονικής και κατασκευής. Συγκεκριμένα, έχουν ανεγερθεί κτίρια με κύριο υλικό το οπλισμένο σκυρόδεμα, όπως διαφαίνεται και με την ύπαρξη τριών πολυκατοικιών επτά ορόφων στα δεξιά της φωτογραφίας.

Άποψη της πλατείας Υψηλών Αλωνίων τη δεκαετία του 1930

Άποψη της πλατείας Υψηλών Αλωνίων τη δεκαετία του 1960

Φωτογραφία της πλατείας Υψηλών Αλωνίων το 2010

Παρατηρώντας την εικόνα της πλατείας τη σημερινή εποχή, είναι ξεκάθαρη η αντικατάσταση σχεδόν εξ' ολοκλήρου των κλασικιστικών κτιρίων από πολυκατοικίες κυρίως περιμετρικά της πλατείας.

Αντίστοιχη είναι και η εικόνα στην περίπτωση της πλατείας Γεωργίου Α', την κεντρικότερη πλατεία της πόλης. Τα κτίρια είναι κυρίως υψηλής αισθητικής και αρχιτεκτονικής γύρω από την πλατεία, γεγονός που τα καταδεικνύει ως κατοικίες εύρωστων πολιτών. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μορφολογία της πλατείας δεν έχει αλλάξει με το πέρασ των χρόνων κυρίως όσον αφορά στη γενικότερη διαμόρφωσή της γύρω από τα δύο σιντριβάνια.

Φωτογραφία πλατείας Γεωργίου Α' στις αρχές του 20ου αιώνα.

Φωτογραφία της πλατείας Γεωργίου Α' κατά τη δεκαετία του 1970.

Ήδη από τη δεκαετία του 1970 η πλατεία εμφανίζεται σαφώς αλλαγμένη με τις πολυκατοικίες να είναι πολυπληθείς. Το κέντρο της πόλης έχει διαδραματίσει το ρόλο της άμεσης αφομοίωσης των κατασκευαστικών εξελίξεων, αγνοώντας σε γενικές γραμμές τις όποιες προσπάθειες για διατήρηση του αρχιτεκτονικού κάλλους των παλαιότερων κτιρίων. Σήμερα η πλατεία είναι περιτριγυρισμένη από πολυκατοικίες, με ίσως μοναδική εξαίρεση το εξαίσιο Θέατρο Απόλλων, κατασκευή του Ερνέστου Τσίλλερ.

Φωτογραφία της πλατείας Γεωργίου Α' κατά τη σημερινή εποχή.

Τέλος, στην πλατεία Όλγας, την τρίτη μεγάλη πλατεία του ιστορικού κέντρου της Πάτρας, στις φωτογραφίες που προέρχονται από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα παρατηρούμε χαρακτηριστικά κτίρια της εποχής όπως και στις άλλες δύο πλατείες, αλλά με όχι και τόσο ξεχωριστή αρχιτεκτονική.

Τα κτίρια είναι πιο απλά και ίσως να ανήκουν και σε ανθρώπους των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων. Προς αυτή την κατεύθυνση υποδεικνύει και η ύπαρξη καφενείων, μέρος που συνήθως σύχναζαν άτομα των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων.

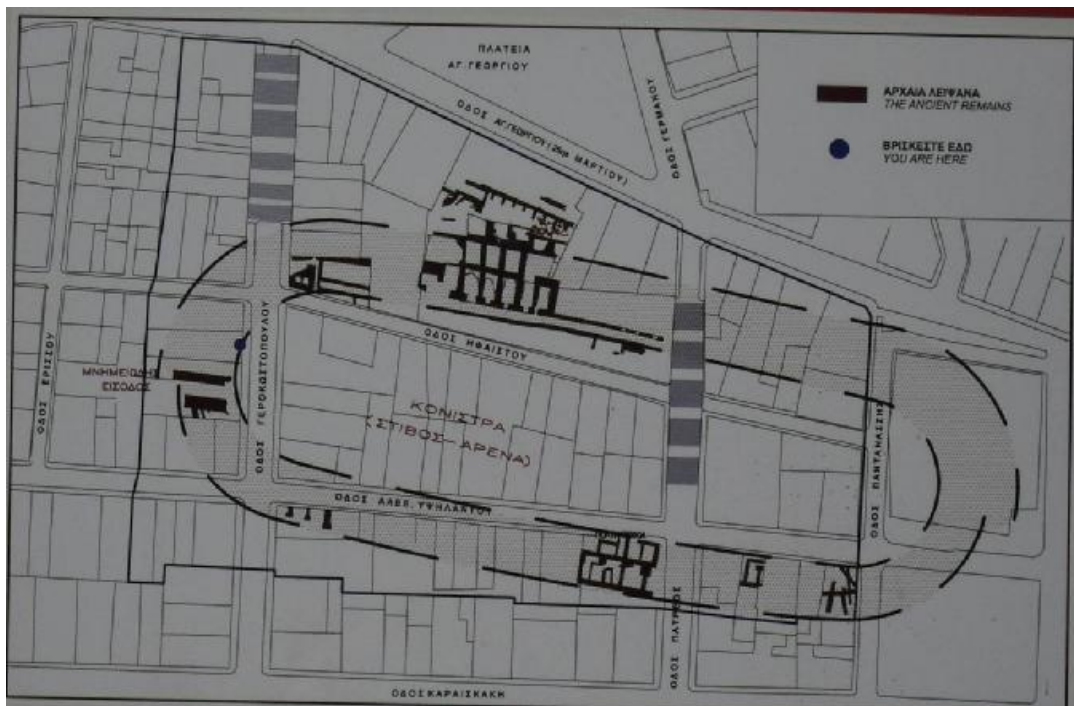

Πλατεία βασιλίσσης Όλγας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

10.2 Ο ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Ένας σημαντικός παράγοντας που έχει επηρεάσει τη δόμηση κατοικιών και γενικότερα κτιρίων είναι τα αρχαιολογικά ευρήματα. Κυρίως στο ιστορικό κέντρο της πόλης υπάρχουν πολλά αρχαία που έχουν ανασκαφεί αλλά και ακόμη περισσότερα που δεν έχουν έλθει στην επιφάνεια. Ουσιαστικά η Πάτρα είναι μια πόλη κτισμένη πάνω στα μνημεία του ρωμαϊκού πολιτισμού, κτίσματα δηλαδή σημαντικής ιστορικής και πολιτιστικής αξίας.

Έτσι, υπάρχουν πολλές περιοχές του κέντρου όπου η δόμηση πλέον είναι απαγορευτική είτε λόγω των ήδη αποκαλυφθέντων αρχαιοτήτων είτε λόγω της αναμενόμενης ύπαρξης ευρημάτων στην εν λόγω περιοχή (αρχαιολογικές ζώνες). Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί η περιοχή όπου έχει εντοπισθεί το αρχαίο ρωμαϊκό υποδρόμιο από το ύψος της οδού Γεροκωστοπούλου μέχρι την οδό Παντανάσσης, όπως φαίνεται στο παρακάτω Σχήμα.

Σχεδιάγραμμα αποτύπωσης ρωμαϊκού υποδρόμου στο κέντρο της πόλης

10.3 ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΘΕΣΕΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Όπως έγινε σαφές από την παρούσα εργασία, ο εντοπισμός των κατοικιών της περιόδου των αρχών του 20^{ου} αιώνα, έχει άμεση σχέση με την εμπορική και βιομηχανική δραστηριότητα. Η Πάτρα ως πόλη – λιμάνι συγκεντρώνει το ενδιαφέρον γύρω από το λιμάνι, στην παραθαλάσσια περιοχή και στους κεντρικούς εμπορικούς δρόμους της πόλης.

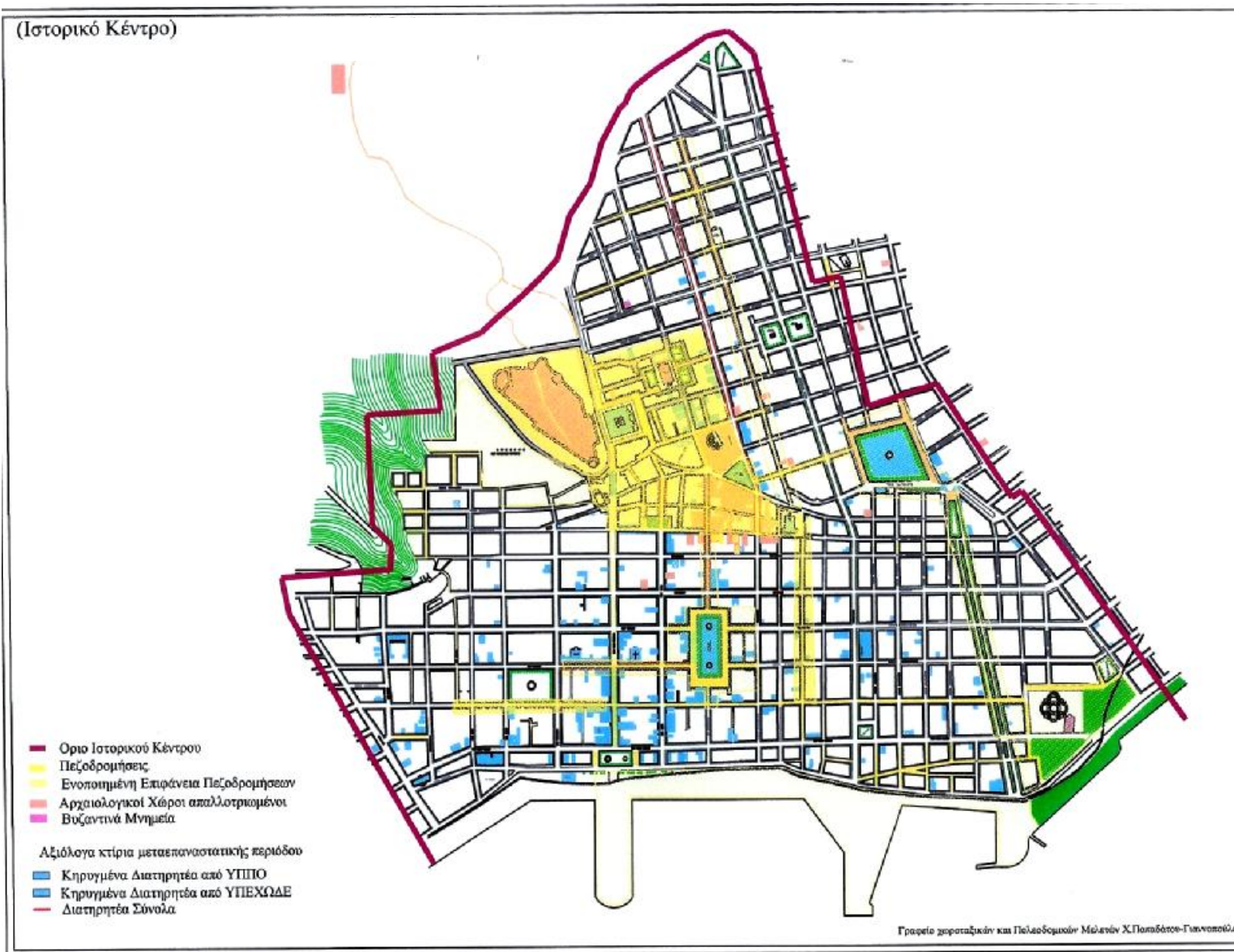
Έτσι, όπως φαίνεται και στον παρακάτω χάρτη τα περισσότερα διατηρητέα – κλασικιστικά κτίρια βρίσκονται στην οδό Αγίου Νικολάου, που αποτελεί την οδό έξοδο από το λιμάνι. Το ίδιο ισχύει και για τις οδούς Όθωνος Αμαλίας και Αγίου Ανδρέου οι οποίες αποτελούν το μέτωπο του κέντρου της πόλης προς το λιμάνι. Σε αυτές τις περιοχές εντοπίζονται και τα περισσότερα ισόγεια καταστήματα.

Από την άλλη η πλατεία Γεωργίου είναι το μέρος με τα περισσότερα αριστοκρατικά κτίρια προσδίδοντάς της ένα ιδιαίτερο κύρος. Γενικότερα τα κτίρια της υψηλής κοινωνίας εντοπίζονται σε διάφορες θέσεις του κέντρου της πόλης.

Η οδός Γερμανού εμφανίζεται να είναι μια χαρακτηριστική οδός με κτίρια μεσοαστικής και λαϊκής κοινωνικής τάξης, επίσης με την ύπαρξη καταστημάτων στο ισόγειο. Το γεγονός ότι πολλά από αυτά έχουν διασωθεί μέχρι τις μέρες μας, έχει να κάνει και με το ότι η ανέγερση πολυκατοικιών δεν πραγματοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό στο συγκεκριμένο τμήμα του ιστορικού κέντρου.

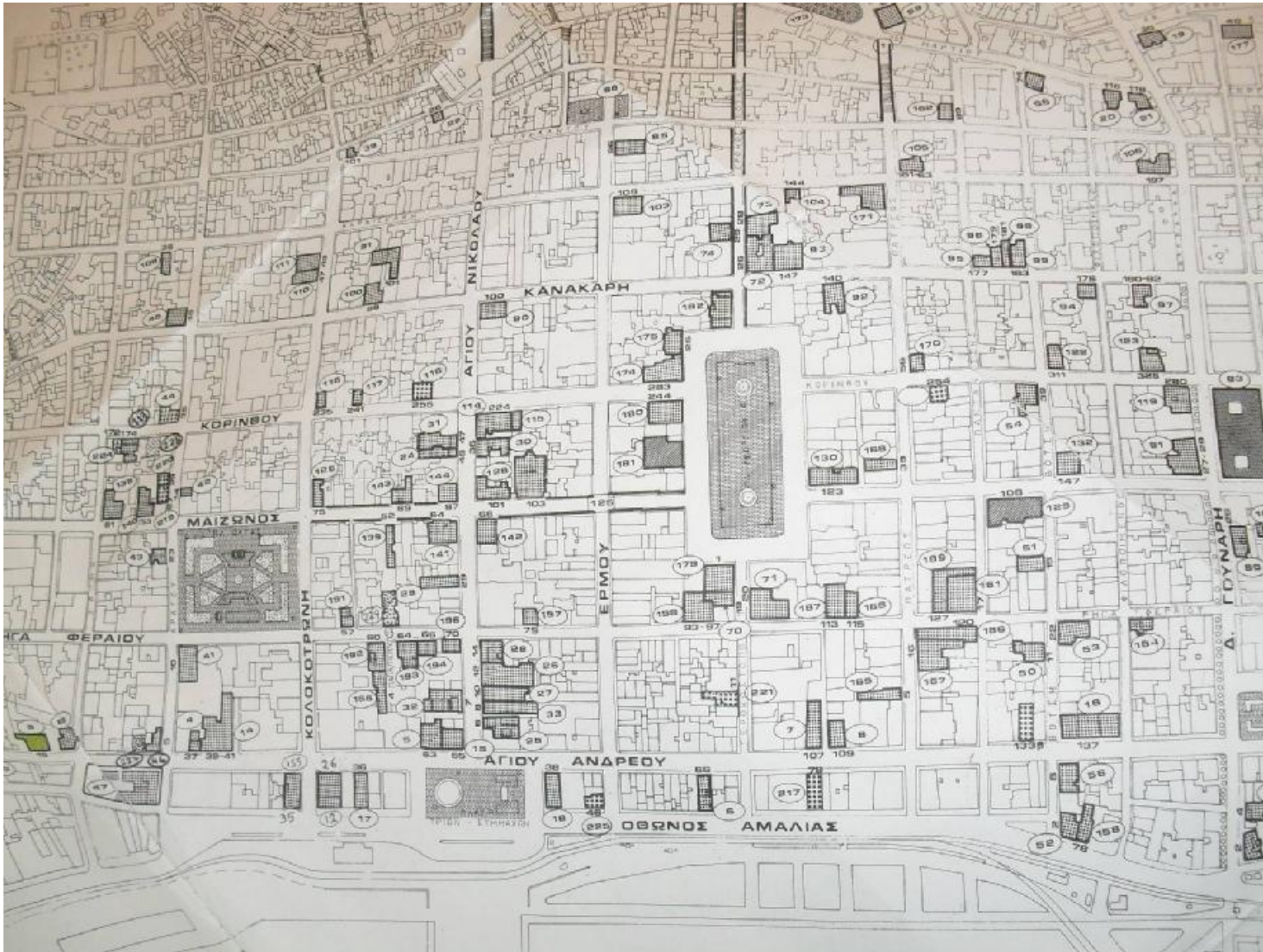
Στον χάρτη που ακολουθεί παρουσιάζονται τα διατηρητέα κτίρια του ιστορικού κέντρου των Πατρών, όπως αυτά έχουν καταγραφεί στα αρχεία της Υπηρεσίας Νεώτερων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Δυτικής Ελλάδας με τα χωροθετικά χαρακτηριστικά που περιγράψαμε παραπάνω να διαφαίνονται.

Τέλος, τα κτίρια που εξετάσαμε στο πλαίσιο της παρούσης εργασίας παρατίθενται στον επόμενο στη σειρά χάρτη, με το διαχωρισμό των κατοικιών ανάλογα με τη χρονική περίοδο κατασκευής και την κοινωνική τάξη των κατοίκων.

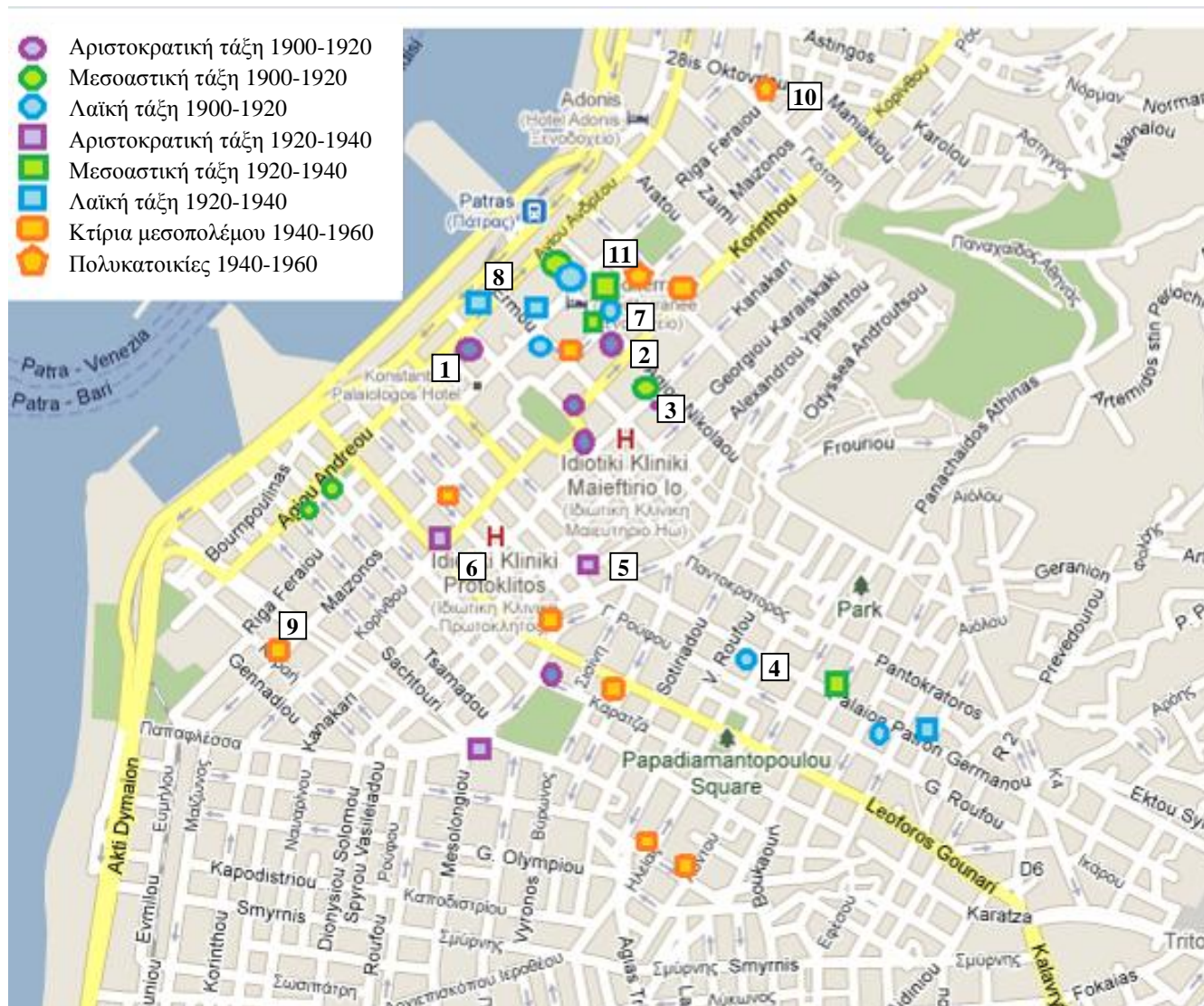

Χάρτης ιστορικού κέντρου Πατρών όπου φαίνονται οι θέσεις αρχαιολογικών χώρων και διατηρητέων κτιρίων

Χάρτης ιστορικού κέντρου Πατρών με αποτυπωμένα τα διατηρητέα κτίρια (Υπηρεσίας Νεώτερων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Δυτικής Ελλάδας).

Χάρτης με αποτυπωμένα τα αναφερθέντα κτίρια σε κυρίως κείμενο και Παραρτήματα

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο πρώτο κεφάλαιο έγινε αναφορά στα σημαντικότερα γεγονότα των ιστορικών περιόδων που διήνυσε ως πόλη η περιοχή των Πατρών, καθώς και η εμπορική, οικονομική και οικιστική ανάπτυξη που παρουσίασε κατά τις παραπάνω περιόδους. Ξεχώρισε η περίοδος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας όπου η Πάτρα διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο και γνώρισε μεγάλη ακμή, με εξαιρετα μνημεία της περιόδου να κοσμούν την πόλη ακόμα και σήμερα. Στην συνέχεια παρουσιάσαμε την άμεση και ραγδαία εξέλιξη της πόλης των Πατρών αμέσως μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι μετά το 1830 μιλάμε για την πρώτη πόλη της Ελλάδας με οργανωμένο σχέδιο πόλεως χάρη στον Σταμάτη Βούλγαρη. Το εμπόριο, η γεωργία και η βιομηχανία αποτελούν τους πυλώνες πάνω στους οποίους αναπτύχθηκε μια από τις μεγαλύτερες αστικές περιοχές της Ελλάδας.

Στο τρίτο κατά σειρά κεφάλαιο περιγράφεται η πλέον ακμάζουσα περίοδος της Πάτρας. Το λιμάνι της παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξή της ενώ ο πληθυσμός της που διαρκώς αυξάνεται οδηγεί στην συνεχή επέκταση των οικιστικών συνόρων ακόμη και εκτός του σχεδίου πόλεως. Η ανάπτυξη της πόλης που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας εύπορης αστικής τάξης, αποτελούμενη κυρίως από εμπόρους, καθώς και η άμεση επιρροή της γειτονικής Ιταλίας, οδηγούν στην ανέγερση επιβλητικών και μεγάλης αξίας κλασικιστικών κατοικιών. Αναφέρονται οι παράγοντες που επηρέασαν τη κοινωνική διάρθρωση της Πάτρας, όπως η πληθυσμιακή διάρθρωση, η οικονομικοί παράγοντες (οικονομική κρίση, ενυπόθηκη πίστη), οι εμπορικές δραστηριότητες και τέλος αναφέρεται η γενική κοινωνική διάρθρωση. Έπειτα παρουσιάστηκαν τα βασικά στοιχεία της κλασικιστικής αρχιτεκτονικής και η επιρροή των διαφόρων περιοχών της Ελλάδας. Συγκεκριμένα περιγράφονται ζωγράφοι, αθηναϊκή αρχιτεκτονική και αρχιτέκτονες που χαρακτήρισαν τα κλασικιστικά κτίρια στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, έγινε μια περιγραφή των βασικών χαρακτηριστικών της κλασικιστικής κατοικίας στην Ελλάδα με μια σύντομη περιγραφή της διαμόρφωσης των βασικών τύπων.

Επιπλέον επικεντρώσαμε την προσοχή μας στο παράγοντα κατοικία, όπου παρουσιάσαμε τους τύπους των κτιρίων που επικράτησαν και χαρακτήρισαν την Ελλάδα σε μια περίοδο ελαφρώς ευρύτερη από την εξεταζόμενη, ξεκινώντας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Οι κατοικίες, όπως προαναφέραμε, χωρίζονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες αυτές των παραδοσιακών, των κλασικιστικών και των νεώτερων. Αναφορικά με τα κλασικιστικά κτίρια κατηγοριοποιούνται περαιτέρω

σε τρεις κατηγορίες με βάση την χρονική περίοδο αλλά και τα μορφολογικά – δομικά χαρακτηριστικά τους, επικεντρώνοντας στις κατοικίες του ώριμου κλασικισμού (1880 – 1920), του νεοκλασικισμού (1920 – 1940) και των νεώτερων κτιρίων (1940 – 1960).

Επίσης αναφερθήκαμε και σε χρονικές περιόδους, που έχουν σχέση με τις αρχιτεκτονικές αλλαγές των κτιρίων. Ξεκινώντας από την περίοδο του μεταιχμίου των δύο αιώνων, 19^{ου} και 20^{ου}, αρχικά περιγράψαμε τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Πάτρα κατά την συγκεκριμένη περίοδο, οι οποίες και αργότερα παρατηρείται ότι συσχετίζονται άμεσα με την εξέλιξη της πόλης, γενικότερα, αλλά και της κατοικίας, ειδικότερα. Περιγράψαμε την κατοικία της ώριμης κλασικιστικής περιόδου με δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα αριστοκρατικής κατοικίας από το ιστορικό κέντρο της πόλης των Πατρών αυτά των οικιών του Μιχαήλ Κόλλα και του Περιβολαροπούλου. Ακόμη παρουσιάζονται παραδείγματα μεσοαστικής και λαϊκής κατοικίας της περιόδου. Έπειτα αναφερθήκαμε στην επόμενη περίοδο που συναντώνται τόσο τα κτίρια του νεοκλασικισμού όσο και τα λεγόμενα κτίρια του μεσοπολέμου. Η συσχέτιση με τα γεγονότα της περιόδου είναι πάλι εμφανής, με τον παγκόσμιο πόλεμο και την μικρασιατική καταστροφή να διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο. Τέλος αναφερθήκαμε στην τελευταία προς μελέτη περίοδο, που περιγράφεται η μεταπολεμική περίοδος, η οποία στιγματίστηκε από την πτώση του οικονομικού – βιοτικού επιπέδου στην Πάτρα αλλά και σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Η μετάβαση από τα κλασικιστικά στα νεώτερα και λιτότερα κτίρια επιταχύνεται με την αύξηση της χρήσης του σκυροδέματος στις κατασκευές. Επίσης, προς το τέλος της περιόδου παρουσιάζονται οι πρώτες πολυκατοικίες στην Πάτρα. Από αυτή την περίοδο και μετά ξεκινά και μια αλόγιστη και βεβιασμένη τάση για κατεδάφιση υπαρχόντων κλασικιστικών κτιρίων αναγείροντας πολυκατοικίες με σκοπό την κάλυψη των αυξημένων αναγκών στέγασης, λόγω της ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού στην πόλη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κλείνοντας την παρούσα εργασία θεωρείται σκόπιμο να τονισθούν κυρίως δύο πράγματα. Κατά πρώτον από την συνοπτική έρευνα που παρουσιάστηκε παραπάνω γίνεται σαφές ότι ο πλούτος, η αξία και η ιστορικότητα των κλασικιστικών κατοικιών στην Πάτρα είναι ανεκτίμητα. Οι συγκυρίες οι οποίες συνέπεσαν με την ραγδαία ανάπτυξη του εμπορίου από την μια και την άμεση επικοινωνία και επιρροή με την γειτονική και πρωτοπόρο στην ανέγερση τέτοιων κτιρίων Ιταλία, συνετέλεσαν στην υπεροχή της πόλης των Πατρών στον τομέα των κλασικιστικών κτιρίων. Η ύπαρξη και άλλων, πιο φτωχικών, ειδών κτιρίων αποδεικνύει την συνεχή ύπαρξη διαφόρων τάξεων στην κοινωνία μιας πόλης.

Κατά δεύτερον, η αδιαφορία και εγκατάλειψη, καθώς και η κατεδάφιση πολλών κτιρίων μεγάλης αρχιτεκτονικής αξίας ήρθε σαν αποτέλεσμα της ανεξέλεγκτης και χωρίς σχέδιο ανέγερσης κατοικιών από σκυρόδεμα. Το παράδειγμα του παρελθόντος πρέπει να γίνει μάθημα ώστε να αποφευχθούν παρόμοιες ενέργειες στο μέλλον αλλά και να προστατευτεί η πολιτιστική και αρχιτεκτονική κληρονομιά που αντικατοπτρίζεται σε μεγάλο βαθμό στα κλασικιστικά κτίρια της Πάτρας, ένα μεγάλο μέρος των οποίων οδεύει ολοταχώς προς την αποσύνθεση και κατάρρευση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γατοπούλου Ε., «Πολεοδομία – Υποδομή της Πόλης, Αρχιτεκτονική - Μνημεία».
2. «Η πολιτισμική φυσιογνωμία της Πάτρας», Εβδομάδα Γραμμάτων και Τεχνών Πάτρας, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 1997.
3. Θωμόπουλος Ν. Σ., «Ιστορία της πόλεως των Πατρών. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1821», Τόμος 2, Αχαϊκές Εκδόσεις.
4. Κακούρη Βουδούρογλου Μ., «Πάτρα, παλαιά σπίτια, κτίσματα και μνημεία», 2004.
5. Μούλιας Α. Χ., «Το λιμάνι της σταφίδας 1828-1900, Εμπόριο, Βιομηχανία, Τράπεζες, Ασφάλειες».
6. Τριανταφύλλου Κ. «Ιστορικό Λεξικό των Πατρών».
7. Eliopoulos G. P., 'Demographic composition and immigration movements of the Port City of Patras during the Interwar Period'

Διαδίκτυο

- <http://greece.kiev.ua>
- www.axaioi3.gr
- www.e-patras.gr
- www.i-m-patron.gr/
- www.yppo.gr
- wwk.kathimerini.gr/kath/7days/1999/02/21021999.pdf

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΣΧΕΔΙΑ ΠΟΛΕΩΣ ΠΑΤΡΩΝ

Ρυμοτομικό σχέδιο 1900

Ρυμοτομικό Σχέδιο 1967

Ιστορική εξέλιξη σχεδίου πόλεως Πατρών ανά τους αιώνες

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΠΑΤΡΩΝ ΩΡΙΜΗΣ ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1880 – 1900)

Οικία Θωμοπούλου βόρεια πλευρά της πλατείας Γεωργίου Α', έτος κατασκευής 1870. Χαρακτηριστικό δείγμα αστικής κλασικιστικής κατοικίας του 19^{ου} αιώνα. Έργο του Έρνστ Τσίλλερ.

Οικία μεγαλεμπόρου Παπαγιάννη πάνω μέρος πλατείας Γεωργίου, 1870 - 1880

Κατοικία Αγίου Ανδρέου 65 & Αγίου Νικολάου

Κατοικία Αγίου Ανδρέου 172 & Φράττη

Κατοικία Αγίου Ανδρέου 165

Κατοικία Αγίου Νικολάου 35

Κατοικία Αγίου Νικολάου 3

Κατοικία Γερμανού 112

Κατοικία Ερμού 36

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΠΑΤΡΩΝ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1920 – 1940)

Οικία Γαλανόπουλου, 1924. Χαρακτηριστικό δείγμα αστικής κατοικίας του μεσοπολέμου, με εκλεκτικιστικό ύφος και στοιχεία άρτ-ντεκώ

Οικία Γκολφινόπουλου πλατεία Υψηλών Αλωνίων, έτος κατασκευής 1917. Έχει ανακαινισθεί πρόσφατα και ξεχωρίζει για τον περίτεχνο γωνιακό πυργίσκο ο οποίος τελειώνει σε ένα μεταλλικό θόλο

Οικία Γερμανού 106 & Μπουκαούρη

Κατοικία Αγίου Νικολάου 60

Κατοικία Γερμανού 139

Κατοικία Ερμού 25

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ

ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ
(1920 – 1940)

Κατοικία Ασημάκη Φωτήλα 45

Κατοικία Ασημάκη Φωτήλα 13

Πατρέως και 25^{ης} Μαρτίου

Αγίου Νικολάου

Κορίνθου & Κολοκοτρώνη

Μαιζώνος και Ερμού

Έλληνος Στρατώτου και Γιαννιτσών

Μαιζώνος και Φιλοποίμενος

Αγίου Ανδρέου

Πλατεία Υψηλών Αλωνίων

Χαραλάμπη και Ασημάκη Φωτήλα

Αθανασίου Διάκου και Γούναρη

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε

**ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1900 –
1960 ΠΟΥ ΣΗΜΕΡΑ ΕΧΟΥΝ
ΚΑΤΕΛΑΦΙΣΤΕΙ**

Οικία Φραγκοπούλου Όθωνος Αμαλίας και Πατρέως, σήμερα κατεδαφισμένη

Οικία Ποταμιανού Γερμανού, γκρεμίστηκε στο σεισμό του 1996.

Έπαυλη Σταυροπούλου Ηρώων Πολυτεχνείου, κατεδαφίσθηκε τέλη δεκαετίας '60.